

Restorative Justice in Europe

Slachtoffers, herstelrecht en herstelgerichte (jeugd)detentie:
bespreking van Nederlandse en Vlaamse literatuur

Anneke van Hoek
Gert Jan Slump

Stichting Restorative Justice Nederland, maart 2013

(EC GRANT AGREEMENT NUMBER – JUST/2011/JPEN/AG/2951)

Restorative Justice in
Europe:

*Safeguarding Victims
&
Empowering Professionals*

www.rj4all.info/content/RJE

www.rj4all.info

www.iars.org.uk contact@iars.org.uk

Inhoud

1.	Inleiding.....	4
2.	Juridisch en beleidsmatig kader.....	6
2.1	Internationaal kader.....	6
2.1.1	Het EU Kaderbesluit inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure.....	6
2.1.2	De nieuwe EU Slachtoffer Richtlijn (2012).....	6
2.1.3	Overige Europese regelgeving.....	8
2.1.4	Het Internationale Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK).....	9
2.2	Nationaal juridisch kader.....	10
2.3	Beleidskader.....	12
2.3.1	Slachtofferbeleid.....	12
2.3.2	Concept beleidskader herstelbemiddeling.....	12
2.3.3	Beleid Modernisering Gevangeniswezen.....	13
2.3.4	Beleid Dienst Justitiële Inrichtingen, Sector Justitiële Jeuginrichtingen.....	15
3.	Slachtoffers en herstelrecht: overzicht van de Nederlandstalige literatuur.....	16
3.1	Behoeften van slachtoffers: Ten Boom en Kuijpers (2008).....	16
3.2	Evaluatie van slachtoffer-dadergesprekken.....	19
3.2.1	Evaluatie landelijke implementatie slachtoffer-dadergesprekken (2010).....	19
3.2.2	Nederlands onderzoek in kader Europees project (2012).....	21
3.2.3	Evaluatie slachtoffer-dadergesprekken (Zebel, 2010).....	22
3.3	Evaluatie van overige herstelrechtelijke projecten.....	22
3.3.1	Herstelrechtelijke projecten gericht op jeugdige daders.....	23
3.3.2	Herstelrechtelijke projecten gericht op volwassen daders.....	24
3.4	INTERVICT.....	25
3.4.1	Slachtofferbeelden en slachtofferbehoeften.....	26
3.4.2	Bespreking van artikelen van Groenhuijsen, Van Dijk en Pemberton.....	27
3.5	Slachtofferrechten: Korver (2012).....	31
3.6	Tijdschrift voor Herstelrecht.....	31
3.7	Overige publicaties.....	36
4.	Herstelgerichte detentie in Nederland: state of the art.....	37
4.1	Inleiding.....	37
4.1.1	De beschadigende effecten van detentie.....	37
4.1.2	Drempels voor het implementeren van herstelgerichte detentie.....	37

4.1.3	Het ontwikkelen van een herstelgerichte cultuur	38
4.1.4	Projecten en initiatieven	38
4.1.5	De rol van het slachtoffer	39
4.2	Herstelgerichte projecten en activiteiten in (jeugd)gevangenissen	40
4.2.1	Project Herstelbemiddeling (1997 – 2004, diverse PI's).....	40
4.2.2	Herstelgerichte detentie PI Nieuwegein	40
4.2.3	Herstelgerichte Detentie JJI Teylingereind	42
4.2.4	Herstelopvoeding, JJI Heuvelrug (locatie Eikenstein).....	43
4.2.5	Pilot met Herstelopvoeding binnen 4 JJI's (2006 – 2007).....	44
4.2.6	VASSST en YOUTURN binnen JJI's	45
4.2.7	Herstelgericht justitiepastoraat	46
4.3	Aanbieders van herstelgerichte activiteiten in (jeugd)gevangenissen.....	49
4.3.1	Aanbod Slachtoffer in Beeld.....	49
4.3.2	Aanbod Gevangenezorg Nederland.....	50
4.3.3	Aanbod Bureau Maatschappelijk Herstel en Rehabilitatie	50
5.	Slachtoffergericht werken binnen JJI's: state of the art	52
5.1	Plaatsing van gedetineerden en slachtoffergericht werken.....	52
5.2	Verlof en slachtoffergericht werken.....	52
5.3	Informatieverstrekking en slachtoffergericht werken.....	53
5.4	Behandeling en slachtoffergericht werken	54
5.5	Slachtofferschap tijdens verblijf.....	56
6.	Een ideaaltypische visie op herstelgerichte detentie	57
6.1	Inleiding.....	57
6.2	Micro-niveau: individueel handelingsperspectief daders en slachtoffers.....	57
6.3	Meso-niveau: organisatorische condities binnen het gevangeniswezen	58
6.4	Macro-niveau: maatschappelijk en politiek klimaat	61
7.	Samenvatting en conclusies.....	63
	Geraadpleegde literatuur	65

1. Inleiding

Dit overzicht van Nederlandstalige literatuur op het gebied van slachtoffers, herstelrecht en herstelgerichte detentie vormt het eerste deelrapport dat Stichting Restorative Justice Nederland publiceert in het kader van het project *Restorative Justice in Europe: Safeguarding Victims & Empowering Professionals*.

Het hoofddoel van dit Europese project luidt als volgt:

Het ondersteunen van de implementatie van de nieuwe Europese slachtoffer richtlijn door protocollen en trainingsmateriaal te ontwikkelen en best practices te beschrijven die direct gebruikt kunnen worden door besluitvormers, beleidsmakers en praktijkmensen in de vijf deelnemende Europese landen.

Het risico op secundaire victimisatie en herhaald slachtofferschap verminderen door de vaardigheden en kennis van relevante professionals te vergroten.

Vijf Europese landen en organisaties participeren in dit project:

- UK: Independent Academic Research Studies (IARS), lead partner
- Duitsland: University of Applied Sciences for Public Administration Bremen
- Bulgarije: Institute of Conflict Resolution
- Griekenland: European Public Law Organisation
- Nederland: Restorative Justice Nederland (RJN)

De focus van het Nederlandse deel van dit project, dat wordt uitgevoerd door RJN en dat loopt van 1 december 2012 tot 1 december 2014, ligt op herstelgerichte detentie en meer specifiek op de rol van en waarborgen voor slachtoffers in het kader van herstelgerichte detentie voor jeugdige justitiabelen.

Het rapport besteed allereerst in hoofdstuk 2 aandacht aan het juridische en beleidsmatige kader. Achtereenvolgens wordt het internationale en nationale juridische kader en het Nederlandse beleid besproken voor zover het betrekking heeft op de rol van en waarborgen voor slachtoffers, op herstelrecht in het algemeen en herstelgerichte detentie in het bijzonder. Hiervoor zijn met name internationale verdragen en nationale wetsteksten en beleidsnotities doorgenomen, aangevuld met literatuur waarin deze bronnen besproken worden.

In hoofdstuk 3 wordt een overzicht gepresenteerd van enkele Nederlandse en Vlaamse kernpublicaties op het gebied van slachtoffers en herstelrecht en is een beknopte weergave gegeven van het wetenschappelijke discours op dit gebied.

Hoofdstuk 4 geeft een beschrijving van wat er de laatste 20 jaar zoal plaats heeft gevonden aan projecten en activiteiten op het gebied van herstelgerichte detentie en hoe het aanbod van enkele belangrijke aanbieders er uit ziet. Hiervoor zijn projectevaluaties en andere relevante publicaties geraadpleegd.

In hoofdstuk 5 wordt ingezoomd op slachtoffergericht werken binnen Justitiële Jeugd Inrichtingen in Nederland. De informatie uit dit hoofdstuk is afkomstig uit publicaties van de Dienst Justitiële Inrichtingen.

Enkele Nederlandse en Vlaamse wetenschappers en praktijkdeskundigen hebben zich de afgelopen jaren bezig gehouden met het ontwikkelen van een ideaaltypische visie op herstelgerichte detentie. Deze literatuur zal besproken worden in hoofdstuk 6. Dit vormt tevens een basis voor een Ontwikkelmodel Herstelgerichte Detentie, dat RJN in de loop van het project stap voor stap verder zal ontwikkelen¹. Dit eerste deelrapport wordt tenslotte afgesloten met een beknopte samenvatting en enkele conclusies.

¹ Aan de hand van zo'n model kan te zijner tijd ook een uitspraak worden gedaan over de stand van zaken in Nederland op het gebied van herstelgerichte detentie: in welke fase zitten wij momenteel eigenlijk en op welke manier zouden we ons systematisch kunnen ontwikkelen richting een volgende fase. En hoe is het hierbij gesteld met de rol van en waarborgen voor slachtoffers. Een adviesrapport hieromtrent zal onderdeel uitmaken van de publicaties die RJN als onderdeel van het project *Restorative Justice in Europe* zal produceren in 2014.

2. Juridisch en beleidsmatig kader

2.1 Internationaal kader

2.1.1 *Het EU Kaderbesluit inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure*

De Raad van de Europese Unie stelde op 15 maart 2001 een verbindend Kaderbesluit vast voor de lidstaten². Doelstelling van het besluit is de versterking en harmonisering van de rechtspositie van het slachtoffer in de strafprocedure, zodat deze op hoofdpunten dezelfde rechten heeft in alle landen van de Unie.

Uitvoering van het besluit kan met wetgeving, richtlijnen of beleid gebeuren.

Formele wetgeving is niet verplicht.

Artikel 10 van het Kaderbesluit betreft bemiddeling in strafzaken.

Artikel 10 Kaderbesluit Bemiddeling in strafzaken

1. Elke lidstaat zorgt voor de bevordering van bemiddeling in strafzaken met betrekking tot de strafbare feiten waarvoor hij die maatregel passend acht.
2. Elke lidstaat ziet erop toe dat elke overeenkomst die in een bemiddeling in strafzaken tussen het slachtoffer en de dader wordt bereikt, in aanmerking kan worden genomen.

Het kaderbesluit draagt de lidstaten op bemiddeling te bevorderen in strafzaken waarvoor zij die maatregel passend achten en ervoor te zorgen dat de overeenkomst, die in een bemiddeling in strafzaken tussen het slachtoffer en de dader wordt bereikt, in aanmerking kan worden genomen in de strafzaak. Uiteraard geldt dit niet indien er sprake was van bemiddeling na vonniswijzing, zoals het geval is bij herstelgerichte detentie. De strafzaak is dan immers al afgedaan.

De meeste bepalingen van het Kaderbesluit gaan over de behoeften en rechtsbelangen van slachtoffers van delicten. Deze zijn uitgewerkt in ons Nederlandse Wetboek van Strafvordering (WvSv), in titel IIIA van boek 1.

2.1.2 *De nieuwe EU Slachtoffer Richtlijn (2012)*

De Europese Commissie was niet tevreden over de implementatie van de standaard die het hierboven genoemde Kaderbesluit voorschreef en wilde bevorderen dat de lidstaten het nationale wettelijk kader zouden versterken en meer bindende en afdwingbare maatregelen zouden invoeren.³ Kaderbesluiten zijn namelijk slechts verbindend voor de lidstaten ten aanzien van het te bereiken resultaat. Daarnaast hebben zij, anders dan richtlijnen, geen rechtstreekse werking. Dus als een lidstaat een kaderbesluit niet (juist) implementeert is een rechtstreeks beroep op het kaderbesluit niet mogelijk. Als een lidstaat echter een richtlijn niet (juist) implementeert kan de Europese Commissie een

² Kaderbesluit van de Raad 2001/220/JBZ van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure, Publicatieblad L 82 van 22.3.2001.

³ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 18.5.2011 COM(2011) 274 final.

verdragsschendingsprocedure (infractieprocedure) starten. De afdwingbaarheid van de implementatie van een EU-richtlijn is binnen het Europese recht dan ook groter dan bij een kaderbesluit⁴.

Dit was de motivatie om het Kaderbesluit te vervangen door de EU Slachtoffer Richtlijn⁵. Voor ons project Restorative Justice in Europe is artikel 12, dat hieronder gekopieerd is, het belangrijkste.

Artikel 12 Recht op waarborgen in het kader van herstelrechtvoorzieningen

1. De lidstaten nemen maatregelen ter bescherming om het slachtoffer te vrijwaren van secundaire en herhaalde victimisatie, van intimidatie en van vergelding die bij de verstrekking van alle herstelrechtvoorzieningen in acht moeten worden genomen. Die maatregelen zorgen ervoor dat het slachtoffer dat ervoor kiest deel te nemen aan herstelrechtprocessen toegang heeft tot veilige en competente herstelrechtorganisaties, onder ten minste de volgende voorwaarden:

- a) van de herstelrechtvoorzieningen wordt alleen gebruik gemaakt in het belang van het slachtoffer, na afweging van de veiligheidsaspecten, en met diens vrijwillige en met kennis van zaken gegeven toestemming die te allen tijden mag worden ingetrokken;
- b) alvorens toe te stemmen in deelname aan het herstelrechtproces, krijgt het slachtoffer volledige en objectieve informatie over dat proces en de mogelijke resultaten ervan, alsook informatie over de procedures volgens welke erop zal worden toegezien dat een eventuele overeenkomst wordt uitgevoerd;
- c) de dader heeft de feiten die aan de zaak ten grondslag liggen, erkend;
- d) de overeenkomst komt vrijwillig tot stand en mag later in een strafprocedure in aanmerking worden genomen;
- e) hetgeen wordt besproken in een herstelrechtproces dat niet in het openbaar plaatsvindt, is vertrouwelijk en wordt naderhand niet bekendgemaakt, tenzij de partijen daarin toestemmen of bekendmaking volgens het nationale recht vereist is wegens een dwingende reden van algemeen belang.

2. De lidstaten vergemakkelijken de doorverwijzing van zaken, waar passend, naar herstelrechtorganisaties, onder meer door het opstellen van procedures of richtsnoeren waarin de voorwaarden voor een dergelijke doorverwijzing zijn vastgelegd.

De artikelen 18 -24 van de Richtlijn (vallende onder Hoofdstuk 4: Bescherming van slachtoffers en erkenning van slachtoffers met specifieke beschermingsbehoeften) gaan nader in op de individuele verschillen die er bestaan tussen slachtoffers en het feit dat de reactie op het meemaken van het strafbaar feit van persoon tot persoon verschillend is. De Richtlijn gaat ervan uit dat hiermee rekening moet worden gehouden en introduceert de plicht om kwetsbare slachtoffers te identificeren en speciale bescherming te bieden. Artikel 19 van de Richtlijn introduceert ook het recht van een slachtoffer om direct contact met de dader te vermijden gedurende het strafproces en ziet onder meer op aanpassing van justitiële gebouwen, bijvoorbeeld door gescheiden wachtkamers te realiseren.

⁴ Zie Dierx en Van Hoek, 2012, paragraaf 4.4.1.

⁵ Richtlijn 2012/29/EU van het Europees Parlement en de Raad van 25 oktober 2012 tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van strafbare feiten, en ter vervanging van Kaderbesluit 2001/220/JBZ. Te vinden via: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:FULL:NL:PDF>

Artikel 25 stelt dat de lidstaten er voor moeten zorgen dat praktijkbeoefenaren van wie het waarschijnlijk is dat zij met het slachtoffer in contact komen, zowel algemene als gespecialiseerde opleidingen krijgen op een niveau dat aangepast is aan hun contact met het slachtoffer, teneinde hen bewuster te maken van de behoeften van het slachtoffer, en hen in staat te stellen op een onpartijdige, respectvolle en professionele manier met het slachtoffer om te gaan.

Genoemd worden in dit verband politiefunctionarissen, rechters, openbare aanklagers, gerechtelijk personeel, advocaten en degenen die slachtofferhulp- en herstelrechtvoorzieningen aanbieden.

Gevangenispersoneel en medewerkers van de reclassering worden niet expliciet genoemd in dit kader. Gezien de strekking van het artikel (gericht op praktijkbeoefenaren van wie het waarschijnlijk is dat zij met het slachtoffer in contact komen) lijkt het deze doelgroepen echter niet uit te sluiten.

2.1.3 Overige Europese regelgeving⁶

In de aanbeveling R(99)19 inzake mediation in strafzaken (2002) wordt een uitgebreid raamwerk neergezet voor de invulling van mediation in strafzaken in Europa. Het gebruik van (slachtoffer-dader)bemiddeling in strafzaken wordt gezien als een flexibele, ruime, probleemgerichte, participerende, aanvullende of alternatieve optie voor het traditionele strafproces. Gesteld wordt dat de afhandelingsvorm in het strafproces voldoende autonomie moet krijgen.

Aanvullende richtlijnen leggen de nadruk op het feit dat herstelrecht een alternatief voor het klassieke strafrecht is of kan zijn en een middel voor conflictregeling, maar ook in het licht van het potentieel schade herstellen en recidive terugdringen⁷. Staten worden gestimuleerd mediationservices uit te breiden en daar financiële en andere vormen van support aan te geven.

Als algemeen principe stelt de Raad van Europa voorop dat mediation beschikbaar dient te zijn gedurende **alle** fasen van de strafrechtelijke procedure.

Er zou wetgeving moeten komen om dit verschijnsel te faciliteren en te normeren. Daarin zouden ook 'fundamental procedural safeguards' moeten worden vastgelegd.

De belangrijkste waarborgen in dit verband zijn⁸:

- dat alleen op vrijwillige basis aan mediation wordt meegewerkt;
- dat de betrokkenen inhoudelijk dienen te zijn geïnformeerd omtrent de betekenis van het proces en omtrent de consequenties van hun participatie;
- dat de rol van de bemiddelaars strak moet worden geregeld;
- dat mediators goed moeten worden opgeleid en dat hun activiteiten door een

⁶ Onderstaande tekst is afkomstig uit "De toepassing van herstelrecht in Nederland: bouwstenen voor een toekomstvisie", Anneke van Hoek en Gert Jan Slump, Stichting Restorative Justice Nederland in opdracht van het Ministerie van Veiligheid en Justitie, Amsterdam, 7 oktober 2011, paragraaf 5.3, blz. 35 – 36.

⁷ Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2007) *Guidelines for a better implementation of the existing recommendation concerning mediation in penal matters*, CEPJ, p. 13

⁸ Deze waarborgen zijn door Groenhuijsen verder uitgewerkt in zijn opstel 'Victim-Offender-Mediation: Legal and Procedural Safeguards. Experiments and Legislation in some European Jurisdictions', in: *Victim-Offender-Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*, Leuven 2000, p. 69-82.

- 'competent body' moeten worden gesuperviseerd;
- dat de bemiddelaar altijd de waardigheid van alle betrokkenen moet respecteren;
- dat het vertrouwelijke karakter van mediation eist dat het proces zich achter gesloten deuren afspeelt.

Specifiek voor minderjarigen is er aanbeveling R(2003)20 inzake *juvenile justice* van de Raad van Europa waarin wordt gesteld dat de ontwikkeling van meer geschikte alternatieven voor formele strafvervolging moet doorgaan. Daarbij moet proportionaliteit in acht worden genomen, het belang van de jongere centraal staan en moet herstelrecht slechts worden toegepast als schuld wordt toegegeven. Speciale aandacht wordt besteed aan de aanpak van ernstige, gewelddadige en persistente vormen van jeugdcriminaliteit. Daarvoor zouden lidstaten een meer gevarieerde reeks van nieuwe en effectieve sancties moeten ontwikkelen. Ouders en zo mogelijk het slachtoffer zouden hierbij betrokken moeten worden volgens principes als bemiddeling, herstel en schadevergoeding.

2.1.4 *Het Internationale Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK)*

Ten aanzien van jeugdige daders en slachtoffers gelden internationaal een aantal bijzondere regelingen. Deze zijn onder meer neergelegd in het Internationale Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK). Naast de algemene beginselen die voor alle kinderen gelden zijn in het bijzonder artikelen 37 en 40 van belang voor jeugdige daders en biedt artikel 39 bescherming voor slachtoffers.

Artikel 37 van het Verdrag bevat waarborgen voor de vrijheidsbeneming van kinderen en jongeren. Naast een verbod op foltering of andere wrede of onmenselijke bestraffing en een verbod op willekeurige of onwettige vrijheidsberoving geeft dit artikel ook aan dat ieder kind dat van zijn vrijheid is beroofd met menselijkheid en waardigheid wordt behandeld en recht heeft op passende bijstand.

Artikel 39 IVRK bevat bepalingen over het nemen van alle passende maatregelen om lichamelijk en geestelijk herstel en reïntegratie van een kind dat slachtoffer is geworden te bevorderen, dit in een omgeving die bevorderlijk is voor de gezondheid, het zelfrespect en de waardigheid van het kind.

Artikel 40 IVRK bevat een lijst met specifieke bepalingen over kinderen in het strafrecht. In het derde lid van dit artikel is de verplichting opgenomen voor verdragspartijen om maatregelen te nemen voor een handelwijze waardoor niet de toevlucht hoeft te worden genomen tot gerechtelijke stappen. Dit levert een verplichting op kinderen zoveel mogelijk buiten traditionele strafrechtelijke procedures te houden⁹. Het betreft hier het zogenaamde diversiebeginsel: dat ernaar gestreefd moet worden kinderen zo veel mogelijk buiten de strafrechtelijke procedures te houden en naar andere mogelijkheden te zoeken.

In relatie tot herstel is met name die buitengerechtelijke afdoening en het zoeken naar alternatieven van belang. Het recht op buitengerechtelijke afdoening onderschrijft een aantal pijlers van het IVRK: het de-criminaliseren van strafbare feiten, het afzien van vrijheidsbeneming, diversie, alsmede re-integratie van de jeugdige¹⁰.

⁹ Ontleend aan Dierx en Van Hoek (2012) en Wolthuis (2012).

¹⁰ Wolthuis, 2012, blz. 74 – 75.

Wolthuis (2012) stelt in haar dissertatie dat het IVRK erop wijst dat jeugdigen in hun ontwikkelingsfase hulp en scholing nodig hebben. De vormen van herstelrecht zoals wij die in Nederland in het jeugdstrafrecht kennen hebben naast een belangrijke herstellende functie voor het slachtoffer ook duidelijk een opvoedkundig karakter voor de dader of verdachte. Herstelrecht vormt een mogelijkheid voor jongeren om vooraf of tijdens een strafrechtelijke vervolging met het slachtoffer te zoeken naar een vorm van compensatie of een andere oplossing voor de geleden schade.

Het IVRK ademt daarmee ook een sfeer waarin kinderen steeds meer worden gezien als dragers van eigen rechten. Dat heeft, zo stelt Wolthuis, ook een weerslag gehad op de benadering van jongeren in strafzaken. Naast eigen rechtswaarborgen kwam een sterkere focus te liggen op het nemen van verantwoordelijkheid voor je eigen daden.

2.2 Nationaal juridisch kader

Wet Versterking Positie Slachtoffers

De Wet Versterking Positie Slachtoffers¹¹ uit 2009 geeft slachtoffers van strafbare feiten en nabestaanden van slachtoffers een aantal rechten die de positie van slachtoffers in het strafproces versterken en verbeteren.

Deze rechten voor slachtoffers betreffen:

- Het spreekrecht
Slachtoffers kunnen tijdens het strafproces een verklaring afleggen van de gevolgen van een misdrijf. Dit kan zowel mondeling als schriftelijk.
- Het recht op informatie over het strafproces
De politie informeert slachtoffers bijvoorbeeld over de aanhouding van de verdachte. Ook de andere strafrechtelijke ketenpartners hebben ieder zo hun verantwoordelijkheden om slachtoffers te voorzien van adequate informatie.
- Het recht op informatie over verlof en vrijlating van de dader
- Het recht op ondersteuning van een advocaat en/of tolk tijdens het strafproces
- Het recht op schadevergoeding voor de gevolgen van een strafbaar feit
- Nabestaanden van slachtoffers van moord of doodslag krijgen een vaste contactpersoon bij het OM, Slachtofferhulp en de politie. Bij het OM heet dat de zaakscoördinator, bij Slachtofferhulp de casemanager en bij de politie de familierechercheur.

Herstelbemiddeling in het strafrecht (art. 51h Sv)

In het Nederlandse strafrecht was tot voor kort geen bepaling opgenomen die het gebruik van herstelbemiddeling in het strafrecht formeel mogelijk maakte. Per 1 januari 2012 is echter het artikel 51h van het Wetboek van Strafvordering gewijzigd.

¹¹ Wet van 17 december 2009 tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering, het Wetboek van Strafrecht en de Wet schadefonds geweldsmisdrijven ter versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces, Staatsblad 2010, 1.

Deze wijziging houdt in dat het Openbaar Ministerie bevordert dat de politie in een zo vroeg mogelijk stadium het slachtoffer en de verdachte mededeling doet van de mogelijkheden tot bemiddeling. Daarnaast moet het Openbaar Ministerie ook zelf bemiddeling bevorderen tussen het slachtoffer en de dader. Eveneens staat vanaf 1 januari 2012 in het Wetboek van Strafvordering opgenomen dat –indien de bemiddeling tot een overeenkomst heeft geleid– de rechter rekening houdt met de overeenkomst bij het opleggen van een straf.

Ook biedt artikel 51h de ruimte om via een algemene maatregel van bestuur nadere regels te stellen betreffende bemiddeling.

Deze nieuwe regelgeving en de nadere invulling daarvan¹² sluiten naadloos aan op de hierboven reeds besproken Wet Versterking Positie Slachtoffers.

Herstelbemiddeling na vonniswijzing: minder strikte juridische regels en beginselen
Gevangenisstraf is op grond van artikel 9 lid 1 sub a WvSr een van de hoofdstraffen van het Nederlandse strafrecht. Hoewel gevangenisstraf dus een duidelijk onderdeel is van het strafrecht, is het evenwel geen onderdeel meer van de strafzaak. Het is er een uitvloeisel van, maar het wordt niet meer beheerst door de vrij strikte juridische regels, procedures en beginselen van het strafproces. Dit maakt herstelgerichte detentie juridisch gezien eenvoudiger te implementeren dan herstelgerichte activiteiten die plaatsvinden tijdens, en als onderdeel van, de strafrechtelijke procedure.

Strafrechtelijke en herstelrechtelijke waarborgen volgens Lauwaert (2009)

Herstelgerichte processen in de strafrechtelijke context vinden plaats op het snijvlak van twee sferen: de informele context van bemiddeling of conferencing en de meer formele context van de strafprocedure. Net als bij andere reacties op normovertredend gedrag is het van belang om ervoor te zorgen dat herstelgerichte processen van goede kwaliteit zijn, eerlijk verlopen, recht doen aan de deelnemers en geen excessieve uitkomsten produceren. Dat vraagt om waarborgen. Omdat ze zich afspelen in de schaduw van de strafrechtsbedeling is het vormgeven van die waarborgen een complexe aangelegenheid.

Katrien Lauwaert (2009) maakt in haar dissertatie een onderscheid tussen strafrechtelijke en herstelrechtelijke waarborgen.

Waarborgen die in het strafrecht centraal staan zijn:

- 1 Vermoeden van onschuld
- 2 Recht op rechtsbijstand
- 3 Proportionaliteit van herstelgerichte uitkomsten
- 4 Voldoende controle via (externe) openbaarheid

Waarborgen waaraan volgens Lauwaert herstelrechtelijke procedures moeten voldoen zijn:

- 5 Vrijwilligheid deelname
- 6 Vertrouwelijkheid van het proces
- 7 Neutraliteit van de bemiddelaar

Bij herstelgerichte activiteiten na vonniswijzing, zoals herstelgerichte detentie, speelt de onschuld presumptie niet langer een rol. De andere strafrechtelijke waarborgen kunnen in de fase na vonniswijzing mogelijk een rol spelen voor zover er nog juridische kwesties spelen (bijvoorbeeld bij voorwaardelijke veroordeling of voorwaardelijk invrijheidstelling),

¹² Zie hieronder paragraaf 2.3.2 over het Concept beleidskader herstelbemiddeling.

maar zij zijn over het algemeen minder dominant aanwezig dan bij herstelbemiddeling die plaatsvindt tijdens, en als onderdeel van, de strafrechtelijke procedure. Herstelgerichte detentie ligt daarom juridisch en vaak ook politiek minder gevoelig.

2.3 Beleidskader

2.3.1 Slachtofferbeleid

De laatste jaren zijn verbeteringen voor slachtoffers van misdrijven in het strafrecht doorgevoerd, zoals het spreekrecht voor bepaalde delicten, de ruimere mogelijkheden om schade vergoed te krijgen via het strafrecht (verbeterde voegingsregeling en de schadevergoedingsmaatregel) en de mogelijkheid om een bemiddelingsgesprek aan te gaan met de dader via Slachtoffer In Beeld.

In het kader van de Wet Versterking Positie Slachtoffers (zie 2.2) zijn nieuwe voorstellen gedaan. Die betreffen de voorschotregeling (justitie betaalt het slachtoffer een toegekende schadevergoeding uit en verhaalt die op de dader), bijstand door advocaat of tolk, en een landelijk dekkend netwerk van slachtofferloketten waarin politie, OM en slachtofferhulp samenwerken aan een integraal informatie- en serviceconcept voor slachtoffers.

Ook is een voorstel ingediend voor het leggen van conservatoir beslag op bezittingen van de dader.

De inzet van het huidige kabinet Rutte-Asscher is gericht op het verder verbeteren van de positie van slachtoffers in het strafproces. 'Het slachtoffer centraal' is een van de kernthema's van het ministerie van Veiligheid en Justitie voor de komende jaren. In de nota 'Recht doen aan slachtoffers' van 22 februari 2013 is de visie van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie opgenomen

Er staan in het rapport vijf beleidsdoelstellingen voor de komende 4 jaar:

1. Slachtoffers worden erkend en zorgvuldig bejegend en geïnformeerd.
2. Slachtoffers hebben een sterke positie in het recht.
3. Slachtoffers krijgen bescherming waar nodig.
4. Slachtoffers die dat nodig hebben krijgen ondersteuning bij het te boven komen van de gevolgen van het delict.
5. Slachtoffers hebben mogelijkheden tot herstel van de gevolgen, zowel financieel, praktisch als emotioneel.

In deze beleidsnota wordt apart aandacht besteed aan herstelrecht waarbij nadrukkelijk wordt gesteld dat door het toepassen van herstelrecht het slachtoffer een rol krijgt in de afhandeling en verwerking van het strafbare feit. Verwezen wordt naar het (concept) beleidskader herstelbemiddeling (zie hieronder).

2.3.2 Concept beleidskader herstelbemiddeling

Het Nederlandse Ministerie van Veiligheid en Justitie is bezig met het formuleren van een concept beleidskader herstelbemiddeling. Dit concept beleidskader is in nauwgezette

consultatie met het veld, waaronder de Stichting Restorative Justice Nederland, tot stand gekomen. Het concept beleidskader lijkt in hoofdlijnen te voldoen aan de criteria uit artikel 12 van de nieuwe slachtofferrichtlijn van de EU en sluit naadloos aan op artikel 51h Sv dat per 1 januari 2012 is ingevoerd. Daarmee is Nederland bezig een stevige basis te leggen voor de verdere ontwikkeling en invoering van herstelgerichte voorzieningen (met name herstelbemiddeling) in en naast de strafrechtelijke procedure.

Het concept beleidskader beschrijft de manier waarop herstelrecht kan bijdragen aan het versterken van de positie van het slachtoffer. Vormen van herstelgericht werken, die geen directe betrokkenheid van slachtoffers veronderstellen, worden niet in het concept beleidskader besproken. De focus van het concept beleidskader ligt op herstelbemiddeling in een strafrechtelijke context.

Het concept beleidskader benadrukt dat behoeften van slachtoffers leidend zijn bij de inzet van herstelbemiddeling. Daarmee is een link gelegd met de invoering van de Wet Versterking Positie Slachtoffers. Daarnaast wordt de meerwaarde die herstelbemiddeling voor dader en samenleving heeft uitgewerkt vanuit mogelijke behoeften van dader en samenleving.

Vormen van herstelbemiddeling die genoemd worden zijn mediation en slachtoffer-dadergesprekken. Ook herstelconferenties, met name in jeugdstrafzaken, worden kort aangestipt.

Ten aanzien van de inzet wordt onderscheid gemaakt in:

- De politiefase: herstelbemiddeling als andere oplossing van een strafrechtelijk conflict (diversie)
- Officiers- en rechtersfase: herstelbemiddeling als onderdeel van het strafproces
- De fase na vonniswijzing: herstelbemiddeling als aanvulling op het strafrecht (onder meer via herstelgerichte detentie)

Tenslotte wordt aandacht besteed aan de borging van kwaliteit en worden criteria ontwikkeld voor herstelbemiddeling die ook weer duidelijk lijken aan te sluiten bij de criteria uit de nieuwe slachtofferrichtlijn van de EU.

Aan de hand van pilots zal een en ander in de loop van 2013 en 2014 worden uitgetest en geëvalueerd, waarna het beleidskader herstelbemiddeling definitief zal worden vastgesteld.

2.3.3 Beleid Modernisering Gevangeniswezen

In oktober 2007 ging het Programma Modernisering Gevangeniswezen van start. Dit programma beoogt in de komende jaren een landelijke aanpak te realiseren die meer is gericht op de individuele gedetineerde. Daarnaast beoogt het een effectievere en efficiëntere uitvoering van de detentie en een betere samenwerking met de ketenpartners die zijn betrokken bij de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf.

De kern van dit programma is een persoonsgerichte aanpak gericht op het terugdringen van recidive¹³. Basis vormt de executie van de straf voor het gepleegde delict (verging). Daarnaast is het de bedoeling om de tijd die in detentie wordt doorgebracht optimaal te

¹³ Voor deze beschrijving is gebruik gemaakt van het Masterplan Gevangeniswezen 2009-2014.

benutten om detentieschade zoveel mogelijk te voorkomen en reïntegratie voor te bereiden. Daartoe kunnen indien nodig zorgelementen aan de strafuitvoering worden toegevoegd. Daarbij is de gedachte dat zorg tijdens detentie en ook na vrijlating kan doorlopen (zorgcontinuüm). Daartoe wordt een zorgvuldige screening en observatie toegepast om problemen die gedetineerden hebben, aan te pakken bij de kern. Het gaat erom het levenspatroon van de gedetineerden te doorbreken en zo te voorkomen dat zij na detentie opnieuw vervallen in hun oude criminele gedrag.

Het maatwerk zit erin dat interventies in detentie zoveel mogelijk aansluiten bij individuele criminogene factoren en tekorten op het gebied van scholing, onderwijs, werk en inkomen, huisvesting en zorg. Ook het dagprogramma wordt zoveel mogelijk gericht op het stimuleren van de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerden om te werken aan een succesvolle terugkeer in de samenleving.

Herstelrecht en herstelgerichte detentie kan daar een essentieel onderdeel van vormen.

Vooralsnog is aandacht voor herstelgerichte detentie vooral gepositioneerd in de zogenaamde zingevingskolom (geestelijke verzorging) hoewel hier en daar herstelconsulenten werkzaam zijn of zijn geweest. Ook Slachtoffer in Beeld is actief binnen detentie.

Optimale samenwerking met (keten)partners en regionale plaatsing waar mogelijk moeten de resultaten van detentie verder verbeteren; regionale plaatsing is ook bedoeld om gedetineerden voor zover mogelijk beter in staat te stellen hun sociale netwerk te behouden en daaromheen naar behoefte een professioneel netwerk op te bouwen. Ook hier kan het concept herstelgerichte detentie een rol vervullen (de gemeenschap betrekken).

Daar komt bij dat sinds het nieuwe kabinet stevig wordt ingezet op de versterking van de positie van het slachtoffer. Kijken we naar de persoonsgerichte inzet en persoonlijke aandacht voor het slachtoffer vanuit alle fasen van de strafprocedure en de tenuitvoerlegging dan kan, naast voor het slachtoffer essentiële zaken als het verbeteren van de informatiepositie van het slachtoffer bij vrijkomen van de dader, tijdens detentie al worden gewerkt aan herstelgericht werken. Dat begint met het vergroten van het slachtofferbewustzijn bij de daders. Voorstelbaar is dat juist ook tijdens detentie (dus na afdoening) de behoefte bij slachtoffers (en daders) ontstaat om in contact te treden met de tegenpartij in de vorm van herstelbemiddeling of anderszins. Door hier tijdens detentie in de persoonsgerichte aanpak ook actief aandacht aan te geven kan herstel in het kader van terugdringen van recidive een belangrijke bijdrage leveren¹⁴. Een herstelgesprek kan ook onderdeel uitmaken van het voorbereiden van dader en het slachtoffer op de terugkeer van de dader in de samenleving. Dit herstelgesprek kan onderdeel vormen van een herstelgerichte detentieomgeving waarin gefaseerd wordt toegewerkt naar een herstelgesprek¹⁵.

¹⁴ Vanuit de desistance-theorie (kort gezegd de theorie die zich richt op het beantwoorden van de vraag: 'waarom zien daders af of stoppen zij met het plegen van delicten?') is herstelrecht een interessante optie, zowel vanuit de optiek van het versterken van de sociale alliantie of het sociale netwerk als vanuit de optiek van de 'narratieve identiteit'. Dit wordt vaak genoemd als één van de desistancefactoren en betekent kortweg dat de dader door een ingrijpende gebeurtenis (zoals een herstelproces) een ander verhaal over zijn leven of het gebeuren gaat vertellen. Zie onder meer de lectorale rede van Bas Vogelvang (Avans, 10 november 2009).

¹⁵ Bovenstaande tekst is afkomstig uit "De toepassing van herstelrecht in Nederland: bouwstenen voor een toekomstvisie", paragraaf 7.3.1, blz. 54 – 55.

2.3.4 *Beleid Dienst Justitiële Inrichtingen, Sector Justitiële Jeugdinrichtingen*

De Staatsecretaris van Veiligheid en Justitie heeft tijdens een conferentie in november 2010 alle organisaties in de strafrechtketen, die met slachtoffers van criminaliteit te maken hebben, verzocht een visie te ontwerpen op slachtoffers.

Sinds januari 2011 wordt een *slachtofferinformatiebeleid* gehanteerd door het Openbaar Ministerie (OM), het Informatiepunt Detentieverloven (IDV) en de verschillende sectoren binnen DJI.

Daarop aansluitend is in september 2011 het project *Visievorming Slachtofferminded maken DJI (VSDJI)* van start gegaan. Reden hiervoor was de constatering dat het aan een visie op dit onderwerp binnen DJI ontbrak¹⁶.

Ondertussen is er een conceptnota "*Visie Slachtofferminded maken DJI*" ontwikkeld. Deze conceptvisie is echter nog niet officieel vastgesteld en gepubliceerd.

In het kader van dit visievormende traject is overigens onderzoek gedaan naar slachtoffergericht werken binnen Justitiële Jeugdinrichtingen. Van de resultaten van dit onderzoek doen we in hoofdstuk 5 nader verslag.

¹⁶ Zie: "Concept Visie Slachtofferminded maken DJI", interne notitie, DJI, 12 juli 2012.

3. Slachtoffers en herstelrecht: overzicht van de Nederlandstalige literatuur

3.1 Behoeften van slachtoffers: Ten Boom en Kuijpers (2008)

Ten Boom en Kuijpers hebben een meta-literatuuronderzoek uitgevoerd waarbij ze in totaal 33 kernonderzoeken hebben geanalyseerd die betrekking hadden op de behoeften van slachtoffers. Veruit de meeste van deze onderzoeken komen uit de Verenigde Staten (15), daarna volgen Groot-Brittannië (7), Canada (4), Nederland (3), Duitsland (2) en overige (2).

De resultaten hiervan zijn neergelegd in het boek *Behoeften van slachtoffers van delicten. Een systematische literatuurstudie naar behoeften zoals door slachtoffers zelf geuit*. Het betreft een samenwerking tussen INTERVICT en het Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum (WODC) van het Ministerie van Justitie.

De studie kent enkele beperkingen. Ten eerste: wat (nog) niet onder slachtoffers is onderzocht dan wel als niet relevant terzijde is geschoven valt buiten het blikveld. De interessegebieden van eerdere onderzoekers bepalen dus de scope. Ten tweede: wat slachtoffers zelf niet uitspreken valt eveneens buiten het blikveld. Onbewuste behoeften en behoeften die enkel door deskundigen worden gesignaleerd, kennen we evenmin. Verder is van belang te weten dat deze studie niet gaat over wat *goed* is voor slachtoffers. Aan de andere kant hoeft dat wat slachtoffers *zeggen* nodig te hebben niet altijd een 'echte' behoefte te zijn; er kan (al dan niet bewust) sprake zijn van oneigenlijke motieven om behoeften te rapporteren.

In het onderzoek zijn slachtofferbehoeften gevonden op emotioneel vlak, op het terrein van het strafproces in ruime zin, op het vlak van informatie, op praktisch vlak, op financieel en op het vlak van primaire menselijke behoeften. De meeste van deze behoeften zijn gericht op politie en justitie en op 'overige personen en instanties'; onder deze laatste valt het eigen informele netwerk van familie, vrienden e.d. maar ook bijvoorbeeld Slachtofferhulp en rechtsbijstandverleners.

Tabel 1 geeft een overzicht van deze verschillende soorten behoeften van slachtoffers.

Tabel 1 Clusters van door slachtoffers geuite behoeften en de verwachte vervulling (Ten Boom/Kuijpers, 2008)

Behoeften per vlak	Vervulling wil men van
<i>Emotioneel</i>	
(Eerste) opvang, zorg, steun	P, O
Nadere en/of specifieke hulp (bijv. counseling)	O
Kenmerken hulp (bijv. snel beschikbaar, laagdrempelig)	O
Erkenning van de persoon	PJ
Erkenning van het gebeurde	PJ
Herstel (bijv. excuses, uitpraten), herstel relatie(s)	D, S, O
Verwerking	S, O, D
Afsluiting	S
<i>Strafproces in ruime zin</i>	
Eerste reactie door politie (bijv. snel ter plaatse zijn)	P

Hulp bij eerste acties, zoals aangifte	O
Rechtsbijstand	O
(Gelegenheid tot) input geven in strafproces	PJ, S
Als belanghebbende behandeld worden; geconsulteerd worden	PJ, S
Instemming en beslismacht	PJ
Geen rol in proces	PJ
Kenmerken proces (bijv. snelheid)	PJ
Uitkomsten (bijv. arrestatie, bestraffing; materieel en immaterieel herstel)	PJ, D, O
Proces van bewustwording van consequenties van daad bij dader	D
Ontmoeting slachtoffer-dader	D, S, PJ
Advocacy: informatie/steun rondom strafproces	O
<i>Informatie</i>	
I.v.m. rol als belanghebbende bij de zaak	PJ
Uitleg (over systeem e.d.)	PJ, O
Overige informatie (over dader, delict, motieven)	PJ, D
Informatie over verwerking	O
Informatie over preventie	PJ, O
Kenmerken informatie (tijdig en in eigen taal)	O
<i>Praktisch</i>	
Hulp bij herstelwerkzaamheden	O
Transport	O
Hulp bij huishoudelijk werk, verzorging	O
Hulp bij papierwerk/formaliteiten	O
Medische hulp en begeleiding daarbij	O
Crisismanagement/regelaar	O
Werk/schoolgerelateerde kwesties	O
M.b.t. de taal: vertaaldiensten, materialen in eigen taal	O
Overige (bijv. teruggave bezittingen, gescheiden wachtruimtes)	PJ
<i>Financieel</i>	
Compensatie/teruggave	D
Financiële hulp; hulp bij aanvragen daarvan	O
<i>Primair</i>	
Onmiddellijke veiligheid	PJ, S, O
Voorkomen herhaling/bescherming van zichzelf en anderen	PJ, S, O
Huisvesting: tijdelijk en permanent	O
Werk/dagbesteding	O
Noodbehoeften (voedsel, kleding)	O
P=politie; PJ=politie/justitie; S=slachtoffer zelf; D=dader; O=overige personen/instanties of niet-gekwalificeerde persoon of instantie	

Behoeften ten aanzien van de dader zijn compensatie, herstel (uitpraten) en herstel van relaties, verwerking, uitkomsten van het strafproces, proces van bewustwording bij de dader over de gevolgen, ontmoeting met de dader en informatie over de dader (motieven, delict, dader zelf).

Gelieerd aan theorieën over menselijke basisbehoeften gaat het in de relatie met de dader vooral om: veiligheid, positieve verbinding met de ander, zelfverwezenlijking, begrip van de

realiteit/wens te weten en te begrijpen, positieve identiteit, effectiviteit en controle en rechtvaardigheid. Tabel 2 geeft een overzicht.

Tabel 2 Geuite behoeften tegen de achtergrond van de gebruikte theorieën (Ten Boom, Kuijpers, 2008)

Behoeften volgens enkele theorieën over menselijke basisbehoeften	Domeinspecifieke behoeften volgens theorie procedurele rechtvaardigheid en herstelrecht	Door slachtoffers van delicten geuite behoeften
Fysiologische behoeften		Voedsel Huisvesting
Veiligheidsbehoeften Onmiddellijke veiligheid		Onmiddellijke veiligheid Voorkomen herhaling Opvang, steun, (hulp bij) verwerking
Liefde, geborgenheid, positieve verbindingen met anderen	Vriendelijke bejegening	Herstel relaties Mediation
Zelfverwezenlijking	Mogelijkheid zich te uiten (ongeacht invloed ervan)	Gelegenheid tot input geven in strafproces
Achting, positieve identiteit	Beleefde en waardige behandeling door autoriteit, onpartijdige autoriteit	Erkenning van de persoon Erkenning van het gebeurde Als belanghebbende behandeld worden
Begrip van de realiteit/wens te weten en begrijpen	Informatieverschaffing	Informatie over verloop zaak Uitleg over het systeem Informatie over dader, delict, motieven Informatie over verwerking
Effectiviteit en controle	Procescontrole Beslissingscontrole Betrokkenheid bij zaak	Gelegenheid tot input geven in het stafproces Geconsulteerd worden Instemming en beslismacht
Rechtvaardigheid	Herstel door dader	Uitkomsten als arrestatie en bestraffing Uitkomsten als materieel herstel (compensatie, teruggave) en immaterieel herstel (excuses)

Slachtoffers van levensdelicten en geweld hebben specifieke behoeften: verder gaan ondanks het gebeurde met de dader en onmiddellijke veiligheid.

De in de betrokken studies meest geuite behoefte door slachtoffers van delicten lijkt te zijn die aan emotionele steun/iemand om mee te praten. Relatief veel genoemd door slachtoffers zijn verder de behoefte aan informatie, de behoefte aan veiligheid en bescherming en de behoefte om te worden gehoord in het strafproces. Deze laatste zijn belangrijke wensen richting politie en justitie.

Er blijkt nauwelijks onderzoek te zijn gedaan naar het belang van behoeften oftewel de prioritering van behoeften in ogen van het slachtoffer; sporadische resultaten op dat vlak zijn bovendien onderling niet vergelijkbaar.

Op de vraag welke behoeften slachtoffers hebben direct na het delict, welke in de periode daarna, en welke op langere termijn kan op basis van deze *review* evenmin een antwoord worden geformuleerd dat het vanzelfsprekende overstijgt. Nader (primair) onderzoek is nodig om hierover nadere uitspraken te kunnen doen.

Ook met betrekking tot de samenhang van behoeften met variabelen als geslacht, etnische herkomst en de vraag of men al dan niet een herhaald slachtoffer is, is weinig respectievelijk geen onderzoek aangetroffen. Vrouwen zouden meer behoefte hebben aan emotionele steun/iemand om mee te praten dan mannen. Verder wijzen de resultaten op het onvervuld blijven van meer behoeften bij etnische minderheden.

3.2 Evaluatie van slachtoffer-dadergesprekken

Anders dan in het buitenland, zijn in Nederland de slachtoffer-dadergesprekken oorspronkelijk bedoeld als voorziening voor slachtoffers. De behoefte van het slachtoffer moest centraal staan. Het mocht geen voorziening worden binnen het strafrecht omdat het dan ingezet zou kunnen worden om het strafproces te beïnvloeden.

Vanaf 2004 wordt door Slachtofferhulp Nederland aan slachtoffers de mogelijkheid van een gesprek met de dader aangeboden. In 2006 werd de doelgroep verbreed naar de jeugdige daders op basis van de positieve ervaringen opgedaan met herstelbemiddelingsprojecten voor jeugdigen binnen justitiële jeugdinrichtingen. Vervolgens is besloten om het aanbod slachtofferdader-gesprekken landelijk te implementeren voor zowel slachtoffers als jeugdige daders en onder te brengen bij Slachtoffer in Beeld.

Ook in (jeugd)gevangnissen voert Slachtoffer in Beeld slachtoffer-dadergesprekken uit. Slachtoffer in Beeld definieert een slachtoffer-dadergesprek als ieder bemiddelingsproces buiten een justitieel kader tussen slachtoffer en dader en eventueel hun sociaal netwerk, waarbij het meest ideale resultaat het gesprek is. Het aanbod is dus breder dan alleen de mogelijkheid van een gesprek. Indien het niet tot een gesprek komt, is er ook contact mogelijk in de vorm van een briefwisseling, pendelbemiddeling of een Echt Recht-conferentie.

In deze paragraaf zullen we beknopt de resultaten bespreken van drie vrij recent uitgevoerde evaluatieonderzoeken naar slachtoffer-dadergesprekken.

3.2.1 Evaluatie landelijke implementatie slachtoffer-dadergesprekken (2010)

Van Burik et al (2010) hebben in opdracht van het WODC de landelijke implementatie van de slachtoffer-dadergesprekken geëvalueerd¹⁷. Het betreft met name een evaluatie van organisatorische aspecten en samenwerking met verwijzers. Slachtoffers zelf zijn niet ondervraagd, maar via interviews met verwijzers ontstaat er wel enig zicht op het profiel en de tevredenheid van slachtoffers.

Wij citeren hieronder uit de samenvatting van het rapport.

De implementatie van slachtoffer-dadergesprekken bij de drie actieve verwijzers verloopt moeizamer dan de interne implementatie die vrij soepel verloopt. Slachtoffer in Beeld is daarvoor afhankelijk van de vaste externe verwijzers (Slachtofferhulp Nederland, Raad voor de Kinderbescherming en Bureau Jeugdzorg/Jeugdreclassering). Men heeft deze partijen actief betrokken bij de implementatie via de implementatiegroep. Dit heeft geleid

¹⁷ Van Burik et al, *Evaluatie slachtoffer-dadergesprekken. Een onderzoek naar de landelijke implementatie van slachtoffer-dadergesprekken*. Van Montfoort Collegio in opdracht van het WODC, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag, 2010.

tot ondertekening van een soort convenant waarin afspraken rond aanmelding en verwijsprocedures zijn vastgelegd. De feitelijke uitvoering van de afspraken laat echter nog te wensen over.

Er wordt een aantal knelpunten genoemd door de projectleider van Slachtoffer in Beeld, de bemiddelaars en/of het middenkader van de vaste verwijzers. Deze hebben onder meer betrekking op de moeilijke inpasbaarheid van een verwijzing in de procedures bij Slachtofferhulp Nederland en de weerstanden bij medewerkers van Slachtofferhulp Nederland om de mogelijkheid van een slachtoffer-dadergesprek aan de orde te stellen. Het aantal aanmeldingen is tussen 2007 en 2009 gegroeid van 467 tot bijna 1100. Het percentage aanmeldingen vanuit de dadergerichte organisaties nam toe van 66% (2007) naar 88% (2009).

Omdat het aanbod van Slachtoffer in Beeld gericht is op jeugdige daders¹⁸, wekt het geen verwondering dat drie kwart van de aangemelde daders jonger was dan 18 jaar en slechts 15% ouder dan 24. Daartegenover staat dat ruim de helft van de aangemelde slachtoffers boven de 18 jaar oud was en een kwart tussen 40 en 65 jaar was.

Slachtoffers zijn relatief vaker degenen die het tot stand komen van contact uiteindelijk tegenhouden dan daders, zowel als zij zelf het initiatief nemen als wanneer de dader dit doet. De zwaarte van het delict blijkt geen factor te zijn bij het wel of niet tot stand komen van contact tussen slachtoffer en dader.

De slachtoffer-dadertrajecten betreffen vaker geweldsdelicten dan vermogensdelicten en nauwelijks zedendelicten. Het aandeel van lichtere delicten is in de onderzochte jaren gestegen van 15% naar 41%. Verwijzers van de Raad voor de Kinderbescherming vinden een slachtoffer-dadergesprek vooral nuttig voor lichte delicten. Bij de Jeugdreclassering en Slachtofferhulp Nederland daarentegen vindt de grootste groep het slachtoffer-dadergesprek juist het meest nuttig voor de ernstige delicten. We zien dit ook terug in de registratiecijfers. De aanmeldingen die betrekking hebben op de relatief lichte delicten komen naar verhouding vaak van de Raad voor de Kinderbescherming.

Zowel uit de interviews als uit de enquête komt naar voren dat het moment van aanmelding, kort na het delict, als een ongunstig moment voor het slachtoffer wordt gezien. Op dat moment zijn slachtoffers vaak nog niet toe aan nadenken over een eventueel contact met de dader(s). Als het slachtoffer bovendien geen prijs stelt op slachtofferhulp, is er hooguit een eenmalig contact met Slachtofferhulp Nederland.

De Jeugdreclassering en Slachtofferhulp Nederland melden voor respectievelijk 40% en 50% van de cliënten die zij aanmeldden, positieve effecten van de slachtoffer-dadergesprekken voor hun cliënten. De respondenten van Slachtofferhulp Nederland melden daarnaast, in vergelijking met de andere verwijzers, echter ook relatief vaak negatieve effecten voor hun cliënten. De medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming weten vaak niet aan te geven wat het effect is geweest voor een jongere. Bijna de helft van de respondenten van de Raad voor de Kinderbescherming weet ook niet of er na aanmelding een contact tussen slachtoffer en dader tot stand is gekomen tegenover respectievelijk 6% en 7% van de beide andere organisaties.

¹⁸ Naast slachtoffer-dadergesprekken biedt SiB namelijk ook cursussen aan voor jeugdige daders.

In het licht van het feit dat het slachtoffer-dadergesprek oorspronkelijk bedoeld was voor het slachtoffer is het opmerkelijk dat drie jaar na start van de implementatie het grootste deel van de aanmeldingen (84%) van de daderkant komt.

Het is dus moeilijker gebleken om deze voorziening voor slachtoffers neer te zetten dan oorspronkelijk gedacht. Het onderzoek heeft overigens geen aanwijzingen opgeleverd dat grote groepen slachtoffers wél behoefte hebben aan een slachtoffer-dadergesprek maar momenteel niet bereikt worden door Slachtoffer in Beeld. We weten niet of andere benaderingen (bijvoorbeeld via een publiekscampagne, de politie, het Openbaar Ministerie, het Schadefonds Geweldsmisdrijven, het maatschappelijk werk) een groot aantal aanmeldingen van slachtoffers op zullen leveren. Hier is in Nederland geen onderzoek naar gedaan. Overwogen kan worden om een instrument te ontwikkelen om een dergelijke behoefte te meten. Dit is aan de orde als de overheid het nuttig acht om het bereik van de slachtoffer- dadergesprekken onder slachtoffers te vergroten.

In Nederland is, behalve tevredenheidsonderzoek, nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de effecten van slachtoffer-dadergesprekken. De onderzoekers hebben zich op verzoek van de opdrachtgever gebogen over de manier waarop effectonderzoek uitgevoerd zou kunnen worden. Literatuuronderzoek en expertpanel hebben een groot aantal mogelijke effecten van slachtoffer-dadergesprekken en soortgelijke trajecten naar voren gebracht. Deze zijn op verschillende manieren geordend. In de eerste plaats naar verschillende niveaus (het slachtoffer, de dader, de directe omgeving van slachtoffer en dader en de samenleving). Vervolgens ook naar domein (het cognitieve en het emotionele domein, het morele domein en het domein van het zelfbeeld). Ten slotte is onderscheid gemaakt tussen uitkomsten op verschillende tijdstippen binnen het proces, te weten *interim* (aanmelding, selectie, voorbereiding en het gesprek zelf) en kortere en langere tijd na afloop van het proces: *immediate, intermediate en lange-termijn*.

Naast alle relevante variabelen zijn ook de werkingsmechanismen beschreven die veranderingen teweeg kunnen brengen bij het slachtoffer en de dader. De relaties tussen onafhankelijke en afhankelijke variabelen en werkingsmechanismen zijn in een veranderingsmodel ondergebracht.

Tot nu toe is dit effectonderzoek echter nog niet uitgevoerd.

3.2.2 Nederlands onderzoek in kader Europees project (2012)

Nederland was partner in een Europees project getiteld *Victims and Restorative Justice*, dat is uitgevoerd in de periode 2010 – 2012 in vier landen. INTERVICT heeft het onderzoek in Nederland uitgevoerd dat betrekking had op slachtoffer-dadergesprekken zoals uitgevoerd door Slachtoffer in Beeld. Kern vormde een telefonische enquête onder slachtoffers die zich hadden aangemeld voor een slachtoffer-dadergesprek. Het vormde derhalve een aanvulling op het onderzoek van Van Burik et al dat hierboven is besproken, waarin geen slachtoffers zijn bevroegd.

Tijdens een seminar in Tilburg op 2 februari 2012 in het kader van dit Europese onderzoek, zijn de (voorlopige) resultaten van het Nederlandse onderzoek gepresenteerd¹⁹. Hieruit bleek dat de ondervraagde slachtoffers over het algemeen positief waren, zowel over de ontvangen informatie, de voorbereiding als over het slachtoffer dadergesprek zelf dat door Slachtoffer in Beeld was uitgevoerd. Het meest genoemde motief van slachtoffers om aan het gesprek deel te nemen was “om antwoorden te krijgen van de dader”, gevolgd door “om de dader te laten weten hoe ik me voel” en “om ervoor te zorgen dat de dader het niet nog een keer doet”. Vrij weinig slachtoffers bleken het te doen om schadevergoeding van de dader te krijgen.

Het aantal respondenten (44) was helaas te laag om nadere analyses uit te kunnen voeren. De Nederlandse resultaten zijn ondertussen gepubliceerd in het overkoepelende eindrapport²⁰.

3.3.3 Evaluatie slachtoffer-dadergesprekken (Zebel, 2010)

Een vergelijkbaar onderzoek als het bovengenoemde onderzoek van INTERVICT is de evaluatie die is uitgevoerd door de voormalige beleidsmedewerker van Slachtoffer in Beeld, Sven Zebel. Het onderzoek richtte zich op de impact en de effecten van deze gesprekken op zowel het slachtoffer als de dader.

De belangrijkste uitkomsten van dit onderzoek zijn²¹:

1. Slachtoffers ervaren minder angst en minder woede richting de dader na een slachtoffer-dadergesprek.
2. Het slachtoffer-dadergesprek geeft daders inzicht in de gevolgen voor slachtoffers en dit raakt hen persoonlijk.
3. Een grote meerderheid van de slachtoffers en daders zien de bemiddelde contacten als waardevol en zijn daar tevreden over.

Andere opvallende uitkomsten zijn dat slachtoffers na een ontmoeting meer bereid zijn de dader te vergeven dan wanneer er geen contact plaatsvindt.

Verder blijkt uit het onderzoek dat de ontmoeting voldeed aan de verwachting en voor beide partijen heeft bijgedragen aan verwerking van het misdrijf.

3.3 Evaluatie van overige herstelrechtelijke projecten

De hierboven in 3.2 beschreven slachtoffer-dadergesprekken mochten, zoals gezegd, geen voorziening worden binnen het strafrecht omdat het dan ingezet zou kunnen worden om het strafproces te beïnvloeden.

¹⁹ Laxminarayan, Malini, Kim Lens en Anthony Pemberton, *Victim experiences with Victim in Focus*. INTERVICT, Workshop Victim Policy and Mediation, 2 februari 2012 (ongepubliceerd).

²⁰ Laxminarayan, M.S., Lens, K.M.E. & Pemberton, A. (2012). *Victim-offender encounters in the Netherlands*. In Bolivar, D. & Vanfraechem, I. (ed.) *Victims and restorative justice: final report*. Leuven, European Forum for Restorative Justice.

²¹ Zebel, Sven, *Een quasi-experimentele studie naar de effecten van de Nederlandse slachtoffer-dadergesprekken*. In: Weijers, 2012, blz. 21 - 44.

Naast deze landelijke, door het Ministerie van Veiligheid en Justitie gefinancierde voorziening, zijn er de afgelopen 15 jaar diverse herstelrechtelijke projecten uitgevoerd, waarbij er **wel** een link werd gelegd met het strafproces.

In de inventarisatie van Restorative Justice Nederland uit 2011 worden tientallen projecten beschreven waarbij sprake was en soms nog steeds is van herstelbemiddeling in lopende strafzaken. Net als in het buitenland wordt herstelrecht in Nederland het meeste toegepast in jeugdstrafzaken.

Wij zullen deze eerst bespreken, gevolgd door herstelrechtelijke projecten die zich richten op volwassen daders²². Herstelrechtelijke projecten die plaatsvinden in detentie zullen uitgebreid aan de orde komen in hoofdstuk 4 van dit rapport en blijven in deze paragraaf 3.3 dus verder onbesproken.

3.3.1 Herstelrechtelijke projecten gericht op jeugdige daders

Vanaf eind jaren negentig zijn in Nederland voor jeugdigen diverse projecten herstelbemiddeling uitgevoerd:

- Echt Recht Zwolle (Raad voor de Kinderbescherming)
- Echt Recht / Samen Herstellen Drenthe (Jeugdzorg / Halt)
- Echt Recht Amsterdam (Spirit!)
- Echt Recht Friesland (Politie)
- Herstelgerichte activiteiten tijdens jeugdreclasseringsmaatregelen Utrecht (Slachtoffer in Beeld)
- Herstelbemiddeling Zeeland (Bureau Jeugdzorg, Jeugdreclassering)
- Herstellend Recht Veiligheidshuis Tilburg

De zes eerstgenoemde projecten zijn in 2006 onderzocht door Steketee et al in de publicatie 'Herstelbemiddeling voor jeugdigen in Nederland'. In vijf van de zes projecten werd gewerkt met de herstelconferenties volgens de Echt Recht methodiek (een van de modaliteiten van de Eigen Kracht conferenties). Alleen in Zeeland werd gebruik gemaakt van een andere methodiek ('De Zeeuwse Aanpak').

Ten aanzien van deze zes projecten zijn de gerapporteerde ervaringen overwegend positief. De onderzoekers constateren dat daders vooral willen deelnemen omdat ze spijt hebben en dat willen mededelen aan hun slachtoffer. Slachtoffers participeren omdat ze willen dat de jonge dader zoiets niet weer doet en nieuwe slachtoffers maakt.

Bemiddelaars geven in het onderzoek aan dat zij ervaren dat jongeren door de bemiddeling meer inzicht hebben gekregen in de aard en de gevolgen van hun gedrag. Ook de jongeren zelf en hun ouders melden dat er een leerproces op gang is gebracht in die zin dat zij de intentie hebben om het gedrag in de toekomst na te laten en daar ook hun leven op inrichten. In twee van de drie bemiddelde zaken zijn afspraken gemaakt, in een derde van de zaken zijn die ook nog schriftelijk vastgelegd, maar geconstateerd wordt dat zelden wordt afgesproken wie toeziet op de naleving en wat er moet gebeuren als de afspraken niet worden nagekomen. Op de langere termijn blijkt bij navraag dat het sociale netwerk

²² Onderstaande tekst is ontleend aan Van Hoek en Slump, 2011 en Dierx en Van Hoek, 2012, hoofdstuk 6.

een gedragsverandering bij de jongeren heeft geconstateerd en dat bij veel slachtoffers vooral de angst is verminderd. Men is tevreden dat er geen herhaling heeft plaatsgevonden. Al vanaf 1997, gelieerd aan het risicojongerenoverleg, vind het project 'Herstellend Recht' plaats, waarbij een 'herstellend rechtsgesprek' tussen jeugdige delinquenten en het slachtoffer kan worden gehouden. Tegenwoordig vindt dit plaats in het Veiligheidshuis Tilburg. De politie verzorgt bij deze gesprekken de gespreksleiding. In feite zijn deze herstellend rechtsgesprekken een voortvloeisel van de trainingen en cursussen Echt Recht die midden jaren negentig in Nederland werden georganiseerd. Uit een evaluatie van het project in Tilburg door Hokwerda²³ blijkt dat de deelnemers overwegend tevreden waren over het aanbod, de bemiddelaar, de conferentie zelf en de mate waarin men daarin vrijelijk kon spreken en invloed uit kon oefenen op het resultaat, de uitkomsten en de naleving van de afspraken.²⁴ Aan de gesprekken die werden georganiseerd bestond duidelijk behoefte, al vond men dat de procedure van tevoren niet transparant genoeg was en twijfelde men over de vraag of de manier waarop jongeren werden benaderd soms niet teveel van hen vroeg, vooral qua verbale capaciteiten. Een nadeel was ook dat het aanbod van het herstelgesprek te lang ná het delict was gedaan. Opvallend is dat Hokwerda aanwijzingen vindt dat de methodiek van het herstelrecht vooral geschikt zou zijn voor zwaardere zaken.²⁵

3.3.2 Herstelrechtelijke projecten gericht op volwassen daders

Het betreft hier de volgende projecten:

- Bemiddeling in het kader van Justitie in de Buurt (1997 – 2004), een landelijk project,
- Herstelrecht Haaglanden (2004 – 2007)
- Drie pilots herstelbemiddeling Reclassering Nederland (2006 – 2009)
- Mediation in strafzaken, parket Maastricht (1989 – heden)
- Pilot Mediation naast strafrecht, rechtbank Amsterdam (2010 – 2011)

Voor een beschrijving van deze pilots en het bijbehorende onderzoek verwijzen we naar de inventarisatie van Van Hoek en Slump (2011). We volstaan hier met het bespreken van de twee meest recente projecten, die ook heden ten dage nog een vervolg kennen.

Het Openbaar Ministerie in Maastricht kent al vanaf 1989 een doorverwijzingspraktijk naar mediation in strafzaken. Er werden tot eind 2011 jaarlijks 250 tot 300 strafzaken bemiddeld. De bemiddelingen worden uitgevoerd door een als mediator opgeleide parketmedewerker en een plaatsvervangend officier van justitie. Rechters houden rekening met de uitkomsten en het komt ook voor dat rechters tijdens de zitting verwijzen naar mediation. Helaas is deze bijzondere en omvangrijke strafrechtelijke bemiddelingspraktijk nog niet geëvalueerd.

Dat is wel het geval bij de pilot mediation naast strafrecht die in 2010 – 2011 is uitgevoerd binnen de rechtbank Amsterdam. Het doel van deze pilot was om ervaring op te doen met mediation in strafzaken, waarbij in het strafproces rekening gehouden werd met de uitkomsten van de mediation. In totaal heeft het betrokken Mediationbureau in 61 zaken een mediationvoorstel gedaan aan de dader. In 48 zaken waren daders bereid tot een eerste

²³ Hokwerda, 2004.

²⁴ Idem.

²⁵ Hokwerda 2004, p. 188.

gesprek met de mediator. Van deze 48 zaken waren 30 slachtoffers bereid tot een gesprek. Uiteindelijk waren er 26 zaken waarbij zowel de dader als het slachtoffer bereid waren tot deelname. Uit de evaluatie²⁶ blijkt dat nagenoeg alle daders en slachtoffers aangeven dat zij het mediationstraject als positief hebben ervaren.

Vanwege de positieve evaluatie krijgt dit Amsterdamse project een vervolg: in de loop van 2013 – 2014 zal deze pilot ook in circa 5 andere arrondissementen worden geïmplementeerd, waarna er een overkoepelende evaluatie zal volgen. Op grond daarvan wordt al dan niet besloten tot landelijke uitrol.

3.4 INTERVICT

INTERVICT is het Internationaal Victimologisch Instituut van de Universiteit Tilburg.

Op hun website is de volgende doelstelling te vinden van het onderzoeksinstituut: *The International Victimology Institute Tilburg (INTERVICT) promotes and executes interdisciplinary research that can contribute to a comprehensive, evidence-based body of knowledge on the empowerment and support of victims of crime and abuse of power.*

Er is het nodige gepubliceerd op het gebied van slachtoffers en herstelrecht door met name de volgende drie mensen die verbonden zijn aan INTERVICT: directeur Marc Groenhuijsen, professor Jan van Dijk, tevens initiator van de internationale slachtofferenquête en Anthony Pemberton, die ook in de redactie zit van het Tijdschrift voor Herstelrecht (zie 3.4).

Marc Groenhuijsen is in principe een voorstander van bredere toepassing van herstelrecht, maar waarschuwt wel voor mogelijke risico's die hieraan verbonden kunnen zijn en die de belangen en de positie van slachtoffers kunnen bedreigen. Zo noemt hij het gevaar dat de vrijwilligheid van het slachtoffer om deel te nemen aan herstelrecht onder druk kan komen te staan. Het is zijns inziens ook niet altijd duidelijk wat slachtoffers te winnen hebben bij deelname en ze kunnen juist ontgoocheld raken van een onbevredigend verlopende herstelrechtelijke procedure²⁷.

Jan van Dijk heeft een vergelijkbare waakhondfunctie op dit gebied. Een van zijn stellingen is dat de vergeldingsbehoefte van slachtoffers door aanhangers van herstelrecht worden onderschat. Daarnaast voert hij al sinds 1989 de internationale slachtofferenquete uit, waaruit onder meer blijkt dat slachtoffers over het algemeen niet zo aan zware gevangenisstraffen hechten als wordt gedacht. Voor deze enquête heeft hij vorig jaar de Stockholm Prize in Criminology ontvangen, een prestigieuze prijs in het vakgebied criminologie.

Anthony Pemberton heeft als redacteur van het Tijdschrift voor Herstelrecht het meest geschreven over herstelrecht en slachtoffers.

Hieronder zullen een paar artikelen van hen beknopt worden samengevat, om een beter beeld te krijgen van enkele van hun ideeën.

We beginnen echter met een samenvatting van de presentatie die Pemberton in 2012 heeft gegeven op diverse seminars en congressen²⁸ waarin hij beschrijft welke behoeften en

²⁶ Verberk, 2011.

²⁷ Zie Dierx en Van Hoek (2012), p. 113.

²⁸ Onder meer op een seminar getiteld *Connecting Victim Offender Mediation to victim policy* dat op 2 februari 2012 heeft plaatsvonden op INTERVICT en dat onderdeel vormde van het EU onderzoek naar slachtoffers en herstelrecht.

beelden van slachtoffers gebruikt worden door de verschillende maatschappelijke bewegingen die opkomen voor 'het' slachtoffer.

3.4.1 Slachtofferbeelden en slachtofferbehoeften

Anthony Pemberton (2012) onderscheid vier verschillende maatschappelijke bewegingen die allen opkomen voor slachtoffers²⁹:

1. De slachtofferrechten beweging (US-style advocates for victim's rights)
2. De vrouwenbeweging met hun focus op vrouwen als slachtoffer van seksueel en huiselijk geweld (gender based violence movement)
3. De slachtofferhulp beweging
4. De herstelrechtelijke beweging

Elke beweging heeft echter zo zijn eigen beeld van hoe slachtoffers er uit zien en wat de primaire behoeften van die slachtoffers zijn.

De slachtofferrechten beweging richt zich vooral op slachtoffers van zeer ernstige, weinig voorkomende delicten (moord, zedendelicten gericht op kinderen e.d.), waarbij er sprake is van enorme schade en PTSS bij de slachtoffers en/of nabestaanden. Deze beweging bestaat met name uit zelfhulp- en lobbygroepen die zijn samengesteld uit dit soort slachtoffers. Hun grieven richten zich vaak op het strafrechtelijk systeem zelf, waar ze zich niet goed door behandeld voelen (secundaire victimisatie). Slachtofferadvocaten en (rechtse) politici fungeren nog wel eens als spreekbuis voor deze groep slachtoffers.

Door deze beweging wordt vaak een stereotype beeld gehanteerd van het zwakke, onschuldige slachtoffer versus de machtige, slechte dader, waarbij er geen enkele relatie bestaat tussen het slachtoffer en de dader.

Het doel van deze beweging is om het slachtoffer een sterkere juridische positie te geven in de strafrechtelijke procedure.

De vrouwenbeweging richt zich met name op vrouwen die slachtoffer zijn geworden van (structureel) seksueel geweld dat door mannen wordt gepleegd binnen een patriarchale context. Geweld tegen vrouwen wordt gezien als een symptoom van een patriarchale maatschappij waarin vrouwen door mannen onderdrukt worden. Het stereotype slachtofferbeeld binnen deze beweging is dat van de overlever, de vrouw die telkens weer onderdrukt, mishandeld en misbruikt wordt. Ze zien geweld tegen vrouwen niet als een individueel probleem, maar als een maatschappelijk probleem. Hun visie op het strafrechtelijke systeem is complex: ze voelen zich slecht behandeld door het systeem (secundaire victimisatie waardoor ze "voor de tweede keer verkracht worden") en bovendien richt het strafrecht zich enkel op individuele daders, niet op foute maatschappelijke structuren.

De slachtofferhulp beweging richt zich op slachtoffers die vaak vrij snel na het delict praktische en/of psychologische ondersteuning zoeken. In veel gevallen is er nog geen verdachte opgepakt door de politie. De nadruk ligt op dienstverlening aan slachtoffers, niet op het verbeteren van hun rechtpositie ("services over rights"). Het stereotype

²⁹ Anthony Pemberton, *The different images of victims of crime and their connection to restorative justice*. INTERVICT, Tilburg University, 2012.

slachtofferbeeld binnen deze beweging is dan ook het op dienstverlening gerichte slachtoffer.

De herstelrechtelijke beweging richt zich op slachtoffers van delicten waarbij een verdachte is aangehouden. Hier wordt het beeld gehanteerd van het op vergeving en verzoening gerichte slachtoffer dat niet erg wraaklustig is. Dit slachtoffer heeft behoefte aan compensatie door en contact met de dader en is bereid en in staat te participeren in herstelrechtelijke procedures als alternatief of als aanvulling op het strafrecht.

Deze maatschappelijke bewegingen zijn vaak ideologisch gemotiveerd en hun beeld van (de behoeften van) slachtoffers wordt gebruikt in hun lobby-activiteiten. Aldus hebben ze ieder voor zich een zekere invloed op de wet- en regelgeving en het beleid ten aanzien van slachtoffers, zowel op nationaal als internationaal gebied.

Alhoewel de herstelrechtelijke beweging nadrukkelijk aandacht heeft voor de rol en behoeften van slachtoffers, wordt herstelrecht bepaald niet omarmd door alle andere maatschappelijke bewegingen die opkomen voor het slachtoffer. Dit heeft ook te maken met de ontstaansgeschiedenis van de herstelrechtelijke beweging, die zijn wortels heeft in dader georiënteerde wetenschappers en praktijkmensen (vanuit de reclassering met name).

Feitelijk wordt 'het' slachtoffer op dit moment vaak gebruikt voor de politieke agenda van de vier genoemde maatschappelijke bewegingen. Zowel het slachtoffer als het herstelrecht zou gebaat zijn bij een realistischer en meer divers beeld van slachtoffers en hun behoeften in plaats van ideologisch ingekleurde plaatjes. Pas dan kan op maat tegemoet worden gekomen aan de echte behoeften van de verschillende typen slachtoffers.

Herstelrecht moet dus nadrukkelijk oog blijven houden voor de diversiteit in slachtoffers en slachtofferbehoeften en op maat kijken voor wie en in welke situaties herstelrechtelijke opties al dan niet gewenst en passend zijn.

3.4.2 *Bespreking van artikelen van Groenhuijsen, Van Dijk en Pemberton*

Hieronder zullen we zoals aangekondigd enkele artikelen samenvatten van eerdergenoemde drie aan INTERVICT verbonden auteurs. Dit geeft bij lange na geen compleet beeld van het uitgebreide werk van deze auteurs op het gebied van slachtoffers en herstelrecht, maar geeft in ieder geval een indruk van enkele discussies die door de auteurs rondom deze thema's recent zijn gevoerd.

Pemberton, Anthony, *De emotionele hond en zijn rationele staart in recent onderzoek naar slachtoffers van een misdrijf*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2011, nr. 4, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2011.

Het recente onderzoek naar slachtoffers in en om het strafrecht levert een bevestiging op van de theorie van Jonathan Haidt. In morele oordelen zijn emoties van groot belang. Ze geven richting aan de morele redeneringen en oordelen die erop volgen. De impact van slachtofferschap in psychologische zin heeft aanmerkelijke gevolgen voor de emoties die men ervaart. Deze spelen een belangrijke, zo niet doorslaggevende, rol in het bepalen van keuzes en voorkeuren in het strafproces.

Naar mijn mening hebben deze bevindingen verschillende gevolgen voor het denken over (slachtoffers in) het herstelrecht. De impact van het delict in psychologisch-emotionele zin is in belangrijke mate bepalend als de wens van het slachtoffer uitgaat naar een *alternatief*

voor (*of naast*) het strafrecht of een sterkere positie *in* het strafrecht. De beperkingen van het strafrecht voor slachtoffers van een misdrijf en hun onvrede daarover is in de herstelrechtelijke literatuur doorgaans opgevat als ondersteuning voor het eerste: als een voorkeur voor een informeler, participatief en op herstel in plaats van straf gericht proces (Strang 2002; Braithwaite 2002). Dit is ongetwijfeld van toepassing op een gedeelte van de slachtofferpopulatie.

Voor een ander gedeelte is deze gang van zaken echter niet aantrekkelijk. Zij zouden juist hun positie in het strafrecht versterkt willen zien, door bijvoorbeeld het spreekrecht of de Schriftelijke Slachtoffer Verklaring (SSV), in plaats van deel te nemen aan een alternatief (Pemberton 2011b, elders in dit nummer). Dit geldt met name voor de slachtoffers die een grote psychologisch-emotionele impact van het delict ervaren, wat weer samenhangt met een sterkere wraakzucht en vergeldingsdrang.

Nu is het doeleinde van participatie aan spreekrecht/SSV en andere vormen van slachtofferverklaringen voor verschillende interpretaties vatbaar (Lens e.a. 2010). Zo hebben Roberts en Erez (2004) al eerder het zelfstandige belang van participatie en communicatie, van 'voice', in slachtofferverklaringen benadrukt. Dit kan een groter gewicht hebben dan (de perceptie van) de invloed op de straf. Toch staat voor mij de link tussen slachtofferverklaringen en vergelding buiten kijf (Pemberton 2011a). Ook zonder invloed op de hoogte van de straf, wat in het Nederlandse systeem niet aan de orde is, stelt het leveren van een slachtofferverklaring het slachtoffer in staat zichzelf te verbinden aan de straf van de dader. Dit betekent weer dat het slachtoffer de straf gemakkelijker kan interpreteren als vergelding voor wat hem of haar is overkomen, in plaats van een inbreuk op de rechtsorde (Bilz (2007) heeft dit *'delegated revenge'* genoemd).

Daarmee hebben de terugkerende veronderstellingen dat mediation of *conferencing* voor slachtoffers *beter* zijn dan instrumenten in het strafrecht (bijvoorbeeld Dignan, 2005; Strang, 2002) weinig zin. De vraag is namelijk niet of ze *beter* zijn, maar voor *wie* en *in welke situatie* ze voor slachtoffers *het meest geschikt* zijn (Pemberton, 2008). In het beantwoorden van de laatste vraag speelt de psychologisch-emotionele verwerking van het delict een hoofdrol. Ook voor morele vraagstukken in de victimologie is het inzicht van Haidt – dat de emotionele hond met zijn rationele staart zwaait – van groot belang.

Dijk, Jan van. *De komende emancipatie van het slachtoffer; naar een verbeterde rechtspositie voor gedupeerden van misdrijven*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2009, nr. 1, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2009.

Het zou in onze visie heilzaam zijn zowel voor de gedupeerden zelf als voor de maatschappij in den brede indien er intelligente ventielen zouden worden gecreëerd voor een gecontroleerde expressie van wraakzucht. Volgens de socioloog Norbert Elias kunnen moderne samenlevingen het zich vanwege de hoge mate van sociale integratie en zelfcontrole in toenemende mate veroorloven om het geweldsmonopolie wat minder strikt te handhaven. Hij spreekt in dit verband van de mogelijkheid en wenselijkheid van *'controlled decontrolling of controls'*, ongeveer te vertalen als het op een beheerste manier loslaten van beheersingssystemen. De hier bepleite invoering van meer slachtofferrechten, zoals het onbeperkt spreekrecht in de strafrechtelijke procedure, zou daar een voorbeeld van kunnen zijn.

Hoewel wij een kritische analyse hebben gegeven van de uitwerking van de christelijke waarden van lijdelijkheid en vergevingsgezindheid op de houding van westerlingen jegens

gedupeerden van misdrijven, voor ons het ideaalbeeld niet de wrekende gerechtigheid uit naam van het slachtoffer is. Ons ideaal is niet de gramstorige man of vrouw uit de filmcultuur die zijn belagers hun wandaden op een zo vernederend mogelijke wijze betaald zet. Ons ideaalbeeld is dus evenmin een burgerlijke partij die in het strafproces ter genoegdoening om oplegging van extreem zware straffen vraagt. Het is zeer de vraag of zij daar werkelijk de rest van hun leven met voldoening op zullen kunnen terugkijken. Oplegging van een draconische straf zou voor hen wel eens een schijnoverwinning kunnen blijken te zijn. Er zijn voor activistische gedupeerden andere, betere opties. De gedupeerde kan allereerst actief deelnemen aan de vervolging van de dader en daarbij ook een persoonlijk oordeel geven over de dader en de aan hem op te leggen straf. Deze deelname kan de gedupeerde helpen zijn of haar gevoel voor eigenwaarde te herwinnen. De buitenlandse ervaringen hebben geleerd dat deze actieve deelname op zichzelf niet hoeft te leiden tot zwaardere straffen. Essentieel voor de gedupeerde is wel dat de dader door de rechter wordt verplicht de schade daadwerkelijk te vergoeden. Het is heel goed denkbaar dat deze verplichting de rechter soms zal doen besluiten tot de oplegging van een minder zware straf. Ook na de strafoplegging is er nog een belangrijke rol voor de strafrechtspleging weggelegd. Deelname aan door de overheid gearrangeerde ontmoetingen met de dader kan voor slachtoffers van zware misdrijven belangrijke toegevoegde waarde hebben. Deze ontmoetingen kunnen leiden tot beter wederzijds begrip tussen dader en overlever en soms zelfs tot de uitwisseling van gevoelens van berouw en vergeving. Wie samen met de dader die weg kan afgaan, mag zichzelf gelukkig prijzen want er zijn aanwijzingen dat een verzoening met de dader gedupeerden kan helpen bij de verwerking van de gevolgen van hun victimisatie en de ontwikkeling van blijvend psychisch letsel kan tegengaan (Umbreit 1989; Strang & Sherman 2004; Strang 2004; Angel 2006). Indien berouw, boetedoening, vergeving en verzoening haalbaar zijn, lijkt dat het ideale traject.

Dit mag ons echter niet doen vergeten dat in veel, zo niet de meeste gevallen, de dader niet in staat of bereid is oprecht berouw te voelen. Veel daders minachten hun slachtoffers of haten hen vanwege hun contrasterende morele superioriteit.

Het einddoel zou niet moeten zijn om de dader te vergeven maar, integendeel, om hem en het door hem gepleegde misdrijf zo goed mogelijk te vergeten, een onbelangrijke positie te geven in het eigen levensverhaal. Voor veel gedupeerden is het psychologisch haalbaar om het gebeuren zin te geven door er inspiratie uit te putten voor een bewuster en geestelijk rijker leven. De dader verdwijnt daarbij naar de achtergrond. Ook op deze manier kan het verstoorde machtsevenwicht tussen dader en gedupeerde worden hersteld. De dader is immers voor de gedupeerde dan een volmaakt onbelangrijke figuur geworden. Een dergelijke beëindiging is, dunkt me, vanuit het gezichtspunt van de gedupeerde goed genoeg.

In het strafproces van de toekomst zullen de gedupeerden, overlevers of nabestaanden uitgebreid aan het woord komen. De verantwoordelijkheid voor de opsporing en vervolging zullen bij de overheid blijven liggen maar de officier van justitie zal niet meer heer en meester zijn van het strafrechtelijke geding. Hoe dan ook, alles wijst erop dat de gedupeerden een allengs sterkere positie in het strafproces zullen krijgen. Het slachtoffer van de toekomst zal zich steeds minder hulpbehoevend opstellen. Hij zal geen moeizame zoektocht hoeven te beginnen naar informatie of hulp. Hij zal een eigenstandige positie bezitten in het strafproces en van daaruit op eigen kracht genoegdoening proberen te

krijgen voor grieven en claims. Het strafrecht staat aan de vooravond van veel radicalere democratische hervormingen dan tot nu toe zijn doorgevoerd. De emancipatie van het slachtoffer tot volwaardige procespartij is nog maar net begonnen.

Groenhuijsen, M., *Herstelrecht in Nederland: een slachtofferperspectief*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2010, nr. 4, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2010.

De praktijk van Slachtofferhulp Nederland (SHN) levert dagelijks diverse situaties op die tegenstrijdig zijn met de paradigmatische benadering van herstelrecht. Daarin spelen drie kenmerken van de doelgroep van SHN mee.

In de eerste plaats zijn slachtoffers van zware geweldsmisdrijven oververtegenwoordigd. Ik heb al geïllustreerd dat juist voor deze groep vraagtekens geplaatst kunnen worden bij het herstelrechtparadigma.

In de tweede plaats geldt dat SHN vooral betrokken is bij de hulp en ondersteuning in de periode die direct volgt op slachtofferschap. Slachtoffers worden direct benaderd nadat zij aangifte hebben gedaan, met een aanbod dat gericht is op kortdurende ondersteuning. In deze schokfase vertonen veel slachtoffers psychologische klachten, die doorgaans na verloop van tijd weer afnemen. De mate van ontredde, boosheid en onmacht die veel slachtoffers in deze periode meemaken, betekent dat een eventuele ontmoeting met de dader niet hoog op hun prioriteitenlijst staat.

In de derde plaats is op dat moment de dader vaak nog niet bekend: de dienstverlening van SHN richt zich expliciet ook op slachtoffers van wie de dader niet opgespoord is.

Verder geldt dat SHN in Nederland juist groot is geworden door een pragmatische en incrementele benadering van de verbeteringen van de positie van het slachtoffer (zie Goodey, 2005; Pemberton, 2009). De positie van het slachtoffer is stapsgewijs verbeterd. Kleine veranderingen ten goede zijn als overwinningen gevierd; niet bekritiseerd omdat het ideaalbeeld nog niet bereikt werd. Hierin speelt mee dat de ervaring van bijna dertig jaar slachtofferhulp in Nederland leert dat veranderingen in wetgeving en principes pas gevoeld worden door slachtoffers wanneer ze in de praktijk goed worden uitgevoerd (zie ook Groenhuijsen & Pemberton 2007). Het succes van slachtofferbeleid zit hem in hogere mate in de implementatieperikelen, niet in de principes die daarachter zitten.

Het volgen van het voorbeeld van SHN zal de herstelrechtbeweging geen windeieren leggen. Het levert in de eerste plaats inhoudelijke winst. Vanuit de victimologie is er voldoende reden om de herstelrechtelijke paradigmawisseling van de hand te wijzen, zoals hiervoor is uiteengezet. Maar het vergemakkelijkt ook de stapsgewijze invoering van herstelrechtelijke praktijken. Vormen van bemiddeling in het strafrecht bij relatief lichtere zaken kunnen op een veel groter draagvlak rekenen dan invoering bij zwaardere zaken: ook bij SHN. Het nut van gesprekken, buiten het strafrecht, voor slachtoffers en daders die daartoe bereid zijn, staat buiten kijf. De verdere implementatie van beide wordt echter sterk vergemakkelijkt door het verschil in aard, doelgroep en resultaten van deze ontmoetingen te erkennen: niet door ze op één hoop te gooien.

3.5 Slachtofferrechten: Korver (2012)

Centraal in het werk van 'slachtofferadvocaat' Korver staat het *victims rights* denken. Zijn boek "*Recht van spreken. Slachtoffers in het Nederlandse strafproces*" staat vol met verhalen over de ervaringen en behoeften van slachtoffers die hij heeft bijgestaan als advocaat.

Hij concludeert dat het slachtoffer een volwaardige procespartij moet zijn. Het is niet genoeg dat professionals het goede voor hebben met slachtoffers indien tools en wettelijke macht ontbreken.

Wegen die hij noemt om dit te bereiken:

- Democratiseren: de inspraak en medezeggenschap van slachtoffers vergroten. Het doel is wettelijke gelijkheid ten opzichte van de dader en dat het slachtoffer zelf kan kiezen waar hij of zij gebruik van maakt.
- Emanciperen: vanuit de relatie tot het delict en de dader moet het slachtoffer de kans krijgen om het slachtofferschap van zich af te schudden en te herstellen
- Participeren: actieve deelname van het slachtoffer in het strafproces met dezelfde rechten en middelen als de verdachte/dader.

Korver komt in dit verband met een lijst met concrete aanbevelingen.

Concrete aanbevelingen voor de fase na de veroordeling/tijdens detentie ontbreken.

Hij gaat wel in op informatievoorziening ten aanzien van naleving/verloop bijzondere voorwaarden.

Het moge duidelijk zijn dat Korver een vertegenwoordiger is van de slachtofferrechten beweging zoals geschetst door Pemberton (zie hierboven).

3.6 Tijdschrift voor Herstelrecht

Het Nederlands-Vlaamse kwartaalblad *Tijdschrift voor Herstelrecht* heeft in haar 12-jarige bestaan regelmatig aandacht besteed aan de behoeften, rol en positie van slachtoffers in herstelrechtelijke procedures en activiteiten. In onderstaande paragraaf is een beknopte selectie gemaakt van enkele recente discussies die rondom dit thema plaatsvonden.

De opbouw van deze paragraaf is dat eerst de auteur(s), de titel en de vindplaats worden gegeven en daarna een korte samenvatting van de inhoud van het desbetreffende artikel. Diverse auteurs reageren op elkaar, zodat een beeld ontstaat van de verschillende discussiethema's en meningen van genoemde auteurs.

Daems, T., *De slachtofferdimensie van herstelrechtelijke interventies: Een sluimerende therapeutisering?* Tijdschrift voor Herstelrecht, 2007, nr. 1, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2007.

Daems waarschuwt voor integratie van herstelrecht en andere voorzieningen zoals slachtofferhulp en een sociaal psychologische invulling van herstelrecht omdat het communicatieproces daarmee een meer eenzijdige slachtoffergerichte invulling krijgt. De 'therapeutische' kijk op slachtoffers en herstelrechtelijke processen die op de voorgrond treedt in de in dit artikel besproken studies, bereidt mogelijk mede de weg voor de verenging van herstel tot een dienstverlening aan het slachtoffer, net zoals bepaalde beleidsmakers dit blijkbaar graag zouden zien gebeuren. Bemiddeling enerzijds, en

slachtofferhulp en slachtoffertherapie anderzijds, hebben eigen doelstellingen, werkmethodes, referentiekaders, enzovoort. Dit betekent echter niet dat er geen dialoog mogelijk is tussen bemiddeling en therapie. Integendeel: soms kan het zo zijn dat tijdens een bemiddeling nieuwe vragen opborrelen, nieuwe inzichten verworven worden, een nieuw besef groeit waar de therapeut verder mee aan de slag kan (zie Decraemer, 2006; Dufraing 2006). Maar om dit mogelijk te maken, moet bemiddeling wel bemiddeling blijven, zo merkt de Vlaamse therapeute Kris Decraemer (2006, 26) op: 'Een context waarbij helende effecten misschien niet direct zichtbare en zelfs onverwachte uitkomsten zijn, juist doordat de verbinding slachtoffer en dader en niet het effect op een van beide partijen het doel is.' Zo bekeken zou de kracht van bemiddeling (én de potentiële bijdrage die het kan leveren voor slachtofferherstel) niet in de aanwezigheid, maar wel in de afwezigheid van een gerichtheid op slachtoffereffecten liggen.

Pemberton, A., *Sluimerende therapeutisering van herstelrecht? Een weerwoord op Daems*.

Tijdschrift voor Herstelrecht, 2007, nr. 3, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2007.

Het zal de lezer duidelijk zijn dat ik het oneens ben met veel van Daems kritiek op de voorziening voor slachtoffer-dadergesprekken. In de eerste plaats vind ik een deel van zijn kritiek juist in de context van herstelrecht merkwaardig aandoen. Het staat hem vrij om het feit dat de dader verantwoordelijk wordt gesteld voor het welzijn van het slachtoffer instrumentalisering te noemen. Dit is echter wel een kernelement van herstelrecht en past dus meer in een algemene kritiek op dit fenomeen, wat toch niet zijn bedoeling lijkt. Tevens is zijn verbazing over de Nederlandse omschrijving van het slachtoffer-dadergesprek opvallend, gezien de overeenkomsten van deze omschrijving met wat er internationaal gezien gebruikelijk is. In de tweede plaats slaat hij de plank mis als hij ingaat op de verhouding tussen angst, trauma en herstel. Veel slachtoffers, van vooral de ernstiger delicten, lijden emotionele schade door het delict, die echter doorgaans niet voldoet aan de vereisten voor een posttraumatische stress stoornis. Echter ook voor slachtoffers zonder PTSS is emotioneel herstel belangrijk. Voorts, waar er gesuggereerd wordt dat deelname aan herstelrechtelijke bijeenkomsten mensen van hun trauma's af zou helpen, heb ik juist laten zien dat in het voornaamste onderzoek hiernaar nagenoeg geen van de deelnemers last had van PTSS. Gezien de reacties die confrontatie met de dader bij slachtoffers met PTSS zal oproepen en de nadelen die PTSS heeft voor het vermogen van het slachtoffer om in onderhandeling te treden met de dader ligt dit ook voor de hand. Dit neemt overigens niet weg dat er theoretische redenen zijn om te veronderstellen dat een ontmoeting met de dader ook voor slachtoffers met PTSS van belang kan zijn (Sherman, Strang e.a. 2005; Pemberton e.a. 2006). Dat kan echter wel gevolgen hebben voor de inrichting van de procedure. In Pemberton (2007) ga ik hierop nader in. Tot slot probeert Daems de overeenkomst tussen het taalgebruik van voorstanders van de doodstraf en herstelrecht in de schoenen van auteurs als Wemmers, Cyr, Strang en Sherman te schuiven. Dit vanwege het feit dat zij de voordelen van deelname voor slachtoffers nader en deels in therapeutische termen proberen te beschrijven. Dit wil ik graag terugkaatsen. Mijns inziens zijn de overeenkomsten vooral het gevolg van het vage taalgebruik en de beperkte empirische basis die de positie van het slachtoffer in het herstelrecht dikwijls heeft gekenmerkt. Een oproep om het bij 'onverwachte en onbedoelde' effecten te laten past goed in die traditie.

Wemmers, J.-A., *De slachtofferdimensie van herstelrecht*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2008, nr. 1, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2008.

Wemmers geeft ook een reactie op het betoog van Daems. Zij vraagt zich af waarom we niet eveneens naar de effecten van het strafrecht op slachtoffers zouden moeten kijken. Al dertig jaar wordt in de victimologische literatuur gewaarschuwd voor de negatieve effecten van het strafrechtssysteem voor slachtoffers. Dit wordt aangeduid als 'secundaire victimisering'. Van oudsher worden slachtoffers ingeschakeld in een systeem dat hen al te vaak misbruikt om haar eigen doelstelling (i.e. het straffen van normovertredend gedrag) te bereiken. Met de komst van de victimologie is daarin een kentering gebracht. Gesteld werd dat het systeem aangepast moest worden om het risico op secundaire victimisering te verminderen.

Verder is herstelrecht geen product van de victimologie. Integendeel, herstelrecht kwam voort uit dadergerichte bewegingen zoals het abolitionisme (Reeves, 1989; Wemmers, 2002). Juist daarom was en is de slachtofferbeweging nogal wantrouwend ten aanzien van herstelrecht. Het zou te dadergericht zijn. Het zou, zoals het traditionele strafrecht, slachtoffers gebruiken om dadergerichte doelstellingen te bereiken. Reacties zoals die van Daems bevestigen nogmaals deze dadergeoriënteerde houding.

Camp, Tineke van. *Het aanbod van herstelgerichte interventies aan slachtoffers van geweldsmisdrijven. Is een beschermende of proactieve aanpak wenselijk?* Tijdschrift voor Herstelrecht, 2010, nr. 3, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2010.

In dit artikel gaat de auteur in op de vraag of bij het aanbieden van herstelgerichte interventies een beschermende dan wel een proactieve aanpak wenselijk is.

Omwille van de onvoorspelbaarheid van een problematische verwerking en de daarmee gepaard gaande moeilijkheid om te bepalen wie men wel en wie men niet zonder meer zou kunnen aanspreken voor een herstelrechtelijke interventie enerzijds en de nood om slachtoffers te behoeden voor bijkomende stress anderzijds, lijkt een perfecte weg uitgesloten volgens de auteur. Zij stelt echter dat een belangrijk aspect, namelijk de expertise van de bemiddelaar in de benadering van slachtoffers met het herstelaanbod, onvoldoende belicht wordt in de diverse literatuur. Een bemiddelaar wordt niet zonder de nodige vorming en opvolging door de bemiddelingsdienst het veld in gestuurd. Van een bemiddelaar kan verwacht worden dat hij contra-indicaties bij slachtoffers (en daders) herkent en voldoende integriteit aan de dag legt om die indicatoren te respecteren. De deontologische code waaraan bemiddelaars gebonden zijn vanuit de bemiddelingsdienst is een bijkomende waarborg voor een degelijke benadering en ondersteuning van slachtoffers. Het komt er dus in de eerste plaats op aan om het vertrouwen van de doorverwijzers in de bemiddelaars op te bouwen. Om dat te doen is samenwerking tussen slachtofferhulpdiensten en diensten die herstelgerichte interventies verzorgen essentieel, op nationaal en op lokaal niveau.

Er is ook een ander, theoretisch model dat de balans tussen bescherming en *empowerment* respecteert, namelijk de integratie van het aanbod van herstelgerichte opties in de slachtofferhulpverlening, waardoor hulpverleners rechtstreeks betrokken zijn op het aanbod en de eventuele deelname van hun cliënt erin. Dit compromis is op zijn zachtst gezegd ideaaltypisch, maar niet geheel uit de lucht gegrepen.

Van Camp verwijst in dit verband naar victim awareness groepen in Canada (Quebec).

De begeleiders stelden vast dat deelname aan deze *victim awareness*-groepen in de gevangenis sterk geapprecieerd wordt door de slachtofferparticipanten als stap in hun herstel. Deelname aan een slachtoffer-dadergroep alsook de voorbereiding en follow-up zijn dus geïntegreerd in de therapie die de deelnemers al volgen en eventueel verder zetten. Verhoogde stress naar aanleiding van de deelname kan dan ook onmiddellijk door de hulpverlener worden opgevangen. Met andere woorden, omdat een slachtofferhulpverlener directe kennis heeft van eventuele contra-indicaties voor het uitnodigen van een slachtoffer aan slachtoffer-daderbemiddeling, zoals trauma, kan met een geïntegreerd aanbod de kans op bruuskere van slachtoffers door het loutere uitnodigen voor bemiddeling worden vermeden (zie ook Wemmers, 2002).

Als slachtofferhulpverleners deze rol aanvaarden, dienen zij wel de nodige integriteit aan de dag te leggen in hun selectie van slachtoffers voor doorverwijzing naar een herstelrechtelijke dienst. Zij zullen bijvoorbeeld gevoelig moeten zijn voor de signalen van slachtoffers die duiden op een openheid voor een herstelgerichte interventie. Vaak zijn dat signalen die slechts indirect op een vraag naar bemiddeling wijzen, omdat vele slachtoffers niet op de hoogte zijn van de mogelijkheid tot communicatie met hun dader. Slachtoffers kunnen bijvoorbeeld vragen hebben die alleen beantwoord kunnen worden door de dader, of nood hebben de dader te vertellen over de pijnlijke gevolgen van de feiten. Zulke signalen moeten hulpverleners herkennen en respecteren. Een introductie van een dergelijke geïntegreerde aanpak zou dus gepaard moeten gaan met de sensibilisering van de betrokken slachtofferzorgdiensten voor de relevantie en de neutraliteit van herstelrechtelijke interventies. Toegang tot op deze wijze ingerichte slachtofferhulpvoorzieningen is daarbij essentieel voor slachtoffers.

Aertsen, Ivo en Inge Vanfraechem, *Hersteldimensies in de slachtofferzorg*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2011, nr. 4, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2011

Het antwoord op de vraag of, en welke, hersteldimensies in de slachtofferzorg onderscheiden kunnen worden, hangt volgens de auteurs in grote mate af van de gehanteerde benadering en definiëring van begrippen als slachtoffer, schade en herstel. Het slachtofferbegrip is rekbaar en in de slachtofferzorg doet zich een verbreding van de doelgroep voor. De slachtofferzorg is het meest vertrouwd met die gevolgen van victimisatie die op individueel vlak waarneembaar zijn. Slachtofferschap bij criminaliteit kent echter inherent een relationele en maatschappelijke dimensie. Herstel is een dynamisch, interactief en subjectief proces dat veel met betekenisverlening te maken heeft. Aanknopingspunten met het herstelrecht en herstelrechtelijke werkvormen lijken dan ook voor de hand te liggen. De Vlaamse Diensten voor Slachtofferhulp hebben dit uitgangspunt duidelijk tot het hunne gemaakt. Deze relationele benadering wordt deels ook in de praktijk gerealiseerd, door het incorporeren van de dader- en hersteldimensie in de reguliere slachtofferhulp en door het aangaan van een engagement in diverse herstelgerichte en herstelrechtelijke projecten en praktijken.

Het vertrekpunt blijft echter het individuele slachtoffer, en dit is tegelijk een sterkte en een zwakte. Het is een sterkte omdat het hulpverleningsperspectief een vruchtbare benadering biedt voor het begrijpen van de leefwereld van het slachtoffer. Het is een zwakte omdat de klassieke 'dichotomisering' van slachtoffer en dader niet doorbroken wordt en criminaliteit niet wordt geherdefinieerd in termen van maatschappelijke, collectieve verantwoordelijkheid. De slachtofferzorg slaagt er (nog) niet in om zich op dit samen-

levingsvlak te bewegen en werkvormen te ontwikkelen die meer rechtstreeks bijdragen aan het herstel of de versteviging van een meer omvattende sociale cohesie. De herstel-dimensies blijven dus, ook in een relationeel opgevatte slachtofferzorg, voorlopig beperkt. Maar ook voor het herstelrecht vormt deze maatschappelijke oriëntatie een enorme uitdaging. Vele herstelrechtelijke praktijken, zoals bemiddeling, opereren in het verlengde van een individualiserende benadering van het misdrijf en het mogelijke herstel. Het *conferencing*-model betreft wel de onmiddellijke omgeving van slachtoffer en dader (de *community of care*), en in hergo (herstelgericht groepsoverleg) komt ook het herstel ten aanzien van de maatschappij aan bod (Vanfraechem, 2007). Victimologisch onderzoek toont aan dat de behoeften en verwachtingen van slachtoffers zich ook op het ruimere maatschappelijke en strafrechtelijk-institutionele niveau bevinden. Het is dan ook een uitdaging om in de methodieken van de slachtofferzorg en het herstelrecht deze ruimere, maatschappelijke en institutionele verbanden te betrekken. Het herstelrechtelijke model van de *peacemaking circles* en *sentencing circles* biedt hierin enerzijds een interessant perspectief, aangezien naast vertegenwoordigers van de brede informele samenleving ook gerechtelijke actoren in de communicatie en participatie worden betrokken. Anderzijds houdt dit ook het risico in dat het individuele slachtoffer aan de kant wordt geschoven en in die zin wordt 'gebruikt' om een ander doel te dienen (Ashworth heeft het in dat kader over het risico op '*victim prostitution*', 2000, 186). De uitdaging bestaat er dan in om het perspectief van het slachtoffer en dat van de samenleving, zowel in de slachtofferzorg als in het herstelrecht, evenwichtig op elkaar af te stemmen.

Stokkom, Bas van, *Wraak, recht en slachtofferbehoeften*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2012, nr. 3, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2012.

Van Stokkom trekt in zijn artikel twee paradoxale conclusies. Ten eerste moet wraak als een begrijpelijke emotionele reactie op het aangedane onrecht worden gezien. In termen van leedverwerking en het ontwikkelen van nuchtere oordelen over het delict en de gevolgen ervan, moeten slachtoffers woede hebben gevoeld. Ten tweede, wanneer het gaat om het aanhoudend herkauwen van de ondervonden ellende lijkt het plausibel om wraak als een irrationele factor te zien: in beslag genomen door spookbeelden, onthouden we onszelf van meer productieve benaderingen (Elster, 1990). De ironie van wraak is dat destructieve fantasieën de emotionele ongenoegens bestendigen, die wraak nemen juist zou moeten beëindigen.

De onderzoeksbevindingen die in dit artikel zijn besproken, laten zien dat wraakmotieven vooral gerelateerd zijn aan de dader een les leren ('de waarheid zeggen'; 'niet over je heen laten lopen'). De verwachting dat wraak een goed gevoel zou geven en de balans van lijden zou vereffenen, speelt slechts een marginale rol. Wraak moet gezien worden als een ongeschikte manier van reageren op ervaren onrecht, behalve in de eerste periode na victimisering (Orth 2004; ook Crombag e.a. 2003). Straf en andere vormen van 'omlaag halen' van de dader schenken slechts tijdelijk bevrediging; straf lijkt niet in staat het langetermijn vermogen van het slachtoffer om om te gaan met verlies positief te beïnvloeden. Het zou dan ook onacceptabel zijn om slachtoffers te laten geloven dat langere straffen zouden bijdragen aan hun welzijn. Het populistisch geloof dat hard straffen tot 'closure' zou leiden, is een fantasie. Gelukkig zijn de meeste slachtoffers – ondanks wraakgevoelens – niet van mening dat leedtoevoeging hen zal helpen. Ze willen vooral dat

recht wordt gedaan.

Het voorgaande illustreert dat wraak vanuit een moreel perspectief problematisch is. Wrekers voelen zich dikwijls gedwongen iets slechts in zichzelf te cultiveren. Om macht te herwinnen en controle te verkrijgen over de dader zou daadwerkelijk wraak nemen ook heftiger uitvallen dan het voorafgaande misdrijf (Stuckless & Goranson, 1992; Elster, 1990). Geconcludeerd kan worden dat wraak niet zozeer gerelateerd is aan rechtvaardigheid, maar eerder aan het herwinnen van status, eer en het demonstreren van superioriteit (Meyer, 2005).

3.7 Overige publicaties

Maud van Enkhuizen (2010)

In de doctoraalscriptie van Van Enkhuizen staan de volgende vragen centraal:

“Wat zijn de behoeften van slachtoffers van gewelddadige en andere ernstige delicten? Voorziet strafrecht in passende mogelijkheden om aan deze behoeften tegemoet te komen? Zij accentueert het onderscheid in strafdoelen: vergelding, utilitarisme en herstel. Een vierde doel zou kunnen zijn: tegemoet komen aan behoeften van slachtoffers.

Het onderzoek richt zich vooral op de fase tot aan de strafoplegging. Slachtoffers, zo blijkt uit haar onderzoek, vinden dat de rechters degenen moeten zijn die de straf opleggen en willen niet betrokken worden in het bepalen van de strafwaardigheid of strafmaat. Ook blijkt dat hoe minder aandacht er is voor herstel des te punitiever of meer gericht op vergelding slachtoffers zijn. Omgekeerd blijkt dat wanneer slachtoffers in staat zijn of gesteld worden om tot herstel te komen zij minder georiënteerd zijn op de straf. De juiste behandeling en bejegening door strafrechtsprofessionals is daarbij cruciaal en draagt bij aan dat herstel. Slachtoffers staan daarbij niet altijd open voor een ontmoeting met de dader/verdachte; dat staat het zoeken en bieden van andere wegen naar herstel niet in de weg. Informatie en het bieden van mogelijkheden, zowel binnen de strafrechtelijke procedure als daarbuiten (actief aanbieden van mogelijkheden voor herstelrecht) helpt slachtoffers verder naar herstel met het oog op de toekomst. Net als bij daders in detentie is de oriëntatie op bewustwording en bewustzijn van mogelijkheden van herstel essentieel.

Ferwerda (2012)

Slachtoffers in België blijken bijna even vaak mee te doen aan herstelbemiddeling met minderjarigen om schade vergoed te krijgen als om de dader een kans te geven het goed te maken.

4. Herstelgerichte detentie in Nederland: state of the art

4.1 Inleiding

4.1.1 De beschadigende effecten van detentie

De implicaties van de vrijheidsstraf worden algemeen erkend als ‘beschadigend’ voor de gedetineerde.³⁰ De straf die de gedetineerde moet ondergaan brengt volgens Graham Sykes een vijftal *pains of imprisonment* met zich mee.³¹ Deze omvatten de beperking van contact met familie en vrienden, verlies van goederen en diensten waar eigenwaarde aan wordt ontleend, verlies van seksuele contacten, verlies van zekerheid en basisvertrouwen en het verlies van autonomie.

In reactie op deze ontberingen ontwikkelt zich een cultuur die er op is gericht deze *pains* te verminderen. Deze gevangencultuur vindt zijn belangrijkste bestaansredenen in de afwijzing van de (gevoelde) afwijzing door de autoriteiten en de samenleving (*to reject the rejectors*),³² en belemmert morele bezinning door de gedetineerde.³³ Het is om die reden dat een indruk van totale afwijzing bij de gedetineerde dient te worden voorkomen door middel van inzet op rehabilitatie.

4.1.2 Drempels voor het implementeren van herstelgerichte detentie

Detentie brengt specifieke problemen met zich mee die drempels vormen voor het toepassen van herstelrecht binnen gevangenissen. Van Ness noemt vijf van zulke obstakels die te maken hebben met het detentieklimaat:³⁴

1. Het leven van de gevangene wordt beheerst door het gevangenisregime, waardoor het voor hem moeilijk wordt om verantwoordelijkheid te nemen voor zijn daden.
2. De gevangencultuur, die gericht is op het afwijzen van de autoriteiten en de samenleving en op het beperken van detentieschade, moet door de gevangene worden afgewezen om deel te kunnen nemen aan een proces van herstel en re-integratie. Dit brengt hem in een kwetsbare positie.
3. De realiteit van het gevangenisleven, de dreiging met geweld indien de gevangene probeert te ontsnappen of niet meewerkt, werkt de pogingen tegen om de gevangene de juiste manier van conflictoplossing bij te brengen.
4. De gevangenisdirectie kan de herstelgerichte programma's weigeren in te zetten omwille van de veiligheid in de gevangenis of omwille van de verhoogde druk op het personeel.

³⁰ Blad, idem.

³¹ Sykes, G. M., *The Pains of Imprisonment*, in Gresham M. Sykes, *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton University Press, 1958, pp. 63-78.

³² McCorkle, L.W. and Korn, R., *Resocialization within walls*, 1954, p. 88

³³ Blad, John 2004.

³⁴ Van Ness, *Restorative Justice in Prisons*, paper gepresenteerd op het Symposium on Restorative Justice and Peace, Cali, Colombia, 9 – 12 februari, 2005.

5. Gevangenen zijn autoritaire en hiërarchisch gestructureerde organisaties, waardoor het moeilijk is voor een gevangene om autonomie te ontwikkelen. Dit maakt het extra moeilijk voor een gevangene om zijn eigen verantwoordelijkheid te nemen.
6. Gevangenen zijn dadergericht, waardoor het moeilijk is voor herstelprogramma's om de focus te houden op de rechten en noden van de slachtoffers.

Jansen-van Driel wijst er op dat het opvallend is dat het wijzen op de risico's en problemen die de hersteloptie kunnen bedreigen, vooral gebeurt door auteurs die wat minder betrokken zijn bij de dagelijkse gevangenispraktijk. In de artikelen van professionals die dat wel zijn, ligt volgens haar de nadruk veel meer op de positieve mogelijkheden en effecten van herstelgerichte detentie.³⁵

4.1.3 *Het ontwikkelen van een herstelgerichte cultuur*

Herstelgerichte detentie richt zich erop een ander soort cultuur in de gevangenis te bewerkstelligen dan die welke hierboven is besproken. De herstelgerichte cultuur beoogt het slachtofferbewustzijn bij de gedetineerde te bevorderen en het werken aan herstel van de schade die door het delict is veroorzaakt te stimuleren. Deze cultuur moet daarnaast voorkomen dat de gedetineerde zich op een defensieve manier opstelt en zichzelf tot slachtoffer maakt, wat hem vervolgens verhindert om te komen tot empathie voor het slachtoffer en schuldverwerking.³⁶ Verschillende activiteiten moeten ervoor zorgen dat de gedetineerde niet langer passief zijn straf ondergaat, maar zich actief inzet voor zowel het slachtoffer en de maatschappij als voor zijn eigen reïntegratie in de samenleving. Door middel van onder andere slachtoffer-daderbemiddeling, film- en discussieavonden, verontschuldigungsbrief-projecten, groepsoverleg en activiteiten gericht op rehabilitatie en re-integratie wordt de vrijheidsstraf in een herstelgerichte detentiecultuur actief benut.

4.1.4 *Projecten en initiatieven*

In de ons omringende landen is in de afgelopen jaren al enige ervaring opgedaan met herstelgerichte detentie.³⁷ België heeft zelfs gepoogd herstelbemiddeling structureel in penitentiaire inrichtingen in te voeren door middel van de aanstelling van een herstelconsulent in iedere gevangenis.³⁸

Ook in Nederland komen steeds meer projecten van de grond die inzetten op een herstelgerichte detentiecultuur. In onderstaande paragrafen wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste projecten en activiteiten op dit gebied in de laatste 20 jaar. Hiervoor is gebruik gemaakt van de desbetreffende evaluatieonderzoeken³⁹, die over het algemeen een positief resultaat laten zien van de toepassing van herstelrecht in detentie. Uit dit overzicht blijkt echter ook dat deze benadering van detentie nog vrij experimenteel

³⁵ Jansen – van Driel, 2004, p. 66.

³⁶ Slachtoffer in Beeld, *Herstelgericht werken binnen het programma Modernisering Gevangeniswezen*, Afdeling Beleid, juni 2010, zoals geciteerd in Dierx en Van Hoek, 2012, paragraaf 6.5.

³⁷ Zie bijvoorbeeld Hagemann, 2003.

³⁸ Biermans, 2002, p. 84.

³⁹ En van de inventarisatie die door RJN is ontwikkeld, zie: Van Hoek en Slump (2011).

van aard is. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door ad hoc implementatie en het gebrek aan structureel beleid op dit gebied⁴⁰.

4.1.5 De rol van het slachtoffer

Het doel van *restorative justice*, waaronder herstelgerichte detentie, is het herstellen van de verstoorde relatie tussen dader, slachtoffer en samenleving.

Wanneer de gevangencultuur zich hierop tracht te richten omvat dit meer dan uitsluitend bemiddeling of herstelgericht groepsoverleg. Volgens Blad moet er ook zonder de actieve betrokkenheid van concrete slachtoffers aan het herstel van de verhouding met de samenleving worden gewerkt.⁴¹ Er zijn dan ook vormen van herstelgerichte detentie waarbij het perspectief van het slachtoffer niet prominent aanwezig is maar herstel zich vooral richt op zelfherstel van de dader en herstel van de relaties met degenen die achterblijven (het systeem rond de dader).

In detentie dient er daarom een ruim aanbod te zijn van herstelgerichte initiatieven die aansluiten bij de noden en behoeften van zowel de dader, het slachtoffer, als de samenleving.⁴² Daarnaast dienen de initiatieven te zijn gericht op de beperking van detentieschade of een zo goed mogelijk herstel van detentieschade.⁴³ Omdat al deze initiatieven gezien moeten worden als communicerende vaten beperkt herstelgerichte detentie zich niet tot herstelbemiddeling tussen dader en slachtoffer, maar wordt de gehele detentie gezien vanuit een herstelgericht perspectief.

Dit neemt niet weg dat het slachtofferperspectief binnen het concept herstelgerichte detentie nadrukkelijk aandacht dient te krijgen. Het slachtoffer kan op verschillende manieren een rol spelen:

- De dader focust via een bewustwordingsprogramma op het perspectief van slachtoffers. Het fysieke slachtoffer zelf speelt hierbij geen rol, het slachtoffer is alleen in abstracto aanwezig in het bewustwordingsprogramma en in de gedachten van de dader.
- Het slachtoffer of de dader kan ervoor kiezen in het kader van verwerking en herstel contact te hebben met een vervangende dader/slachtoffer.
- De dader kan daadwerkelijk met het slachtoffer in contact willen komen of omgekeerd (hetzij face to face hetzij via audiovisuele hulpmiddelen of schriftelijk).

We zullen in onderstaande paragrafen zien dat er in Nederland eigenlijk niet gewerkt wordt met vervangende daders of slachtoffers, maar dat de andere twee genoemde vormen waarop het slachtoffer een rol kan spelen regelmatig voorkomen binnen detentie.

⁴⁰ Dierx en Van Hoek, 2012, p. 205.

⁴¹ Blad en Pauwelsen, 2003, p. 13.

⁴² Biermans, 2002, p. 84.

⁴³ Blad, 2004, p. 1.

4.2 Herstelgerichte projecten en activiteiten in (jeugd)gevangenen

4.2.1 Project Herstelbemiddeling (1997 – 2004, diverse PI's)⁴⁴

Van 1997 tot 2004 liep het project Herstelbemiddeling, een initiatief van Reclassering Nederland, die hierin samenwerkte met Slachtofferhulp Nederland. Dit project richtte zich op (zeer) zware criminaliteit, met een zwaar aangezet voortraject en een strenge screening op geschiktheid van de kandidaten voor een herstelgerichte ontmoeting.⁴⁵ Het organiseerde in de praktijk meestal bemiddelingsgesprekken na de strafzitting en na strafoplegging. In de tussenevaluatie werd de vraag of hier behoefte aan bestond onderzocht en positief beantwoord.⁴⁶ De bestaande behoefte zou een structurele opzet van herstelbemiddeling rechtvaardigen: in 53% van het aantal opgepakte zaken is het resultaat voor de betrokkenen aantoonbaar positief geweest. Concrete resultaten die worden benoemd zijn: 'het afnemen of verdwijnen van angst, het eindelijk weten waarom, het gevoel hebben van nu alles eraan gedaan te hebben, en het af kunnen sluiten.'⁴⁷ Ondanks actieve benadering en informatieve bijeenkomsten, georganiseerd door de twee parttime bemiddelaars, was de bekendheid van het project niet groot en bleef het aantal verwijzingen vanuit de moederorganisaties beperkt. Het project was zelfstandig gepositioneerd om elke schijn van partijdigheid te vermijden, maar dit had een prijs in termen van bekendheid en verbondenheid.⁴⁸

In een tweede evaluatie komen de onderzoekers tot de conclusie, dat voorzien moet worden in professioneel management, een duidelijker inzicht in de resultaten en een betere structurering van de werkprocessen.⁴⁹

4.2.2 Herstelgerichte detentie PI Nieuwegein

Inspiratie vanuit België

In oktober 2003 is het initiatief genomen om te experimenteren met herstelgerichte detentie in Penitentiaire Inrichting Nieuwegein, gebaseerd op de praktijk van herstelgerichte detentie voor volwassen gedetineerden in de PI's in België.

Het model⁵⁰ gaat uit van drie partijen die schade ondervinden bij een delict (het slachtoffer, de samenleving en de dader) en die om die reden bij herstelrecht moeten worden betrokken.

Tevens is men geïnspireerd door het rapport van Blad en Pauwelsen⁵¹ waarin een ideaaltypisch model wordt geschetst⁵².

⁴⁴ Onderstaande beschrijving van dit project is ontleend aan Van Dierx en Van Hoek, 2012, p. 182 – 183.

⁴⁵ Frijns en Mooren, 2004.

⁴⁶ Van Barlingen et al, 2000.

⁴⁷ Van Barlingen et al, 2000, p. 6.

⁴⁸ Mogelijk speelde hier ook een ander probleem. Met name de (vrijwillige) hulpverleners van Slachtofferhulp bleken weinig geneigd hun cliënten te verwijzen naar welke vorm van bemiddeling dan ook.

⁴⁹ Homburg, 2002.

⁵⁰ Ontleend aan Jansen Hissel & Homburg, 2008.

⁵¹ Zie Blad & Pauwelsen, 2003.

⁵² Zie verderop in hoofdstuk 6 van dit rapport.

Naar Belgisch voorbeeld werd een herstelconsulent aangesteld, die de organisatie en coördinatie in handen heeft.

Herstelbemiddeling (vanaf 2003)

De eerste activiteit waarmee werd gestart is herstelbemiddeling. Begin 2004 neemt de PI Nieuwegein een herstelbemiddelaar in dienst, die de bemiddelingen tussen slachtoffers en daders tot begin 2007 voor haar rekening neemt. Vanaf 2007 worden de bemiddelingen uitgezet bij en uitgevoerd door de Stichting Slachtoffer in Beeld, die door Justitie vanaf toen is aangewezen als uitvoerder van de (vanaf dan geheten) slachtoffer-dadergesprekken.

Pilot Herstelgerichte Detentie (2006 – 2008)

Vanaf 2006 tot en met maart 2008 hebben 79 gedetineerden van de PI Nieuwegein aan deze pilot deelgenomen, waarvan 69 gedetineerden ook participeerden in herstelbemiddeling. Gemiddeld duurde een bemiddelingstraject twaalf weken.

Uit een plan- en procesevaluatie blijkt dat deelnemers en professioneel betrokkenen positief zijn over dit experiment, alleen nog geen positieve uitwerking zien op het detentieklimaat. Het project lijkt voornamelijk een positief effect te hebben op individueel gedrag van gedetineerden. Het effect op slachtoffers is helaas niet onderzocht dus daar kunnen geen uitspraken over worden gedaan.

Verder werd geconcludeerd dat het project zich qua organisatie, opzet en uitvoering nog verder diende te ontwikkelen⁵³. Het plan, gebaseerd op het model van Blad, was nog niet volledig uitgewerkt en de opzet was nog onvoldoende onderbouwd. Ook de uitvoering verliep nog niet volgens plan.

Al met al werd het nog te vroeg gevonden voor landelijke uitrol. Voorwaarden waaraan voldaan zou moeten worden alvorens landelijke uitrol aan de orde zou zijn:

- Er moet meer evenwicht en samenhang in de aangeboden activiteiten worden aangebracht;
- Activiteiten voor samenleving en personeel zijn cruciaal voor veranderen van detentiecultuur;
- Het is nodig om te investeren in uitvoeringscapaciteit en afspraken met externe samenwerkingspartners te formaliseren;
- Het is wenselijk om na te gaan of een huis van bewaring de goede plaats is;
- Er dient aansluiting te worden gezocht bij het programma Terugdringen Recidive.

Cursus Puinruimen (vanaf 2007 tot heden)

Al snel werden er binnen PI Nieuwegein ook andere activiteiten ontwikkeld waarbij bewustwording en herstel centraal staan. Zo werd vanaf 2007 de achtdaagse cursus 'Puinruimen' ontwikkeld in samenwerking met verschillende interne afdelingen van de PI. In de cursus staan bewustwording en schuldverwerking centraal met als doel de gedetineerde verantwoordelijkheid te laten nemen voor zijn crimineel gedrag. De cursus bestaat uit 10 bijeenkomsten, verzorgd door verschillende organisaties, waaronder Delinquentie & Samenleving en Slachtoffer in Beeld.

⁵³ Ontleend aan: Jansen, Hissel & Homburg, 2008.

Individuele voorgesprekken voorafgaand aan de cursus, evenals individuele nagesprekken en eventuele aanmeldingen bij Slachtoffer in Beeld voor een slachtoffer-dadergesprek, verlopen allen via de herstelconsulent.

4.2.3 Herstelgerichte Detentie JJI Teylingereind

Voortbouwen op de ervaringen in PI Nieuwegein

Het project Herstelgerichte Detentie binnen de Justitiële Jeugdinrichting Teylingereind is vergelijkbaar en verbonden met het gelijknamige project in PI Nieuwegein (zie 4.2.2). In 2005⁵⁴ werd binnen de eerste Justitiële Jeugdinrichting, Teylingereind, na enkele jaren van voorbereiding, een echte start gemaakt met herstelgerichte (jeugd)detentie. Op dat moment werd in Nederland nog mondjesmaat aandacht besteed aan herstelrecht binnen de gevangensystemen.

In navolging van PI Nieuwegein, stelt ook Teylingereind een herstelconsulent aan. Het project kent een voorzichtige start met weinig uren voor de herstelconsulent en de verwachte olievlekwerking bij andere inrichtingen bleef uit.

De belangrijkste taakopdracht was het herstellen van de verstoorde relatie tussen jeugdige dader, slachtoffer en de samenleving en het nemen van eigen verantwoordelijkheid voor het eigen gedrag. Hiertoe zou het delict en de gevolgen hiervan tijdens de detentie bespreekbaar moeten worden gemaakt. Dit was tot dan toe niet gebruikelijk; veel groepsleiders bleven (soms bewust) onkundig van het feit waarvoor hun pupillen waren opgepakt.

Voordat de herstelconsulent een programma had kunnen ontwikkelen, kwamen de eerste aanmeldingen voor herstelbemiddeling binnen. Daarbij waren toen ook al zaken met betrekking tot interne conflictbemiddeling, waarover nog niet eens was nagedacht. Vanuit de praktijk binnen Teylingereind werd specifiek voor interne conflicten een methodiek ontwikkeld⁵⁵.

Aanmelders waren voornamelijk pastoraal werk, gedragsdeskundigen en begeleiders van Work Wise.

Gemiddeld werden 80 zaken per jaar aangemeld, waarbij het in een derde van de zaken interne conflicten betrof die de herstelconsulent als bemiddelaar zelf bemiddelde. De zaken met slachtoffers buiten werden in de eerste tijd uitbesteed aan bemiddelaars van Herstelbemiddeling Haaglanden en later (vanaf 1 januari 2007) georganiseerd door bemiddelaars van Slachtoffer in Beeld.

Ook werden op incidentele basis herstelgerichte activiteiten georganiseerd. Zo werd bijvoorbeeld een slachtoffer op de groep uitgenodigd om te vertellen over zijn/haar ervaringen. Deze activiteit leverde direct aanmeldingen voor herstelbemiddeling op. De ervaring leerde dat dergelijke activiteiten aan een enorme behoefte voldeden; deze ervaring was analoog aan die binnen PI Nieuwegein.

⁵⁴ Zie Wolthuis en Vandenbroucke, 2008, blz. 40 e.v.

⁵⁵ Zie Wolthuis en Vandenbroucke, 2008, blz. 65 e.v.

Deelname aan de bredere pilot Herstelopvoeding binnen 4 locaties

In 2006 nam Teylingereind deel aan de grotere pilot van het project Herstelopvoeding binnen 4 locaties (zie 4.2.5).

De kleine pilot binnen Eikenstein was inmiddels positief geëvalueerd (zie 4.2.4).

Deze bestond uit een verplicht cursusdeel (een zware variant van de cursus Slachtoffer in Beeld, operationeel ook wel empathietraining genoemd) en een vrijwillig deel voor die pupillen die in hun eigen strafzaak een hersteltraject richting het slachtoffer wilden ondernemen en daarbij gecoacht werden door een bemiddelaar.

Er bleek na deelname aan de pilot Herstelopvoeding en de incidentele activiteiten een enorme behoefte aan deze op herstel gerichte aanpak binnen Teylingereind, zeker bij de pupillen, maar ook bij een groot deel van de medewerkers.

SOS-cursus Gevangenzorg Nederland (2007 – heden)

Als logisch vervolg werd in 2007 de bestaande cursus Spreken Over Schuld van Gevangenzorg Nederland binnen Teylingereind geïntroduceerd. Deze cursus is sinds de introductie niet meer uit de inrichting weg te denken. Op jaarbasis wordt de cursus 3 tot 4 keer gegeven aan in totaal ongeveer 25 jongeren. Deelname aan deze cursus geschiedt op vrijwillige basis (zie ook 4.3.2).

Familiebemiddelingen (2007 – 2009)

Eveneens werden in 2007 en 2008 ongeveer 15 zogenaamde familiebemiddelingen uitgevoerd door de herstelconsulent. Het ging hier om herstelbemiddelingen met de achterblijvers van de dader tijdens detentie⁵⁶. Deze bemiddelingsvariant in complexe familiesituaties bleek in een behoefte te voorzien.

4.2.4 Herstelopvoeding, JJI Heuvelrug (locatie Eikenstein)

Van Echt Recht conferenties naar Herstelopvoeding

In 2003 vonden een aantal positieve ervaringen plaats met zogenaamde Echt Recht conferenties binnen Justitiële Jeugdinstelling De Heuvelrug, locatie Eikenstein.

Echt Recht conferenties zijn herstelconferenties die uitgevoerd werden door de Eigen Kracht Centrale. De methodiek was gebaseerd op de uit de V.S. overgewaarde methode van Real Justice, die weer sterk geïnspireerd was door de family group conferences zoals toegepast in Australië en Nieuw-Zeeland⁵⁷.

Door deze positieve ervaringen met Echt Recht conferenties groeide de overtuiging dat aandacht voor het delictgedrag en voor herstelgericht werken een belangrijkere plaats moest gaan innemen bij de invulling van de opvangprogramma's.

In 2004 is via een samenwerkingsproject van JJI Eikenstein met de Universiteit Utrecht en het Arrondissementsparket Utrecht een start gemaakt met de ontwikkeling van een nieuwe methodiek voor de JJI's: Herstelopvoeding.

⁵⁶ Zie Wolthuis en Vandenbroucke, 2008, blz. 8.

⁵⁷ Gebaseerd op ideeën als beschreven in *Real Justice. How we can revolutionize our response to wrongdoing*. Ted Wachtel, Pipersville, Pennsylvania: The Pipers Press, 1997. Zie voor Nederland www.eigen-kracht.nl

Binnen het jeugdstrafrecht ging de justitiële reactie de afgelopen decennia meer uit van de problemen die de jongere ondervond dan van de strafbare gedragingen zelf. En daarmee wordt volgens veel deskundigen een belangrijk punt over het hoofd gezien, namelijk het nemen van de eigen verantwoordelijkheid voor zijn daden door de dader. De pedagogische kant van het jeugdstrafrecht zit niet in de zachte opstelling van de opvoeders, maar juist in het beroep dat de opvoeders doen op de zachtheid van de jongere. Onder deze veranderende visie is het project Herstelopvoeding in Eikenstein ontwikkeld. De hoogleraar Misha de Winter heeft zich in dat kader laten opsluiten in een jeugdinrichting en was zeer verbaasd over het feit dat 'binnen' aan de jongeren wordt les gegeven en over van alles wordt gepraat, maar dat het nooit gaat over waarom iemand gevangen zit. Niemand prikkelt hen zagezegd om na te denken over wat ze hebben gedaan. Verder kwam de Winter⁵⁸ tot de conclusie dat juist de detentieperiode - of de periode van voorlopige hechtenis - zich prima leent om hiermee aan de slag te gaan. De Winter is één van de bedenkers van de methodiek Herstelopvoeding. Herstelopvoeding is een pedagogische aanpak die erop gericht is om jonge delinquenten bewuster te maken van de gevolgen van delictgedrag en hen de mogelijkheid te bieden verantwoordelijkheid te nemen voor de gevolgen van hun eigen delictgedrag. De Stichting Slachtoffer in Beeld (SIB) werd belast met de uitvoering van de training en het hersteltraject.

Pilot met Herstelopvoeding binnen Eikenstein

In het kader van een eerste kleine pilot binnen Eikenstein namen drie groepen jongens deel aan de groepsgewijze training door Slachtoffer in Beeld, waarbij de gevolgen van delicten centraal staan. Deze trainingen werden als verplicht onderdeel binnen het dagprogramma aangeboden.

Vervolgens koos 40 % van de jongeren ervoor om het tweede (vrijwillige) hersteltraject te doen. In dit traject staat de eigen strafzaak en het eigen delictgedrag centraal en leren de jongeren stapsgewijs om hiervoor verantwoordelijkheid te nemen. Dit gebeurt onder begeleiding van een herstelbemiddelaar van de Slachtoffer in Beeld.

De eerste onderzoeksresultaten⁵⁹ waren veelbelovend en gaven aanleiding tot een verdere ontwikkeling van de methodiek in een groter opgezette pilot (zie 4.2.5).

4.2.5 Pilot met Herstelopvoeding binnen 4 JJI's (2006 – 2007)

In 2006 en 2007 vond binnen de Hunnerberg, Rentray (locatie Flevoland), Forensisch Centrum Teylingereind en Eikenstein een grotere pilot Herstelopvoeding plaats met eenzelfde opzet als de jaren daarvoor in Eikenstein.

In totaal namen ongeveer 160 jongeren deel aan het onderzoek⁶⁰.

De resultaten en de conclusies van het onderzoek naar deze pilot binnen vier JJI's werden onvoldoende positief aangemerkt om verder te worden uitgerold binnen alle JJI'S.

⁵⁸ Zie onder andere De Winter, Meijnen en Goldschmidt, 2005.

⁵⁹ De Winter, Meijnen en Goldschmidt, 2005.

⁶⁰ Brugman en Van den Bos, 2007.

Geconcludeerd wordt dat een aanvankelijk succesvolle groepstherapie geen blijvend effect heeft op de morele ontwikkeling. Een bredere aanpak lijkt daarom noodzakelijk om jongeren op moreel gebied blijvend positief te laten ontwikkelen.

Op grond van de uitkomsten en conclusies van dit onderzoek laat de staatssecretaris van Justitie Albayrak begin 2008⁶¹ weten:

“De grondgedachte dat het van belang is om jeugdigen met (de gevolgen van) hun delicten te confronteren, is echter zo vanzelfsprekend dat het noodzakelijk is om de opzet en uitvoering van de interventie nog eens grondig te (laten) doordenken.”

4.2.6 VASSST en YOUTURN binnen JJI's

Ontwikkeling van de VASSST-module (vanaf 2008)

Staatssecretaris Albayrak stelde in 2008 eveneens dat Justitie openstaat voor aandacht voor het delict en slachtoffers als een standaard onderdeel van het dagprogramma van een Justitiële Jeugdinstelling.

Nu ontstond er op dat moment in Justitiële Jeugdinstelling Teylingereind een toenemende behoefte aan een korte module met de thematiek van schuld en schaamte voor alle pupillen. Daarom werd aldaar in 2008 de zogeheten VASSST-module (Vertel Anderen over Schuld, Schaamte, Slachtoffer en je Toekomst) ontwikkeld door de herstelconsulent en een medewerker van Equip⁶².

De VASSST-module bestaat uit 6 bijeenkomsten van een uur en verschaft inzicht in gebeurtenissen, gedachten, gevoelens, gedrag en gevolgen van strafbaar gedrag voor daders en slachtoffers. Een ander doel van deze module is jongeren te motiveren om na te denken over het nemen van hun verantwoordelijkheid en over vormen van herstel.

In de praktijk bleek de module een opstapje te vormen voor deelname aan de cursus Spreken Over Schuld van Gevangenzorg Nederland en/of aanmelding bij Slachtoffer in Beeld voor een slachtoffer-dadergesprek.

In 2010 is de VASSSTmodule binnen JJI De Hunnerberg geïntroduceerd⁶³.

Het Inhoudelijk Directeuren Overleg van de Justitiële Jeugdinstellingen heeft recent besloten dat de VASSST-module verder ontwikkeld en uitgerold gaat worden binnen JJI's.

Relatie met YOUTURN

De VASSST-module omvat een aantal bijeenkomsten, die de thematiek rond slachtoffers, schuld en schaamte binnen de recent ontwikkelde en gehanteerde basismethodiek YOUTURN een vaste plek kan geven.

YOUTURN is een methode die sociale en cognitieve aspecten combineert, een samenkomst van de methodieken EQUIP en het Sociaal Competentie Model (SCM).

⁶¹ Brief Tweede Kamer d.d. 22 januari 2008.

⁶² Equip is een programma dat wordt gebruikt in detentiesituaties en is in feite opgebouwd uit een aantal eerder ontwikkelde theorieën en methoden, namelijk cognitieve gedragstherapie onder meer gericht op moreel besef, informatieverwerking bij jongeren met een stoornis, theorieën rond cognitieve vervorming en morele ontwikkeling (Kohlberg) en de theorie van de positieve peer cultuur.

⁶³ Brik, 2010.

De belangrijkste doelen van YOUTURN zijn:

- ontwikkelen van sociale vaardigheden;
- verantwoordelijk handelen;
- moreel verantwoorde keuzes maken.

YOUTURN richt zich op het herkennen van denkfouten en feedback op de problematische aannames die daarbij horen. Jongeren hebben een eigen prestatieplan met afspraken, leerdoelen en vaardigheidsprofielen.

YOUTURN is vanaf 1 januari 2010 in alle JJI's geïmplementeerd.

4.2.7 Herstelgericht justitiepastoraat

Voor zover bekend zijn herstelgerichte projecten en activiteiten die plaatsvinden in het kader van het justitiepastoraat nog nooit geëvalueerd. Onderstaande publicaties geven wel een beeld van deze activiteiten, de doelstellingen en voorwaarden.

Herstelgericht pastoraat. Een verkennend onderzoek naar de wortels van een nieuwe vorm van werken in het justitiepastoraat (Borgdorff, 2011)

Herstelgericht pastoraat is een vorm van pastoraat dat zich kenmerkt door een gerichtheid op de toekomst.

Het hoofddoel van herstelgericht pastoraat is om de mens te herstellen in zijn waardigheid. Deze waardigheid wordt aan de mens geschonken door God. De pastor mag de gedetineerde Gods acceptatie laten zien. Door deze acceptatie komt er ruimte om te spreken over schuld. Schuld moet namelijk ter sprake komen, omdat een mens pas ten diepste serieus wordt genomen, als ook zijn zwartste kant naar boven kan komen. Het doorwerken van de schuld en het doorleven en het ontvangen van vergeving van God, mag dan leiden tot het aangaan van verantwoordelijkheid voor het eigen leven.

Herstelgericht pastoraat heeft een aantal uitgangspunten, namelijk:

- het pastorale contact moet gericht zijn op herstel van de dader;
- hij mag hersteld worden in zijn identiteit; hij heeft herstel nodig in zijn relaties;
- zijn waardigheid als mens staat voorop en deze waardigheid zorgt voor de genoemde acceptatie, die weer mag leiden tot erkenning van schuld en het nemen van verantwoordelijkheid.

Deze uitgangspunten komen voor een deel overeen met een aantal belangrijke thema's binnen herstelrecht, namelijk:

- dat er bij een misdrijf relaties geschonden worden die hersteld moeten worden;
- dat de waardigheid van ieder mens in het oog gehouden moet worden;
- dat deze waardigheid leidt tot verantwoordelijkheid nemen voor het leven
- dat herstel een proces is.

De doelen van herstelgericht pastoraat vloeien voort uit de uitgangspunten: het herijken van de identiteit, de morele rehabilitatie, het doorbreken van neutralisatieprocessen en het vormen van een gemeenschap.

Dit werpt wel twee discussiepunten op:

1. Hoe herstelgericht is herstelgericht pastoraat?

Herstelgericht pastoraat richt zich primair op de dader, in de hoop dat dit doorsijpelt naar slachtoffer en samenleving. Herstelrecht richt zich ook op het slachtoffer.

Het begrip herstel in herstelgericht pastoraat heeft feitelijk vooral herstel van de dader op het oog (inclusief schuldverwerking).

2. Hoe nieuw is herstelgericht pastoraat?

Deze notie van herstel en schuld was ook eerder aanwezig. Alleen worden deze thema's op een nieuwe manier ingevuld. Het thema schuld wordt anders benaderd en 'herstel' wordt breder getrokken. Het nieuwe van herstelgericht pastoraat zit vooral in de gerichtheid op de toekomst, de gerichtheid op herstel van het hele leven (en niet slechts het geloofsleven) en in de theologische basis.

Handboek Justitiepastoraat (2009)

Schuld, schuldbeleving, schaamte, boete, vergeving en verzoening: het zijn begrippen die de pastorale context van het justitiepastoraat in hoge mate bepalen. Het justitiepastoraat heeft hierdoor een specifieke plaats en functie binnen de Inrichtingen van Justitie. Het herstelgericht pastoraat is een aanbod aan gedetineerden om een weg van verandering in te slaan.

De ontdekking en erkenning van morele schuld, de ontdekking van de grenzen van schuld en onmacht, de rouwverwerking om een verloren identiteit bij morele schuld, het ontwikkelen van een beter gevormd geweten en uiteindelijk de ontwikkeling van een gerichtheid op een leven in de geest van Jezus Christus, zijn allen vanzelfsprekende thema's uit de pastorale praktijk van het justitiepastoraat. In de praktijk werken justitiepastores met het brede perspectief van schuld, boete en vergeving. Veel van dit werk wordt gekleurd door het helpen (her)ontdekken van de liefde in christelijke zin en van het scheppen van sociale veiligheid en vertrouwen zodat gedetineerden de confrontatie met zichzelf en de omgeving aan kunnen. Vervolgens biedt herstelgericht pastoraat hen de mogelijkheid om verantwoordelijkheid te leren aanvaarden en te dragen.

Morele rehabilitatie vormt aldus het begin van re-integratie.

Het justitiepastoraat onderschrijft het uitgangspunt van Herstelgerichte Detentie in het streven naar een herstelgerichte gevangencultuur. Een cultuur waarin het delict en de gevolgen ervan vanaf het begin van de detentie bespreekbaar worden gemaakt en een cultuur waarin gedetineerden worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid en waarin zij gestimuleerd worden om uit hun vaak passieve rol te stappen.

Het doel van herstelgericht pastoraat gaat verder dan de in de inrichting ontwikkelde herstelgerichte projecten. Naast de morele reflectie en bewustwording heeft herstelgericht pastoraat tot doel te komen tot herstel van de relatie tussen de gedetineerde en de samenleving (indien mogelijk inclusief het herstel met slachtoffer(s)). Met name binnen de problematiek van relationeel geweld en zedenmisdrijven biedt het justitiepastoraat een veilige ruimte voor begeleiding.

Herstelgerichte activiteiten

Het handboek stelt dat in Nederland de mogelijkheden beperkt zijn om de communicatie tussen slachtoffer(s) en dader te ontwikkelen. Justitiepastores hebben echter wel de mogelijkheid om gedetineerden te stimuleren en te begeleiden om door middel van een brief een *schriftelijke spijtbetuiging* te schrijven. Deze brief kan soms via de advocaat of via Slachtofferhulp Nederland verzonden worden aan het slachtoffer, nabestaanden of andere betrokken partijen. In enkele situaties is het mogelijk om via externe pastoraal collegiale contacten te bemiddelen bij het versturen van een brief.

Daarnaast is er de mogelijkheid van *begeleid bezoek*. Begeleid bezoek betekent dat de justitiepastor aanwezig is bij een ontmoeting van een gedetineerde met een persoon of personen van buiten. Meestal zijn dit bezoeken in de relationele sfeer van de gedetineerde om het contact te herstellen c.q. te evalueren. Vanuit het perspectief van herstelgericht pastoraat zijn deze gesprekken er altijd op gericht om deze contacten zinvol te herstellen of te beëindigen. Naast personen in de relationele sfeer kunnen het de bezoekers ook het slachtoffer, nabestaanden of andere betrokkenen zijn.

De activiteiten van herstelgericht pastoraat hebben tot doel de gedetineerde zich bewust te laten worden van wat hij heeft aangericht, hem inzicht te laten krijgen in de gevolgen van zijn crimineel gedrag en te stimuleren en motiveren te doen wat in zijn vermogen ligt dit te herstellen. Het justitiepastoraat brengt hier altijd de relationele consequenties ter sprake (van de relatie met zichzelf, het slachtoffer en de samenleving).

In het aanbod van herstelgericht pastoraat zijn twee momenten te onderscheiden. Het gaat altijd om een bewustwordingsproces enerzijds en anderzijds om actieve deelname aan activiteiten gericht op herstel. Onder het laatste verstaat het justitiepastoraat het initiëren en faciliteren van de gedetineerden in de bemiddeling tussen hen en hun relationele netwerk, de begeleiding ter voorbereiding op het ontslag, trainingen in conflictbemiddeling en werkzaamheden op het terrein van nazorg, die direct of indirect ten gunste komen van slachtoffers en de samenleving.

Verschillende 'kringen' van slachtoffers

De kern van herstelgericht pastoraat is het ontplooiën van activiteiten die een bewustzijn voor zijn slachtoffer bij de gedetineerde/dader bevordert, om vervolgens te werken aan herstel van schade die de gedetineerde zelf ondervindt, de schade van het slachtoffer en die van de verhouding en relatie met de samenleving.

Omdat er verschillende categorieën van slachtoffers zijn, werkt de justitiepastor met de werkvorm van het 'rimpelen'. Het begrip 'rimpelen' is ontleend aan het beeld van de steen die in de vijver wordt gegooid. Er zijn namelijk verschillende kringen van slachtoffers te benoemen. Allereerst diegenen die direct betrokken zijn en slachtoffer zijn geworden van de misdaad. Vervolgens is er ook een kring van naasten van het slachtoffer. Ook in de relationele sfeer van de gedetineerden zijn slachtoffers te benoemen, omdat zijn daad consequenties heeft. De bekendheid van zijn daad heeft 'meestal' ook negatieve gevolgen voor zijn directe familie, kinderen, vrienden en bekenden. Maar ook het feit dat hij nu gedetineerd is heeft negatieve consequenties.

De kring kan in sommige gevallen nog groter worden gemaakt naar het leefmilieu: zijn werksituatie, de collegae en kennissen uit het sociale leven, zoals de sportclub, de buurt etc. Het kan ook zijn dat de impact van zijn misdaad maatschappelijke onrust met zich

meebrengt en ten slotte kunnen 'andere' slachtoffers in hun verwerking geblokkeerd worden bij het kennis nemen van de feiten.

Voorwaarden voor deelname aan herstelgerichte activiteiten

De gedetineerde moet de volledige verantwoordelijkheid willen nemen voor zijn daad en de daaraan verbonden consequenties integraal aanvaarden.

De gedetineerde moet zich terdege bewust zijn van het feit dat hijzelf in eerste instantie geen voordeel heeft van het project en dat een mogelijke afwijzing vanuit de verschillende kringen van de slachtoffers voor hem een grote teleurstelling kunnen betekenen.

De gedetineerde moet op enigerlei wijze blijik geven van een intrinsieke gemotiveerdheid om te veranderen en het inzicht dat de weg van verandering veel langer kan duren dan het feitelijke begeleidingstraject.

4.3 Aanbieders van herstelgerichte activiteiten in (jeugd)gevangenissen

4.3.1 Aanbod Slachtoffer in Beeld

Binnen het beleidsprogramma Modernisering Gevangeniswezen van de Dienst Justitiële Inrichtingen⁶⁴ ziet de Stichting Slachtoffer in Beeld een goede mogelijkheid om herstelgerichte detentie vorm te geven.

Om de mogelijkheden zo goed mogelijk te kunnen benutten doet de Stichting een aantal aanbevelingen. Zo is het van essentieel belang dat de gedetineerden goed worden geïnformeerd, moet er een breed aanbod zijn aan activiteiten en dient de mogelijkheid te worden geboden tot individuele nabespreking van de ervaring van de gedetineerde. Daarnaast dient er bekendheid en een structurele inbedding te worden bewerkstelligd, moet er goed geïnformeerd personeel zijn, dient er evenwicht en samenhang te zijn in het aanbod van activiteiten en moet er tot slot worden ingezet op een goede nazorg.⁶⁵

Door de penitentiaire inrichtingen en de justitiële jeugdinrichtingen werden in 2010 respectievelijk 47 en 39 zaken aangemeld⁶⁶. In totaal kreeg Slachtoffer in Beeld in 2010 overigens 1077 meldingen. Het aandeel meldingen uit penitentiaire inrichtingen en justitiële jeugdinrichtingen is derhalve klein.

Verder verleende Slachtoffer in Beeld haar medewerking aan de pilot VASSST bij de Justitiële Jeugd Inrichting De Hunnerberg. Bemiddelaars van SiB hebben onder meer uitleg gegeven over slachtoffer-dadergesprekken.

Ook heeft Slachtoffer in Beeld in 2010 bij twee Exodushuizen (opvanghuizen voor ex-gedetineerden) medewerkers getraind om het thema slachtoffers bespreekbaar te maken bij bewoners.

⁶⁴ Zie paragraaf 1.3.3

⁶⁵ Slachtoffer in Beeld, *Herstelgericht werken, binnen het programma Modernisering Gevangeniswezen*, Afdeling Beleid, juni 2010, p. 4-5, zoals geciteerd in Dierx en Van Hoek (2012), paragraaf 6.5.6, blz. 205 - 206.

⁶⁶ Jaarverslag Slachtoffer in Beeld 2010

4.3.2 Aanbod Gevangenzorg Nederland

SOS-cursus

Vanaf 2006 verzorgt Gevangenzorg Nederland de cursus Spreken over schuld, slachtoffers en samenleving (SOS), gebaseerd op het 'Sycamore Tree Project' van Prison Fellowship International. Tijdens een SOS cursus wordt in acht bijeenkomsten⁶⁷ geprobeerd meer inzicht en verantwoordelijkheid te geven over de gevolgen van de daad. Ook wordt gewerkt aan een symbolische daad van herstel in de eigen concrete situatie. PI Lelystad, een detentieconcept bedoeld voor volwassenen met een maximale gevangenisstraf van vier maanden, is al vanaf het begin deelnemer en de enige locatie waar de SOS cursus verplicht is.

In 2010 werden verschillende variaties van deze cursus gegeven: SOS (PI Haaglanden, locatie Zoetermeer), SOS Jeugd (JJI Teylingereind) en SOS-modulair (Detentieconcept Lelystad). In dat jaar hebben 220 SOS cursussen plaatsgevonden met in totaal 1834 deelnemers.

Cursussen 'Make it!' en 'Proces Verbaal'

In 2009 werden ook de cursussen 'Make it!' en 'Proces Verbaal' aangeboden. Binnen Make it! konden gevangenen op een creatieve manier laten zien wat de gevolgen van het delict in hun ogen zijn en of herstel mogelijk is. Proces Verbaal was vergelijkbaar met SOS-Modulair: een verkorte, verplichte versie bedoeld voor kortgestraften binnen PI Lelystad.

SOS Meetings

Ook worden SOS Meetings georganiseerd als opvolger van SOS-modulair. Binnen SOS Meetings kan de deelname beperkt zijn tot één of meerdere bijeenkomsten. Deze verkorte vorm vindt plaats in PI Krimpen aan den IJssel en PI Lelystad.

4.3.3 Aanbod Bureau Maatschappelijk Herstel en Rehabilitatie⁶⁸

Stichting Bureau Maatschappelijk Herstel en Rehabilitatie is in 2008 opgericht. Deze stichting richt zich op Marokkaans-Nederlandse jongeren van 17 tot 27 jaar in de regio Haaglanden, waarbij bijvoorbeeld sprake is van ondertoezichtstelling en/of een strafrechtelijke interventie⁶⁹.

De stichting probeert door intensieve aandacht en pedagogische ondersteuning toekomstperspectief te geven aan (ex-) gedetineerde jongeren en hun ouders. Daarbij ligt de nadruk op herstelgerichte nazorg na detentie.

Door de eigen Marokkaanse achtergrond, is Bureau MHR in staat om het vertrouwen bij Marokkaanse gezinnen te winnen en tot de kern van de problematiek te komen. Daarom richt de stichting zich voornamelijk op multiprobleem gezinnen. Hierbij gaat het om vijftien tot twintig gezinnen per jaar. Deelname is vrijwillig, maar niet vrijblijvend. Contra-

⁶⁷ Bij SOS jeugd gaat het om zes bijeenkomsten.

⁶⁸ Tekst is geschreven op basis van een gesprek met MHR.

⁶⁹ Voornamelijk first offenders

indicaties voor begeleiding door Bureau MHR zijn zware verslavingen en ernstige psychische problemen.

Bureau MHR gaat uit van de eigen kracht van betrokkenen, door hen zelf bekwaam maken om te werken aan elementaire behoeften als arbeid, school, taal en onderlinge relaties. Als met ondersteuning van de stichting wordt ingestemd, vindt een intakegesprek plaats om de problemen in kaart te brengen en waar mogelijk overige instanties bij de dienstverlening te betrekken. Deze instanties zijn onder meer de Raad voor de Kinderbescherming, Jeugdzorg, GGD, Stichting Wende, stadsdeel kantoor gemeente Den Haag, Den Haag op maat, politie Haaglanden en Parnassia.

Een belangrijk onderdeel van de ondersteuning is het verbeteren van het contact tussen de jongere en zijn ouders. Het bureau ziet de moeder als de spil binnen het gezin. Door het begeleiden en ondersteunen van moeders middels trainingen en voorlichting, levert de stichting een belangrijke bijdrage aan het empoweren van de moeders. Zij worden versterkt in hun rol als opvoeder en zijn zo beter in staat om hun zoon of dochter na detentie op te vangen. Hierbij wordt geprobeerd dat ouders niet opnieuw bestraffend omgaan met het al veroordeelde gedrag van hun zoon of dochter. Deze manier van 'nastraffen' kan leiden tot verdere geïsoleerdheid van de jongere, dat weer tot gevolg kan hebben dat hij of zij sneller teruggrijpt naar problematische subculturen.

Binnen de begeleiding van jongeren wordt uitgebreid aandacht besteed aan het bespreken van het delict. Op een pedagogisch verantwoorde wijze worden jongeren geconfronteerd met de gevolgen van hun daad. Daarbij wordt het geweten en de emoties van jongeren aangesproken. Dit alles om jongeren inzicht te verschaffen in hun handelen, en zelfreflectie toe te kunnen passen op het gedrag en het nemen van verantwoordelijkheid. Een volgende stap in deze begeleiding is het ondernemen van herstelgerichte activiteiten. Als de dader gemotiveerd aangeeft dat hij het slachtoffer excuses wil aanbieden en de schade wil herstellen, dan probeert Bureau MHR via Slachtofferhulp in contact te komen met het slachtoffer voor een herstelconferentie. Binnen herstelconferenties (gebaseerd op het family group conferencing model) zijn dader, slachtoffer en betrokkenen aanwezig. De dader wordt apart voorbereid op zijn conferentie. De coördinator van de conferentie wordt via Bureau MHR gefaciliteerd. In 2010 leidde dit tot zes herstelconferenties, in de eerste acht maanden van 2011 tot drie.

Ook vinden binnen het bureau lotgenotenbijeenkomsten plaats. Dit om extra voorlichting aan moeders binnen multiprobleem gezinnen te geven, ze onderling te verbinden en elkaars ervaringen te laten delen. Daarnaast vinden maandelijkse voorlichtingsavonden plaats, met thema's als opvoeden, jeugdhulpverlening, strafrecht, huiselijk geweld, wonen, werken en vrije tijd. Deze avonden zijn vrij toegankelijk.

5. Slachtoffergericht werken binnen JJI's: state of the art

In september 2011 is het project *Visievorming Slachtofferminded maken DJI* (VSDJI) van start gegaan (zie ook paragraaf 2.3.4).

Aan de hand van de vier thema's die binnen de projectgroep VSDJI worden gehanteerd (plaatsing, verlof, informatieverstrekking en behandeling) zal hieronder worden beschreven op welke wijze de sector JJI momenteel invulling geeft aan slachtoffergericht werken. Deze beschrijving is grotendeels ontleend aan de memo "Inventarisatie slachtoffergerichte initiatieven JJI" d.d. 26 maart 2012⁷⁰ die door het Management Team van de Sector Justitiële Jeugdinstellingen en de projectgroep VSDJI is opgesteld.

5.1 Plaatsing van gedetineerden en slachtoffergericht werken

Een jongere wordt op grond van een strafrechtelijke titel in een JJI geplaatst, zijnde een opgelegde jeugddetentie en/of een PIJ-maatregel (plaatsing in een inrichting voor jeugdigen). Ook kunnen jeugdigen in het kader van voorlopige hechtenis, in afwachting van het vonnis, in een JJI verblijven.

Belangrijkste uitgangspunt bij de toedeling van JJI-capaciteit vormt 'regionaal plaatsen'. Hiervan kan worden afgeweken indien de aard van de problematiek van de jeugdige specifieke expertise en/of voorzieningen vergt⁷¹ of indien geen capaciteit beschikbaar is in de JJI in de regio waar de jeugdige woonachtig is. Buitenregionale plaatsing kan verder aan de orde zijn om te voorkomen dat medeverdachten in dezelfde JJI verblijven. Binnen het plaatsingsbeleid van de sector JJI wordt geen rekening gehouden met de relatie tot het slachtoffer.

5.2 Verlof en slachtoffergericht werken

Planmatig verlof is een wezenlijk onderdeel van de behandeling van een jeugdige in een JJI. Het verloop van het verlof fungeert als toets op het functioneren van de jeugdige buiten het terrein van de JJI in de voorbereiding op resocialisatie. Alvorens een jongere op verlof mag, dient de betreffende inrichting conform het verloftoetsingskader minimaal vier weken voor de beoogde ingangsdatum van het verlof een schriftelijk verzoek tot verlofmachtiging in bij Individuele Jeugdzaken (IJZ).

Risicotaxatie en risicomangement – onder meer in relatie tot eventuele slachtoffers - vormen onderdelen van het verloftoetsingskader van de sector JJI. Deelname aan en resultaten van gedragsinterventies, eventuele incidenten, het verloop van eerdere verloven en mogelijke signalen van berouw vormen indicaties voor de toekenning van een verlofstatus.

⁷⁰ "Inventarisatie slachtoffergerichte initiatieven JJI", Management Team Sector Justitiële Jeugdinstellingen en de projectgroep VSDJI, Dienst Justitiële Inrichtingen, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag, 26 maart 2012.

⁷¹ De sector JJI beschikt momenteel over 9 landelijke bestemmingen, te weten voor meisjes, licht verstandelijk gehandicapten (LVG-ers), alleenstaande minderjarige vreemdelingen, ernstige seksuele problematiek, een individuele traject afdeling voor groepsongeschikte PIJ-ers en inrichtingen voor jongeren met ernstige psychiatrische problemen.

Het verlofvoetsingskader biedt geen eenduidige regels voor het omgaan met slachtoffers. Zo is het doorlopen van bepaalde interventies (zoals Leren van Delict, met uitzondering van het onderdeel delictanalyse) geen voorwaarde voor de aanvraag van een verlofmachtiging. Wel wordt bezien of overlap bestaat tussen de bestemming van het verlof en de woonplaats van het slachtoffer. Indien dit het geval is, worden er hieromtrent extra vragen gesteld aan de aanvragende JJI. Gevraagd wordt o.a. hoe voorkomen wordt dat het slachtoffer en de jongere elkaar tegen komen en, in voorkomend geval, hoe hiermee wordt omgegaan. Ter voorbereiding op het verlof worden risicotaxatie en risicomangement, waaronder de relatie met eventuele slachtoffers, besproken met de jeugdige en opgenomen in het verlofplan (onderdeel van het behandelplan).

Overigens kan het Openbaar Ministerie bij het vonnis of arrest een executie-indicator plaatsen. Een aanpassing van de 'Werkinstructie plaatsen executie-indicator' naar aanleiding van de Wet Versterking Positie Slachtoffers heeft tot gevolg dat *alle* jongeren met een jeugddetentie of een PIJ-maatregel een executie-indicator hebben en dat het OM derhalve altijd geconsulteerd moet worden met betrekking tot verlof en detentiefasering. De Algemeen Directeur van de JJI consulteert het OM alvorens een verlofmachtiging aan te vragen. Hiermee heeft het OM inspraak in de executiefase, ten gunste van het belang van slachtoffers en met in achtneming van de geschokte rechtsorde. Dit kan onder meer resulteren in het opleggen van een gebiedsverbod of andere voorwaarden ten tijde van het verlof.

Verlofaanvragen die politiek- en/of mediagevoelig zijn worden in een multidisciplinair team besproken om alle belangen (waaronder die van het slachtoffer) zorgvuldig te wegen voordat IJZ een besluit neemt over het verlof. Incidenteel wordt ook de staatssecretaris geïnformeerd over een verloftraject.

5.3 Informatieverstrekking en slachtoffergericht werken

Het Informatiepunt detentieverloop (IDV) - gevestigd bij het arrondissementsparket Arnhem – informeert slachtoffers/nabestaanden die hebben aangegeven op de hoogte te willen blijven van het verloop van de jeugddetentie of PIJ-maatregel⁷². Het doel van deze informatieverstrekking is het voorkomen van onverwachte confrontatie tussen slachtoffers/nabestaanden.

Slachtoffers/nabestaanden ontvangen bericht bij een voltooide verlofaanvraag en:

- in geval van een PIJ-maatregel indien:
 - aan de jeugdige de eerste verlofmachtiging wordt toegekend en bij wijzigingen van de verlofstatus;
 - de PIJ-maatregel wordt verlengd of beëindigd;
 - de jeugdige overlijdt tijdens de periode van de maatregel of in het geval hij/zij zich onttrekt aan de maatregel.
- in geval van een jeugddetentie bij een spreekrechtwaardig delict:

⁷² Oorspronkelijk werd het IDV alleen geïnformeerd over jeugdigen met een PIJ-maatregel. Per 1 januari 2011 krijgt ook de groep slachtoffers en/of nabestaanden van spreekrechtwaardige delicten, of een delict waar een gevangenisstraf langer dan acht jaar wordt opgelegd, de mogelijkheid om op de hoogte te worden gehouden van het verloop van de opgelegde justitiële maatregel.

- aan de veroordeelde de eerste verlofmachtiging wordt toegekend en bij wijzigingen van de verlofstatus;
- de jeugddetentie wordt beëindigd;
- de veroordeelde overlijdt tijdens de periode van de detentie of in het geval hij/zij zich onttrekt.

IJZ verstrekt enkel informatie aan het IDV inzake jeugdigen met een PIJ-maatregel. Het IDV ontvangt gegevens omtrent jeugddetentie via het Openbaar Ministerie.

Daarnaast meldt IJZ de verloven en invrijheidsstellingen van iedere PIJ-jongere die veroordeeld is voor gewelds- of zedendelicten, via de Justitiële Informatiedienst aan de burgemeester van de betreffende gemeente. Dit gebeurt in het kader van het project Bestuurlijke Informatie Justitiabelen (BIJ). De kern hiervan is het voorkomen van orde- en veiligheidsproblemen in de buurt waar de betreffende jeugdige zich zal vestigen. De informatieverstrekking aan burgermeesters is gebonden aan enkele strikte voorwaarden en beperkt zich tot gemeenten die bij het project zijn aangesloten. De betreffende gegevens worden versleuteld via het KLPD verstrekt. De bestuurlijk informatieverstrekking geldt enkel voor jeugdigen met een verlengbare PIJ en een onbegeleid verlofstatus. Er moet sprake zijn van resocialisatieverlof gericht op de terugkeer naar een woonomgeving. Gemeenten worden dus niet geïnformeerd over verlof in het kader van werk, school of incidenteel verlof.

5.4 Behandeling en slachtoffergericht werken

In hoofdstuk 4 zijn al diverse herstelgerichte behandelactiviteiten de revue gepasseerd toen we de projecten en activiteiten hebben beschreven die op het gebied van herstelgerichte detentie binnen JJI's zijn uitgevoerd in de laatste 20 jaar.

In deze paragraaf zetten we specifiek de slachtoffergerichte behandelactiviteiten nog even beknopt op een rij⁷³.

Alle jongeren die verblijven in een JJI worden behandeld aan de hand van de basismethodiek YOUTURN⁷⁴ teneinde een positieve gedragsverandering te realiseren, recidive te voorkomen en criminogene factoren te verminderen. Uitgangspunt hierbij is heropvoeding. De basismethodiek wordt aangevuld met EQUIP en erkende gedragsinterventies, welke op basis van individuele perspectiefplannen worden uitgevoerd.

EQUIP is een groepstraining gericht op het veranderen van het denken en gedrag van de jongere. Door elkaar binnen de groep op denkfouten te wijzen en van elkaar te leren wat de invloed van individueel gedrag op de omgeving is, worden jongeren gemotiveerd en

⁷³ De informatie uit hoofdstuk 4 is grotendeels afkomstig uit diverse wetenschappelijke evaluatierapporten en de inventarisatie van Restorative Justice Nederland uit 2011. Onderstaande tekst in deze paragraaf 5.4 is afkomstig uit een Memo van DJI zelf, namelijk "Inventarisatie slachtoffergerichte initiatieven JJI", Management Team Sector Justitiële Jeugdinstellingen en de projectgroep VSDJI, Dienst Justitiële Inrichtingen, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag, 26 maart 2012.

⁷⁴ Sinds 1 januari 2010 werken alle JJI's met de basismethodiek YOUTURN.

aangeleerd elkaar te helpen en positief gedrag te tonen. De bijeenkomsten richten zich op 'omgaan met kwaadheid', 'sociale vaardigheden' en 'morele keuzes'. Één van de bijeenkomsten onder de noemer 'omgaan met kwaadheid' richt zich op inleving in het slachtoffer; middels de *DAP* techniek ('Denk aan de andere persoon') leren jongeren zich te verplaatsen in de ander en een beeld te vormen van de gevolgen van hun (agressieve) gedrag voor de ander.

Binnen EQUIP is een (facultatieve) module beschikbaar waarin het slachtoffer centraal staat: Vertel Anderen over Schuld, Schaamte, Slachtoffer en Toekomst (VASSST). Tijdens zes bijeenkomsten wordt getracht de jongeren te motiveren na te denken over de gevolgen van hun gedragingen voor henzelf, hun familie, slachtoffer(s) en de maatschappij. Aldus richt de module zich op cognitieve empathie, morele ontwikkeling en verantwoordelijkheidsgevoel. Momenteel is de module facultatief.

Teneinde het thema "slachtoffer-dader" nader te integreren in de basismethodiek, is reeds gestart met de doorontwikkeling van de module VASSST. De module zal daarna standaard worden aangeboden aan iedere jeugdige en dient als basis alvorens herstelopvoeding en herstelbemiddeling op individuele basis kunnen worden ingezet.

Gedragsinterventies zijn gericht op het beïnvloeden van iemands gedrag en/of omstandigheden en hebben als doel het voorkomen van recidive. Binnen de gedragsinterventies is er doorgaans (middels zogeheten verplaatsingsoefeningen) aandacht voor gedachten, gevoelens, gedrag en gevolgen van zowel de jeugdige als andere betrokkenen. Binnen de volgende interventies wordt expliciet aandacht aan het slachtoffer besteed:

- *Leren van Delict*: middels toepassing van deze interventie krijgt de jongere gaandeweg inzicht in zijn/haar delict, neemt verantwoordelijkheid voor zijn/haar gedrag en gevolgen daarvan en beschikt over een groter scala aan sociale en probleemoplossende vaardigheden.
- *Out of the Circle*: interventie gericht op jongeren die een zedendelict hebben gepleegd, waarbij de jongere onder meer inzicht verkrijgt in de gevolgen van het plegen van een seksueel delict voor zichzelf en het slachtoffer.

Overige methodieken en werkwijzen die gelieerd zijn aan slachtoffergericht werken binnen de sector JJI zijn:

- *Spreken Over Schuld (SOS)*: cursus verzorgd door vrijwilligers van Gevangenzorg Nederland, waarbij jeugdigen in zes bijeenkomsten aandacht besteden aan de ontwikkeling van slachtofferempathie en inzicht in de gevolgen van delictgedrag.
- *Herstelbemiddeling*: in samenwerking met de organisaties Slachtoffer in Beeld (SiB) of Slachtofferhulp Nederland kunnen contacten gerealiseerd worden tussen jeugdige en zijn/haar slachtoffer. Dit contact wordt doorgaans geïnitieerd door de betreffende jeugdige en kan zich uiten in een videoboodschap, briefwisseling en, in voorkomende gevallen, een slachtoffer-dader gesprek. Het slachtoffer heeft altijd de laatste stem in het al dan niet bewerkstelligen van een bepaalde vorm van contact met de dader.

5.5 Slachtofferschap tijdens verblijf

Naast slachtoffers die jeugdigen voorafgaand aan het verblijf gemaakt hebben, verdient ook het omgaan met interne geweldsincidenten aandacht. Ter bescherming van medewerkers (en jeugdigen), is het doen van aangifte in voorkomende gevallen wenselijk. De sector JJI beschouwt het doen van aangifte, het toepassen van herstelbemiddeling en het verlenen van nazorg als belangrijke onderdelen van slachtoffergericht werken binnen de inrichting. Het zijn tevens instrumenten om jeugdigen aan te spreken op wangedrag en verantwoordelijkheden. Bovendien draagt het omgaan met interne misdragingen bij aan het creëren van een veilig leef- en werkklimaat. Één JJI werkt in dit kader volgens richtlijnen die vanuit het Programma Veilige Publieke Taak⁷⁵ zijn opgesteld. Andere JJI's geven op andere wijze invulling aan het omgaan met interne incidenten. Binnen de Sector JJI wordt momenteel bekeken of de werkwijzen op basis van het Programma Veilige Publieke Taak sectorbreed geïntroduceerd kunnen worden.

⁷⁵ Met het programma Veilige Publieke Taak (2007-2011) heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties een stevige impuls gegeven aan de aanpak van agressie en geweld tegen werknemers met een publieke taak.

6. Een ideaaltypische visie op herstelgerichte detentie

6.1 Inleiding

Enkele Nederlandse en Vlaamse wetenschappers en praktijkdeskundigen hebben zich de afgelopen jaren bezig gehouden met het ontwikkelen van een ideaaltypische visie op herstelgerichte detentie. Deze literatuur zal besproken worden in dit hoofdstuk.

We hebben deze literatuur geordend door een onderscheid te maken tussen drie niveaus waarop veranderingen nodig zijn en de benodigde condities moeten worden gecreëerd teneinde verder ontwikkeling van herstelgerichte (jeugd)detentie mogelijk te maken.

Dit vormt tevens een basis voor een Ontwikkelmodel Herstelgerichte Detentie, dat RJN in de loop van het project *Restorative Justice in Europe* stap voor stap verder zal ontwikkelen.

We onderscheiden de volgende drie niveaus:

- Het micro-niveau dat betrekking heeft op individueel gedrag van de betrokken daders / gedetineerden en slachtoffers;
- Het meso-niveau dat betrekking heeft op de organisatorische condities die aanwezig zijn voor het implementeren van een herstelgerichte detentiecultuur;
- Het macro-niveau dat het maatschappelijke en politieke klimaat omvat waarin herstelgerichte detentie plaatsvindt.

Alle niveaus beïnvloeden elkaar. Daders kunnen alleen herstelgericht handelen indien zij daarvoor de mogelijkheden krijgen aangereikt binnen de gevangenis. Slachtoffers zullen enkel participeren in herstelgerichte activiteiten indien deze aanwezig zijn en zij hierover goed geïnformeerd zijn. De benodigde organisatorische randvoorwaarden kunnen binnen gevangenschappen alleen gecreëerd worden indien er voldoende maatschappelijk en politiek draagvlak voor bestaat en de benodigde middelen en faciliteiten beschikbaar worden gesteld.

We zullen een en ander hieronder nader uitwerken en toelichten aan de hand van het werk van de belangrijkste denkers op dit gebied in Nederland en België.

6.2 Micro-niveau: individueel handelingsperspectief daders en slachtoffers

In Vlaanderen is in 2004 het vuistdikke Vade-mecum Herstelrecht en Gevangenis gepubliceerd⁷⁶, opgesteld door een 7-tal deskundigen uit wetenschap en praktijk. Door Van Daele en Vanhoeck is in 2007 een praktische uitwerking van dit vademecum gemaakt, gericht op het individuele handelingsperspectief van gedetineerden getiteld *Herstel vanuit de cel*. Dit heeft geresulteerd in een soort mentaal en praktisch 9 stappenplan/werkmodel dat is samengevat in 9 werkwoorden waar gedetineerden mee aan de slag kunnen en een overkoepelend 10^e werkwoord:

1. Herkennen: lastige gevoelens en moeilijke situaties die aan de basis liggen van je misdrijf kunnen benoemen en leren inzien dat er ook andere manieren zijn daarmee om te gaan

⁷⁶ Van Camp et al, 2004.

2. Aanvaarden: toegeven dat je strafbare feiten gepleegd hebt en bepaalde problemen hebt die aan de basis liggen van je misdrijf. Bewustwording van andere manieren daarmee om te gaan en daarbij hulp vragen en aanvaarden van anderen
3. Beslissen: keuze maken tussen verschillende mogelijkheden en de gevolgen van die beslissing of keuze aanvaarden ook als die minder aangenaam zijn en zoeken naar een gepaste manier om die uit te voeren, met betrekking tot je delict maar ook ten aanzien van je slachtoffer
4. Verantwoorden: verantwoording afleggen door te zoeken naar achtergronden en motieven bij het plegen zonder deze als excuus te gebruiken en verantwoordelijkheid opnemen in heden en toekomst door met de inzichten over je misdrijf en de situatie van je slachtoffer op gepaste manier aan de slag te gaan
5. Vertalen: van schuld- en schaamtegevoelens, die toelaten en er niet van wegdraaien maar aangrijpen als motor om te doen wat je te doen staat: verantwoordelijkheid opnemen en proberen de gevolgen van je daden te herstellen
6. Vervolledigen: feiten niet ontkennen, minimaliseren of goedpraten maar volledig onder ogen zien en nadenken vanuit jouw perspectief en dat van alle andere betrokkenen als jouw slachtoffer en eventuele getuigen
7. Verplaatsen: weten welke gevolgen je misdrijf kan hebben voor je slachtoffer en die gevolgen kunnen invoelen en praten over je misdrijf als het ware vanuit de positie van je slachtoffer
8. Erkennen: respecteren dat strafbare feiten door je slachtoffer op een andere manier werden ervaren en dat het verhaal van je slachtoffer over de feiten anders maar even geldig is als jouw versie van de feiten
9. Spijten: verwijst naar een rouwproces dat je doormaakt omdat je beseft dat je iemand schade berokkend hebt die niet meer ongedaan gemaakt kan worden. Gaat verder dan voelen: tonen doordat je in het bijzijn van anderen toont dat je spijt hebt.
10. Herstelgericht werken: betekent dat je bereid bent om zorgvuldig aandacht te besteden zowel aan de schade die je berokkend hebt als aan het daadwerkelijk herstel van die schade ten aanzien van alle betrokkenen. Dat kan op elk moment na het misdrijf, dus ook in de gevangenis, zowel voor als na de veroordeling

Wij merken op dat het werkboek uiterst praktisch inzetbaar is binnen detentie en ook als zodanig ingezet en beschikbaar gemaakt wordt door de Federale Overheidsdienst Justitie in België.

De vraag is echter of er niet ook een soortgelijk werkboek voor slachtoffers ontwikkeld zou moeten worden met werkwoorden voor slachtoffers en een praktische methode om te werken vanuit de behoeften en het handelingsperspectief van slachtoffers. Want publicaties op dat gebied gericht op slachtoffers ontbreken namelijk tot nu toe.

6.3 Meso-niveau: organisatorische condities binnen het gevangeniswezen

Blad en Pauwelsen (2003)

Hoewel de situatie van vrijheidsbeneming op voorhand niet de meest geschikte situatie lijkt om de eigen verantwoordelijkheid van de jongere tot uitdrukking te brengen, geldt dat als een penitentiaire inrichting een 'rehabilitatie-centrum' wil zijn, een plek die door de

jongere actief gebruikt kan worden om zich te rehabiliteren (zich te herstellen) van zijn misstap, binnen die inrichting een zo ruim mogelijke mate van vrijheid moet bestaan en de faciliteiten aanwezig dienen te zijn die die actieve rehabilitatie mogelijk maken.

Herstelgerichte detentie moet voor Blad en Pauwelsen meer omvatten dan het aanbieden van de mogelijkheid tot herstelbemiddeling, waardoor ook zonder de actieve betrokkenheid van concrete (primaire) slachtoffers aan herstel van de verhoudingen met de samenleving (het secundaire slachtoffer) kan worden gewerkt.

Het gaat om drie typen herstel:

- Van de eigen gemaakte fouten en van eigen slachtofferschap
- Van de schade aan het (primaire en secundaire) slachtoffer van het eigen handelen
- Van de vertrouwensrelatie en de sociale betrekkingen met de samenleving.

Globaal kan de structuur van herstelgerichte detentie uit drie opvolgende fasen bestaan:

Fase 1: Zelfherstel, constructieve perspectieven openen voor de eigen toekomst

Fase 2: Relationeel herstel naar slachtoffers van delicten: samenlevingsgerichte activiteiten

Fase 3: Maatschappelijk herstel, reïntegratie voorbereiding: begeleid vertrek, baan, school, nazorg.

Het herstel van de goede verhoudingen tussen overtreder en samenleving zou moeten geschieden door middel van drie sociale activiteiten, welke zijn opgenomen in de tweede en derde fase van het herstelproces;

- Het nemen van actieve verantwoordelijkheid voor het delict en de gevolgen ervan.
- Het ondernemen van reparatoire en/of compensatoire activiteiten.
- Het uitdrukkelijk erkennen van de rehabilitatie door vertegenwoordigers van de samenleving.

Blad en Pauwelsen onderscheiden in dit verband culturele en structurele condities.

Culturele condities

1. Een algemene positieve cultuur van respect voor iedereen en van het bieden van groei-mogelijkheden en vertrouwen
2. Een regiem van minimale beperkingen en van legitimering van die beperkingen
3. Respect voor (met name morele) vrijheid en activering van verantwoordelijkheid voor keuzen
4. Een positieve en onbevreesde houding ten opzichte van conflicten op basis van de erkenning van het constructieve potentieel daarvan
5. Een integere verantwoordingscultuur onder het personeel
6. Optimalisering van de mogelijkheden tot participatie in belangrijke evenementen en beslissingen
7. Erkenning van het centrale belang van slachtofferschap
8. Erkenning van het centrale belang van herstel en erkenning van herstelgerichte initiatieven

Structurele condities

1. Het bestaan van herstelgerichte programma-elementen:
 - Een herstelgerichte *intake*
 - Delictsanalyse en werken aan eigen verhouding tot delict en slachtofferschap
 - *Victim Awareness* bevorderende activiteiten
 - Verontschuldigungsbrief project
 - Mogelijkheden tot mediation of herstelgericht groepsoverleg
 - Herstelgerichte, productieve activiteiten
 - Ontmoetingen met bezoekers
 - Groepsoverleg met betrekking tot STP en planning vrijlating
 - Nazorg mentor
 - Uitdrukkelijke erkenning rehabilitatie
2. Doorlaatbare muren of gecontroleerde openheid. Het gaat hier om:
 - Openheid en toegankelijkheid ten opzichte van de familie en vrienden van bewoners
 - Openheid en toegankelijkheid voor slachtoffers
 - Netwerk vorming met de lokale samenleving

Jansen-Van Driel (2004)

Jeanet Jansen-Van Driel beschrijft, net als Blad en Pauwelsen, een ideaaltypisch model voor herstelgerichte detentie.

In haar visie neemt de geestelijke verzorging (justitiepastoraat e.d.) hierbij het voortouw. Een herstelconsulent zou, naar Belgisch voorbeeld, moeten streven naar een herstelgerichte gevangenis cultuur waarin de feiten, de gevolgen ervan en het slachtoffer vanaf het begin van de detentie bespreekbaar worden en waarin de dader tevens mogelijkheden geboden worden om uit zijn passieve rol te stappen, door hem verantwoordelijkheid te laten nemen ten opzichte van het slachtoffer, zichzelf, zijn omgeving en de samenleving.

Jansen-Van Driel onderscheidt drie niveaus:

1. Gedetineerden: inzicht en relationeel herstel
Inzicht kan volgens Jansen gestimuleerd worden via:
 - herstelgerichte introductieprogramma's;
 - gespreksgroepen en cursussen en voordrachten rond herstelgerichte thema's;
 - film en discussieavonden;
 - onderwijsprogramma's, gespreksgroepen, bezinningsbijeenkomsten, trainingen en individuele gesprekken waarin naast het aanleren van beroepsvaardigheden en sociale vaardigheden aandacht wordt besteed aan morele reflectie en ontwikkeling.Relationeel herstel kan volgens Jansen geschieden via:
 - aanbieden van herstelbemiddelingsprocedures;
 - aanbieden van pre-release conferenties;
 - opzetten van zelfhulpgroepen à la AA;
 - aanbieden van werkzaamheden waarvan de opbrengsten ten goede komen aan slachtoffers;
 - vergroten van de mogelijkheden tot contact met het relationele netwerk en andere vertegenwoordigers uit de samenleving.
2. Gevangenis cultuur
3. Samenleving
Relaties met de samenleving opbouwen en onderhouden.

We zien hier ons in 6.1 gemaakte onderscheid tussen micro-, meso- en macro-niveau terug. Het werken aan een herstelgerichte gevangencultuur (haar 2^e en ons meso-niveau) kan volgens Jansen-Van Driel door:

- Training en bezinningsdagen van het personeel;
- Aanwenden van herstelgerichte methoden bij het oplossen van onderlinge en interne conflicten;
- Opzetten van peergroups en gedetineerdenraden;
- Sensibilisering van de medewerkers voor slachtofferproblematiek en herstelgerichte activiteiten, door dit te integreren in de diverse beroepsopleidingen en door het geven van voorlichting en het organiseren van cursussen.

Biermans (2002): van ideaal naar realiteit via een stap voor stap implementatie

Nadia Biermans was als coördinator herstelconsulenten betrokken bij het operationaliseren van de Ministeriële opdracht om alle gevangenen in België te laten evolueren in de richting van een herstelgerichte detentie.

Zij beschrijft hoe dit ontwikkel- en implementatieproces werd aangepakt.

Men ging allereerst de dialoog aan met mensen op verschillende niveaus.

Stap voor stap ontwikkelden zich een aantal initiatieven waarbij vooral aansluiting werd gezocht bij concrete elementen, knelpunten en vragen. Het is volgens haar daarbij van belang dat dit resulteert in concrete zichtbare resultaten. Zeker in de beginfase maar wellicht altijd dient men, volgens Biermans, op een flexibele wijze in te spelen op de praktijk.

Aan de andere kant dient er ook sprake te zijn van een planmatige aanpak om te voorkomen dat herstelgerichte detentie een fragmentarisch gebeuren wordt. Het vraagt om initiatieven die van invloed zijn op de hele cultuur. Belangrijk is dat men voldoende aandacht besteedt aan het informeren en sensibiliseren van de gedetineerden, het personeel, de slachtoffers en de samenleving⁷⁷.

6.4 Macro-niveau: maatschappelijk en politiek klimaat

Achiel Neys (2001) is van mening dat men moet streven naar het realiseren van vier noodzakelijke randvoorwaarden: 'een algemeen herstelgerichte criminele politiek in alle fasen van de strafrechtsbedeling, een herstelgerichte penitentiaire structuur op het vlak van tewerkstelling en het aanbod van herstelgerichte activiteiten, een herstelgerichte cultuur van respect binnen de gevangenis en een breed maatschappelijk klimaat dat openstaat voor een herstelgerichte benadering van "misdad en straf" en dat een polarisatie tussen dader- en slachtofferbelangen zoveel mogelijk tegengaat'.

Hij legt dus nadrukkelijk de link tussen het verder kunnen ontwikkelen van herstelgerichte detentie en het maatschappelijke klimaat.

In Nederland lijkt het maatschappelijk-politieke klimaat op het gebied van herstelbemiddeling na vonniswijzing redelijk positief. De staatssecretaris van Veiligheid en Justitie heeft herhaaldelijk publiekelijk gezegd dat hij voor herstelbemiddeling en/of

⁷⁷ Biermans 2002, blz. 83-91.

mediation in strafzaken met name een rol ziet na vonniswijzing. Dat ligt namelijk zowel juridisch als maatschappelijk-politiek minder gevoelig.

Recent heeft de staatssecretaris echter enorme bezuinigingen aangekondigd binnen het gevangeniswezen. Tientallen gevangenissen zullen gesloten worden en er zal ook sterk bezuinigd worden op dag- en behandelprogramma's binnen het gevangeniswezen.

Welke kansen en bedreigingen dit biedt voor herstelgerichte detentie in de nabije toekomst zal nader in kaart gebracht moeten worden.

7. Samenvatting en conclusies

1. Internationale wet- en regelgeving op het gebied van slachtoffers en herstelrecht stimuleert nationale wet- en regelgeving en beleidsvorming op deze gebieden. In Nederland heeft dit geleid tot een nieuw artikel 51h Sv. en de Wet Versterking Positie Slachtoffers. Verder zijn er diverse beleidsnota's in ontwikkeling zowel vanuit het Ministerie van Veiligheid en Justitie (concept beleidskader herstellbemiddeling) als vanuit de ketenpartners op het terrein van slachtoffers en herstelrecht.
2. Behoeften van slachtoffers van misdrijven variëren zeer. In veel van deze behoeften wordt niet of ten dele door het strafrecht voorzien. Bovendien kan het strafproces vaak ook extra schade toebrengen aan slachtoffers. Overigens geldt dat ook voor herstelrechtelijke processen en activiteiten. Waarborgen die slachtoffers hiertegen beschermen zijn dan ook cruciaal.
3. Er is aardig wat onderzoek gedaan naar de behoeften van slachtoffers van delicten, waarbij enig onderscheid wordt gemaakt tussen slachtoffers van ernstige delicten en overige slachtoffers. Hierdoor bestaat een goed inzicht in welke behoeften slachtoffers van delicten naar eigen zeggen hebben.
Als slachtoffers echter niet op de hoogte zijn van slachtoffer-dadergesprekken en andere herstelrechtelijke opties (wat regelmatig het geval zal zijn), dan kunnen ze ook niet aangeven dat ze daar behoefte aan hebben. Daardoor bestaat er geen adequaat inzicht in de behoefte van slachtoffers aan herstelrechtelijke praktijken.
4. Er is aanvullend enig onderzoek gedaan naar de tevredenheid van slachtoffers met herstelrecht, met name met slachtoffer-dadergesprekken. Hieruit blijkt dat slachtoffers (en daders ook) bijna altijd positieve ervaringen hebben met dit soort gesprekken.
5. Alhoewel slachtoffer-dadergesprekken primair zijn bedoeld als een voorziening voor slachtoffers blijkt dat verreweg het merendeel van de verwijzingen afkomstig is van dader-georiënteerde organisaties (reclassering, raad voor de kindbescherming). Het aantal doorverwijzingen vanuit Bureaus Slachtofferhulp blijft sterk achter bij de verwachtingen.
6. Er lijkt geen onderzoek te zijn gedaan naar de ervaringen en de tevredenheid van slachtoffers met herstelgerichte activiteiten binnen gevangenissen. Het aanwezige onderzoek focust zich geheel op de effecten van deze activiteiten op de gedetineerden en in mindere mate op de effecten op de gevangencultuur.
7. Slachtoffers worden nationaal en internationaal vertegenwoordigd door vier verschillende maatschappelijke bewegingen die elk verschillende behoeften van slachtoffers accentueren. Dat zijn achtereenvolgens de behoefte aan praktische en/of emotionele ondersteuning (vanuit de slachtofferhulp beweging), een sterkere juridische positie in het strafrecht (vanuit de slachtofferrechten beweging), een andere manier van omgaan met (strafrechtelijke) conflicten met meer mogelijkheden tot participatie en herstel (vanuit de herstelrecht beweging), en tenslotte empowerment van maatschappelijk achtergestelde bevolkingsgroepen (vanuit de vrouwenbeweging).

8. Veel maatschappelijke en wetenschappelijke discussies over herstelrecht en slachtoffers zijn eerder ideologisch van aard dan dat zij gebaseerd zijn op onderzoek naar reële behoeften van slachtoffers.
9. De afgelopen 15 jaar zijn er binnen justitiële (jeugd) inrichtingen in Nederland aardig wat activiteiten, projecten en programma's ontwikkeld op het gebied van herstelgerichte detentie. In slechts een klein deel van de gevallen leidt dat echter tot daadwerkelijke ontmoetingen tussen slachtoffers en daders.
10. Herstelgerichte detentie richt zich idealiter op diverse niveaus van herstel: zelfherstel, herstel richting achterblijvers, richting slachtoffer en richting gemeenschap. In de praktijk komen met name de eerste twee niveaus binnen detentie aan bod. Vaak zijn deze overigens wel voorwaarde om aan de andere niveaus van herstel toe te komen.
11. Binnen een detentiecultuur bestaan allerlei drempels die geslecht moeten worden alvorens herstel richting slachtoffers een reële optie kan vormen.
12. Herstelgerichte detentie biedt ruimte om detentieschade te beperken of te voorkomen.
13. Justitiepastoraat biedt een voedingsbodem waarop herstelgerichte detentie kan floreren.
14. Diverse Nederlandse en Vlaamse wetenschappers en praktijkbeoefenaren reiken op basis van onderzoek en ervaring veelbelovende modellen voor herstelgerichte detentie aan, die in de praktijk echter nog slechts ten dele geïmplementeerd zijn.
15. Herstelgerichte detentie in Nederland bevindt zich niet in de beginfase. Er is al veel kennis en ervaring waarop voortgebouwd kan worden.
16. De huidige tendens om slachtoffergericht werken te stimuleren binnen de werkzaamheden van alle strafrechtelijke ketenpartners en in alle fasen van het strafproces vormt een kans om herstelgerichte (jeugd)detentie nog verder te ontwikkelen en concrete waarborgen voor slachtoffers te implementeren.

Geraadpleegde literatuur

Boeken en rapporten:

Barlingen, Marije van, Gert Jan Slump en Hette Tulner, *Tussenevaluatie Herstelbemiddeling*. DSP-groep, Amsterdam, 2000.

Berger, Maartje en Carrie van der Kroon, *Een 'paar nachtjes' in de cel. Het VN-Kinderrechtenverdrag en het voorarrest van minderjarigen in politiecellen*. Defence for Children, Leiden, 2011.

Biermans, N., *De trein is vertrokken, het eindstation ongekend. Herstelconsulenten in de gevangenis – het eerste werkingsjaar*. In: Herstel en detentie, Hommage aan Prof. Dr. Tony Peters, Brussel, 2002.

Boom, A. ten, en K.F. Kuijpers m.m.v. M.H. Moene, *Behoeften van slachtoffers van delicten. Een systematische literatuurstudie naar behoeften zoals door slachtoffers zelf geuit*. Intervict Universiteit van Tilburg in samenwerking met het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie. WODC reeks Onderzoek en Beleid, 262, Boom Juridische uitgevers, Den Haag, 2008.

Borgdorff, Marianne, *Herstelgericht pastoraat. Een verkennend onderzoek naar de wortels van een nieuwe vorm van werken in het justitiepastoraat*. Universiteit van Utrecht, mei 2011.

Blad, J.R. en J. Pauwelsen, *Rentray: de justitiële jeugdinstelling als rehabilitatiecentrum. Een onderzoek naar de mogelijkheden van herstelgerichte detentie*. Rotterdam, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2003.

Brik, Jeanne, *Evaluatierapport Pilot VASSST De Hunnerberg'*, Oktober 2010.

Brugman, D. en J.K. van den Bos, *De effecten van herstelopvoeding op morele ontwikkeling bij delinquente jongens in een justitiële jeugdinstelling*, Universiteit Utrecht, vakgroep psychologie, 2007.

Burik, A. van, et al, *Evaluatie slachtoffer-dadergesprekken. Een onderzoek naar de landelijke implementatie van slachtoffer-dadergesprekken*. Van Montfoort Collegio in opdracht van het WODC, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag, 2010.

Claessen, Jacques en Dorris de Vocht (red), *Humaan strafwerk, Liber Amicorum Gerard de Jonge*. Wolf Legal Publishers (WLP), Nijmegen, 2012.

Dierx, Janny en Anneke van Hoek (red), *Mediation in strafzaken. De praktische toepassing van restorative justice en herstelrecht*. Nr. 10 in de Mediationreeks, Sdu uitgevers, Den Haag, 2012.

Enkhuizen, Maud M.M. van, *Victims' Perspectives on Punishment and Restoration. An Assessment of Victim Needs within the Current Criminal Justice System*. Universiteit van utrecht, juni 2010.

Ferwerda, Henk en Ilse van Leiden, *De schade hersteld? Een onderzoek naar herstelbemiddeling bij jeugdige delinquenten in Vlaanderen*. Bureau Beke, Arnhem, 2013.

Frijns, J.M.L.A. en J.H.M. Mooren, *Herstelbemiddeling. Een brug tussen slachtoffer en dader*. De Graaff, Utrecht, 2004.

Groenhuijsen, M., 'Victim-Offender-Mediation: Legal and Procedural Safeguards. Experiments and Legislation in some European Jurisdictions', in: 'Victim-Offender-Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work', Leuven, 2000, p. 69-82

Hokwerda, Ytje Minke, *Herstelrecht in jeugdstrafzaken. Een evaluatie-onderzoek van zeven experimenten in Nederland*. Pompe Reeks nr. 38, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2004.

Iersel, Fred van, R.P.F. Bijkerk, Jan Eerbeek, *Herstelgericht Pastoraat, Diaconie en Vrijwilligerswerk*. Hoofdstuk 14 uit het Handboek Justitiepastoraat. Uitgeverij Damon, 2009.

Jansen, M., Hissel, S. & Homburg, G., *Plan- en procesevaluatie herstelgerichte detentie Nieuwegein: eindrapport*. Regioplan Beleidsonderzoek, publicatienummer 1666, WODC, Den Haag, 2008.

Jansen-Van Driel, Jeanet, *Herstel en Detentie, een onderzoek naar de mogelijkheden van herstelgerichte detentie in relatie tot de geestelijke verzorgingspraktijk*. Doctoraalscriptie Universiteit voor Humanistiek, Renswoude, 2004.

Jansen, S. Hissel en G. Homburg, *Plan- en procesevaluatie herstelgerichte detentie PI Nieuwegein*, Regioplan, Amsterdam, 2008.

Korver, Richard, *Recht van spreken. Slachtoffers in het Nederlandse strafproces*. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam – Antwerpen, 2012.

Lauwaert, Katrien, *Herstelrecht en procedurele waarborgen*. Maklu, Apeldoorn – Antwerpen, 2009.

Steketee, Majone, Sandra ter Woerds, Marit Moll en Hans Boutellier, *Herstelbemiddeling voor jeugdigen in Nederland. Een evaluatieonderzoek naar zes pilotprojecten*. Verwey Jonker Instituut, Van Gorcum, Assen, 2006.

Vanacker, John, *De ambassadeurs van een nieuw gedachtegoed. Organisationele reflecties over herstel(consulenten) binnen de gevangeniscontext*. In: Herstel en detentie, Hommage aan Prof. Dr. Tony Peters, Brussel, 2002.

Van Camp, Tineke, Tina Van Win, Ivo Aertsen, Philip Daeninck, Fabienne Hodiaumont en Hannelore Malempré, *Vade-mecum Herstelrecht en Gevangenis*. Academia Press, 2004.

Van Daele, Els en kris Vanhoeck, *Herstel vanuit de cel. Werkwoorden van daders*. Federale Overheidsdienst Justitie, Brussel, 2007.

Verberk, S., *Mediation naast strafrecht in het arrondissement Amsterdam: een beschrijving van het proces en een verkenning van de effecten*. Amsterdam, rapportage van de rechtbank Amsterdam, oktober 2011.

Weijers, Ido (red.). *Het herstelgesprek bij jeugdige delinquenten. Sleutelteksten uit het internationale debat*. Uitgeverij SWP, Amsterdam, 2005.

Weijers, Ido, *Slachtoffer-dadergesprekken in de schaduw van het strafproces*, Boom Juridische Uitgevers, Den Haag, 2012.

Winter, M. de, Meijnen en goldschmidt, *Eindrapportage Herstelopvoeding*, Universiteit Utrecht, 2005.

Wolthuis, Annemieke, *Herstelrecht, een kinderrecht. Voorstellen voor integratie van herstel in het hart van het jeugdstrafrecht*. Boom Lemma uitgevers, Den Haag, 2012.

Wolthuis, A. en M. Vandenbroucke, *Schade herstellen tijdens jeugddetentie*, Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, 2008.

Zebel, Sven, *Een quasi-experimentele studie naar de effecten van de Nederlandse slachtoffer-dadergesprekken*. In: Weijers, Ido, 2012, *Slachtoffer-dadergesprekken in de schaduw van het strafproces*, Boom Juridische Uitgevers, Den Haag, blz. 21 - 44.

Internationale verdragen, beleidsnotities, adviezen, visie-nota's e.d.:

Beginselverklaring Bemiddeling in Strafzaken. De samenhang van strafrecht, herstelrecht en mediation in Nederland. Platform Mediation in Strafzaken, 2006.

Beleidskader Herstelbemiddeling (concept). Ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag, 2013 (intern concept).

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 18.5.2011 COM(2011) 274 final.

Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2007) *Guidelines for a better implementation of the existing recommendation concerning mediation in penal matters'*, CEPEJ, 2007.

De toepassing van herstelrecht in Nederland: bouwstenen voor een toekomstvisie. Anneke van Hoek en Gert Jan Slump, Stichting Restorative Justice Nederland in opdracht van het Ministerie van Veiligheid en Justitie, Amsterdam, 2011.

De toepassing van herstelrecht in Nederland: toekomstvisie en advies. Anneke van Hoek, Gert Jan Slump, Maria Leijten en Anne Ochtman, Stichting Restorative Justice Nederland in opdracht van het Ministerie van Veiligheid en Justitie, Amsterdam, 2011.

Herstelgericht werken binnen het programma Modernisering Gevangeniswezen. Slachtoffer in Beeld, Afdeling beleid, juni 2010.

Inventarisatie herstelrechtelijke projecten en activiteiten in Nederland van 1980 tot heden en buitenlandse voorbeelden. Anneke van Hoek en Gert Jan Slump, Stichting Restorative Justice Nederland in opdracht van het Ministerie van Veiligheid en Justitie, Amsterdam, 2011.

Inventarisatie slachtoffergerichte initiatieven JJI, Management Team Sector Justitiële Jeugdinstellingen en de projectgroep VSDJI, Dienst Justitiële Inrichtingen, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag, 26 maart 2012.

Kaderbesluit van de Raad 2001/220/JBZ van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure, Publicatieblad L 82 van 22.3.2001.

Masterplan Gevangeniswezen 2009-2014, Dienst Justitiële Inrichtingen, Ministerie van Justitie, Den Haag, 2008.

Ontwikkelingen herstelrecht. Brief aan staatssecretaris van het Ministerie van Veiligheid en Justitie d.d. 22 november 2011. Advies van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, Den Haag, 2011.

Recht doen aan slachtoffers, Directoraat-Generaal Jeugd en Sanctietoepassing, Directie Sanctie- en Preventiebeleid, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag, 22 februari 2013.

Richtlijn 2012/29/EU van het Europees Parlement en de Raad van 25 oktober 2012 tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van strafbare feiten, ter vervanging van Kaderbesluit 2001/220/JBZ.

Stappen in de Bemiddeling, Fase Strafvuuroverlegging (FSU), Sugnomè, maart 2010.

Visie Slachtofferminderen maken DJI. Dienst Justitiële Inrichtingen, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag 2012.

Voorlopige hechtenis – maar dan anders. Verkenning van alternatieven in het kader van schorsing en tenuitvoerlegging. Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, Den Haag, 4 juli 2011.

Wet van 17 december 2009 tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering, het Wetboek van Strafrecht en de Wet schadefonds geweldsmisdrijven ter versterking van de positie van het slachtoffer in het strafproces, Staatsblad 2010, 1.

Artikelen in vakbladen:

Aertsen, Ivo en Inge Vanfraechem, *Hersteldimensies in de slachtofferzorg*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2011, nr. 4, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2011.

Blad, John, *Bemiddeling in strafzaken. Alleen een dienst aan slachtoffers of ook adequate rechtshandhaving?* Tijdschrift voor Herstelrecht, 2007, nr. 2. Boom Lemma Uitgevers, Den Haag 2010.

Camp, Tineke van. *Het aanbod van herstelgerichte interventies aan slachtoffers van geweldsmisdrijven. Is een beschermende of proactieve aanpak wenselijk?* Tijdschrift voor Herstelrecht, 2010, nr. 3, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2010.

Daems, T., *De slachtofferdimensie van herstelrechtelijke interventies: Een sluimerende therapeutisering?* Tijdschrift voor Herstelrecht, 2007, nr. 1, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2007.

Daems, T., *Victimologen met stekelvacht. Een reactie op Pemberton en Wemmers*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2008, nr. 4, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2008.

Dijk, Jan van. *De komende emancipatie van het slachtoffer; naar een verbeterde rechtspositie voor gedupeerden van misdrijven*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2009, nr. 1, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2009.

Groenhuijsen, M., *Herstelrecht in Nederland: een slachtofferperspectief*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2010, nr. 4, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2010.

Jong, Bart de en Agnes van Burik, *Evaluatie van de implementatie van de slachtoffer-dadergesprekken*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2011, nr. 4, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2011.

Neys, Achiël, *Schuldverwerking bij daders van levensdelicten tijdens de fase van detentie*. Metanoia, Driemaandelijks contactblad van de Katholieke Aalmoezeniersdienst bij het Gevangeniswezen, nr. 22, 2e kwartaal 2000.

Neys, Achiël, *Herstelgerichte detentie: wat het is en kan zijn. Een stand van zaken in België*. Metanoia, Driemaandelijks contactblad van de Katholieke Aalmoezeniersdienst bij het Gevangeniswezen, nr. 27, 3e kwartaal 2001.

Kool, R., *The Mark of Abel, Labelling van slachtoffers*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2008, nr. 2, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2008.

Kool, R., *Slachtofferemancipatie in machtskritisch perspectief*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2009, nr. 1 Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2009.

Pagée, Rob van en Jan van Lieshout, *Nederlandse varianten in de herstelgerichte praktijk*. Eigen Kracht Centrale, Zwolle, datum onbekend

Pemberton, A., *Sluimerende therapeutisering van herstelrecht? Een weerwoord op Daems*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2007, nr. 3, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2007.

Pemberton, Anthony, *De emotionele hond en zijn rationele staart in recent onderzoek naar slachtoffers van een misdrijf*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2011, nr. 4, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2011.

Stokkom, Bas van, *Wraak, recht en slachtofferbehoeften*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2012, nr. 3, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2012.

Vandeurzen, Inge, *Een actie-onderzoek in het penitentiair schoolcentrum van Hoogstraten*. Metanoia, Driemaandelijks contactblad van de Katholieke Aalmoezeniersdienst bij het Gevangeniswezen, nr. 19, 3e kwartaal 1999.

Verhoeven, Hilde, *Project "Slachtoffer- en herstelgerichte detentie"*. Metanoia, Driemaandelijks contactblad van de Katholieke Aalmoezeniersdienst bij het Gevangeniswezen, nr. 22, 2e kwartaal 2000.

Verstraete, Anneli, *Een actie-onderzoek in de centrale gevangenis van Leuven*. Metanoia, Driemaandelijks contactblad van de Katholieke Aalmoezeniersdienst bij het Gevangeniswezen, nr. 19, 3e kwartaal 1999.

Walgrave, Lode, *Welke weg volgen voor de ontvoogding van slachtoffers?* Tijdschrift voor Herstelrecht, 2009, nr. 1. Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2009.

Weijers, Ido, *Het slachtoffer-dadergesprek als volwaardige mediation*. NJB Nederlands Juristenblad, 20 juli 2012, p. 6 e.v.

Wemmers, J.-A., *De slachtofferdimensie van herstelrecht*. Tijdschrift voor Herstelrecht, 2008, nr. 1, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2008.

Overig:

Jaarverslag 2010, Slachtoffer in Beeld, Utrecht, 2011.

Jaarverslag 2011, Slachtoffer in Beeld, Utrecht, 2012.

Jaarverslag 2011, Suggnomè, Forum voor Herstelrecht en Bemiddeling VZW, Leuven, 2012.

Laxminarayan, Malini, Kim Lens en Anthony Pemberton, *Victim experiences with Victim in Focus*. INTERVICT, presentatie tijdens Workshop Victim Policy and Mediation, 2 februari 2012 (ongepubliceerd).

Pemberton, Anthony, *The different images of victims of crime and their connection to restorative justice*. Presentatie tijdens het seminar *Connecting Victim Offender Mediation to victim policy*, INTERVICT, Tilburg University, 2 februari, 2012.

Vogelvang, Bas, *Een sterk verhaal. Over de invloed van reclasseringsmedewerkers op het stoppen met criminaliteit na detentie*. Lectorale Rede, Lectoraat Reclassering en Veiligheidsbeleid, Expertisecentrum Veiligheid, Avans Hogeschool, Den Bosch, 10 november 2009.